

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2010

Petra Sternbergová

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

Petra Sternbergová

Koptská církev v Egyptě

The Coptic Church in Egypt

Vedoucí práce: Doc. ThDr. Gorazd Josef Vopatrný, Th.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze 22. 7. 2010

Petra Sternbergová

Anotace

Autorka se ve své práci zabývá vybranými otázkami týkajícími se koptské církve v Egyptě. Teoretickým zázemím pro tento výzkum se staly práce koptologů, stejně jako historická díla orientovaná na Byzanc a také dogmatická teologie. Pojednání začíná vysvětlením toho, kdo je dnes označován jako Kopt a nechybí ani charakteristika koptského jazyka. Na popis počátků křesťanství v Egyptě a obšírněji zpracovaného období od 4. do 7. století, během kterého mimo jiné došlo k rozchodu egyptských křesťanů s ortodoxií a založení egyptské národní církve nazývané koptské, navazuje stručná historie koptské církve od 7. do 20. století. Informace o počátcích mnišství v Egyptě a jednotlivých významných osobnostech pouště jsou soustředěny v popisech vybraných mnišských lokalit jako Nitrie, Kellie, Skétis, východní pouště a oblasti Thébaida. Nástin koptského obrození ve 20. století nabízí pohled do života koptské církve a na samotném konci práce je krátce pojednáno o interakci tzv. chalkedonských a antichalkedonských církví.

Klíčová slova

Kopt, mnišství, chalkedonský sněm, koptská národní církev, koptské obrození, pouštní kláštery

Annotation

In her thesis, the author deals with selected issues related to the Coptic Church in Egypt. The research is based on the theoretical background consisting of works written by coptologists as well as historical works focusing on Byzantium, and dogmatic theology, too. At the beginning, the treatise explains who is considered to be Copt, and the thesis is not lacking in characteristics of the Coptic language either. The description of the origins of Christianity in Egypt and the period from the 4th to 7th centuries, rendered in detail, when, among other things, the Egyptian Christians split up with Orthodoxy and the Egyptian National Church called the Coptic Church was established, is followed by a brief history of the Coptic Church from the 7th to 20th centuries. Information on the origins of monasticism in Egypt and individual outstanding personalities of the desert is concentrated in the descriptions of selected monastic locations such as Nitria, Kellia, Scetis, the Eastern Deserts and the area of Thebaid. The outline of the Coptic revival in the 20th century offers an insight into the life of the Coptic Church, and the very end of the thesis briefly deals with the interaction of the Chalcedonian and non-Chalcedonian churches.

Key words

Copt, Monasticism, the Council of Chalcedon, the Coptic National Church, the Coptic Revival, Desert Monasteries

Obsah

Úvod.....	7
1. Kdo jsou Koptové	9
1.1. Koptština.....	10
2. Počátky křesťanství v Egyptě	11
2.1 Egypt římskou provincií (30 př. n. l – 330 n. l.).....	11
2.2 Útěk svaté rodiny do Egypta	11
2.3 Uctívání svaté Panny Marie.....	14
2.4 Evangelista Marek	16
2.5 Koptský kalendář mučedníků	17
3. Byzantská doba (330–619)	20
3.1 Konstantin Veliký.....	20
3.2 Biskup Alexandros	21
3.3 Patriarcha Athanasios	22
3.4 Patriarcha Theofilos.....	24
3.5 Arcibiskup Cyril, Nestorius a 3. ekumenický sněm v Efezu.....	26
3.6. Arcibiskup Dioskoros a chalkedonský sněm v roce 451	29
3.7. Pochalkedonské období: koptský biskup Timotej II.	33
3.8. Henotikon	34
3.9. Období vnitřního schismatu	37
4. Krátký přehled historie koptské církve od 7. do 20. století	40
4.1 Rychlá perská okupace Egypta (619–629).....	40
4.2 Arabské dobytí Egypta (639–661).....	40
4.3 Umajjovci (661–750).....	41
4.4 Abbásovci a Túlúnovci (750–969)	42
4.5 Fátimovci (969–1173)	43
4.6 Ajjubská dynastie (1173–1250).....	44
4.7 Mamlukové (1250–1517)	46
4.8 Ottomanská dynastie (1517–1798).....	46
4.9 Moderní Egypt. Francouzská okupace (1798–1801).....	47
4.10 Národní probuzení (1802–1881)	47
4.11 Anglický protektorát (1882–1952).....	48
4.12 Republika (od r. 1953).....	48

5. Počátky mnišství v Egyptě.....	50
5.1 Prameny.....	50
5.2 Nitria, Kellia a Skétis	51
5.2.1 Nitria.....	52
5.2.2 Kellia	54
5.2.3 Skétis (Wadi al-Natrun).....	62
5.3 Východní poušť, kláštery sv. Antonína a sv. Pavla.....	69
5.3.1 Klášter sv. Antonína	69
5.3.2 Klášter sv. Pavla	72
5.4 Thébaida, Horní Egypt	73
5.4.1 Klášter sv. Palamona	77
5.4.2 Bazilika kláštera Phbow	77
6. Koptské obrození ve 20. století.....	79
6.1 Obnova biblického losování na oltáři.....	79
6.1.1 Patriarcha Cyril VI.	79
6.1.2 Patriarcha Šenúte III.	81
6.2 Hnutí nedělních škol a obnova koptského monasticismu.....	83
6.3 Spirituální nosníky koptské obnovy	84
7. Interakce mezi chalkedonskými a antichalkedonskými církvemi	86
7.1 Věrouka koptské církve.....	89
Závěr	94
Summary.....	96
Literatura.....	97

Úvod

Téma koptské církve v Egyptě v české literatuře není obšírně pojednáno, a tak nabízíme základní informace týkající se egyptských křesťanů. Témata byla vybírána dle vlastního zájmu po návštěvě klášterů sv. Antonína i sv. Pavla a setkání s mnichy žijícími vskutku odlišným způsobem života.

Krátká charakteristika označení slov Kopt a koptský napomůže lepšímu pochopení křesťanského prostředí v Egyptě, jehož počátky v době, kdy byl Egypt římskou provincií, pojednáme od bohatě rozvinuté místní tradice o útěku svaté rodiny do Egypta přes úctu věnovanou Panně Marii až k evangelistovi Markovi.

Abychom se dopracovali ke sněmu v Chalcedonu z roku 451, po kterém došlo k oddělení egyptských monofyzitů od ortodoxie a následnému vzniku národní egyptské církve nazývané koptská, nahlédneme krátce do životů jednotlivých významných egyptských církevních postav, jako byl biskup Alexandros, patriarchové Athanasios a Theofilos, arcibiskupové Cyril a Dioskoros. V pochalkedonském období se zastavíme u doktrinálního prohlášení císaře Zenona zvaného Henotikon.

V krátkém přehledu historie koptské církve zjistíme, že byl Egypt v historii uchvácen Peršany, Araby, Francouzi a po národním obrození před vyhlášením republiky také Angličany.

V dalších kapitolách se budeme věnovat počátkům mnišství v Egyptě, o kterém se nám dochovalo velké množství informací v mnišské literatuře, mezi jejíž žánry patří apofthegmata, biografie slavných mnichů, vyprávění o mnišském světě, asketické diskurzy a traktáty. K vytypovaným mnišským lokalitám jako Nitrie, Kellie, Skétis, východní poušť a Thébaida v Horním Egyptě přirovnáme jednotlivé významné, všeobecně známé velké postavy pouště a pojednáme o způsobech mnišského života v různém prostředí a v různých obdobích mnišské historie.

V kapitole věnované koptskému obrození ve 20. století vyzdvihneme některá specifika koptské církve a představíme současného koptského patriarchu Šenúteho III.

Konec této práce věnujeme informacím o ekumenických setkáních mezi tzv. chalkedonskými a nechalkedonskými církvemi a nabídneme znění Druhé společné deklarace a doporučení církvím.

Vedle zmíněných pramenů jsme v práci použili čistě historická díla zabývající se Byzancí a Egyptem, dogmatická pojednání věnující se článkům ekumenických koncilů a pro

lepší seznámení se s egyptským prostředím také díla koptologů, archeologů a odborníků na mnišství.

1. Kdo jsou Koptové

Termín Kopt přímo pochází z arabského qibt, které je odvozené z řeckého aigyptos (Egypt) / aigyptoi (Egyptané), jedná se o fonetický základ antického egyptského slova hikaptah, jednoho ze jmen Memphisu. Z počátku slovo gibt označovalo nearabsky hovořícího nemuslima. Kopt byl samozřejmě také křesťanem v době, kdy převládalo křesťanství, do arabského dobytí v roce 641. Když však většina Egyptanů konvertovala k islámu, jen menšina obyvatel se přidržela křesťanské víry. Termíny Kopt a koptský mají, zdá se, pružný etnický, náboženský, kulturní a sociální obsah. Přídavné jméno koptský často odkazuje na věci vztahující se k církvi v Egyptě. Existuje zásadní rozdíl mezi místními pravoslavnými (ortodoxními) církvemi, které přijímají čtvrtý a další všeobecné sněmy, a východními nechalkedonskými církvemi Egypta, Arménie, Etiopie, Sýrie a Indie, které odmítly sněm v Chalkedonu v roce 451, ale přesto se označují za ortodoxní.

Termín koptský se také používá k označení křesťanů v Egyptě, aniž bychom nezbytně měli na mysli příslušníka koptské nechalkedonské církve. Například koptské evangelické církve používají slovo koptský, aby označily etnickou identitu Egyptanů. Existuje také koptská katolická církev, která je v součinnosti s Římem. Helénističtí Řekové v Egyptě patří do řecké ortodoxní církve.¹

Poněkud jednodušší definice říká, že Koptové jsou egyptští křesťané, jejichž zemi nazývají Arabové „domovem Koptů“, a že moderní použití slova koptský odkazuje na egyptské křesťanství, liturgii spojenou s touto církví a typ umění.²

Křesťané Egypta dnes reprezentují největší křesťanskou komunitu na Předním východě, kterou neoficiální prameny odhadují na devět a víc milionů, a koptská církev suverénně prohlašuje, že je jednou z nejstarších na světě a že její kořeny sahají až k apoštolské době.

¹ GABRA, Gawdat. The History of Christianity in Egypt. In GABRA, Gawdat; LOON, Gertrud J. M. van. *The Churches of Egypt. From the Journey of the Holy Family to the Present Day*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2007. S. 14.

² KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaohs. The Coptic Orthodox Church*. London: Routledge, 2002. S. 1.

1.1. Koptština

Koptský jazyk je starobylý, egyptský, místní jazyk psaný řeckou abecedou s přidanými sedmi znaky, pocházejícími z démotštiny, tj. z poslední fáze hieroglyfického písma. Poloha Egypta a hydrogeografické poměry vytvořily velmi různorodé podmínky pro vznik dialektů. Egypt byl odpradáвна vnímán jako země hospodářsky a politicky rozdělená na sever a jih, Dolní a Horní Egypt. Většina koptologů dnes soudí, že koptština zná sedm hlavních dialektů: archmímštinu, lykopolštinu, sáhidštinu, mesokémštinu (též nazývanou jako střední koptštinu nebo oxyrhynštinu), dialekt W a fájjúmštinu. V deltě, tedy na severu Egypta, se stala převládajícím dialektem bohairština. V literárně nejproduktivnější v zemi se postupně vyvinuly sáhidština a později bohairština.³

Po řečtině byla koptština hlavním jazykem pozdní antiky v Egyptě a byla používána až do 13. století (možná i později), kdy ji zastínila arabština.

³ OERTER, W. B.; POKORNÝ, P. *Rukopisy z Nag Hammádí*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 26.

2. Počátky křesťanství v Egyptě

2.1 Egypt římskou provincií (30 př. n. l – 330 n. l.)

Nová římská provincie byla přímo podrobena císařově autoritě, jelikož byla velmi důležitá a významná jednak vojensky, jednak kvůli zásobování Říma potravinami. Egypt byl nazýván římskou obilnicí. Mezi říšskými provinciemi se těšil privilegovanému statusu, nebyl řízen prokurátorem, ale prefektem Alexandrie a Egypta, kterému byla propůjčena moc místokrále. Za své konání odpovídal prefekt císaři, jelikož samotným císařem byl do své funkce jmenován. Strategická role Egypta a jeho ekonomické zdroje byly důvodem dlouhých a častých návštěv císařů a jejich zástupců. Jako první navštívil Egypt Augustus, pak Germanius, Vespasián, Hadrián, Septimus, Severus, Caracalla, Aurelián, Galérius i Dioklecián.⁴ Právě v období římské vlády bylo do Egypta přineseno biblické poselství.

2.2 Útěk svaté rodiny do Egypta

Od evangelisty Matouše se dozvídáme o útěku svaté rodiny do Egypta:

... anděl Hospodinův se ukázal Josefovi ve snu a řekl: „Vstaň, vezmi dítě i jeho matku, uprchni do Egypta a buď tam, dokud Ti neřeknu; neboť Herodes bude hledat dítě, aby je zahubil.“ Josef tedy vstal, vzal v noci dítě i jeho matku, odešel do Egypta a zůstal tam až do smrti Herodovy.⁵

V Egyptě je silná tradice, která zpestřuje novozákonní příběh útěku do Egypta. Vypráví se velké množství příběhů vztahujících se ke konkrétním místům. Přestože neexistují psané důkazy rozšiřující biblickou epizodu, mnoho těchto míst se těší velké popularitě. Na některých se svatá rodina ukrývala, jinde odpočívala. Navštěvovaná jsou také místa, kde Ježíš konal zázraky. Tyto rozšiřující příběhy považují lidé za historické a jsou předávány z generace na generaci. Koptský Synaxář, životy svatých připomínaných v koptské církvi, nabízí 22 sepsaných míst spjatých se svatou rodinou v Egyptě.⁶

Podle koptské tradice cestovala svatá rodina napříč severním Sinajem. Do Egypta vstoupili přes dnes již vyschlé rameno Nilu, Pelusiac, a pokračovali k místu Zagazig, kam

⁴ CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. Coptic Art and Monuments Through Two Millennia*. Collegeville: The Liturgical Press, 2002. S. 265.

⁵ Mt 2,13–15.

⁶ Srov. KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaohs. The Coptic Orthodox Church*, s. 19.

dorazili za svítání. Josef se pokoušel obstarat ve vesnici jídlo a pití, ale odevšad byl vyhnán. Farmář Aqloum, který se vracel při západu slunce z práce, viděl rodinu sedět pod stromem a zeptal se jich, co jsou zač. Marie mu řekla, že jsou chudá židovská rodina, která přišla z Palestiny a hledá pevnost Babylon (ve Staré Káhiře). Aqloum je pozval do svého domu, a když se k němu blížili, svěčil jim, že je jeho žena nemocná, a nebude se k nim proto moci připojit. Ježíš vyslovil její jméno a řekl: „Sáro, jsi zdravá, vstaň a připoj se k nám.“ Žena se okamžitě postavila na nohy a oba manželé byli vynikajícími hostiteli. Aqloumova žena vyprávěla Marii o městě, chrámu bohyně kočky Basket, kde stály obrovské sochy. Marie vyjádřila přání zúčastnit se oslavy náboženského svátku na počest bohyně, a Sára ji doprovodila s dítětem Kristem na rukách. Jakmile vstoupili do chrámu, pohanské sochy se rozpadly na prach podle proroctví Izajášova.⁷ Místodržící regionu nařídil okamžité pátrání po ženě s dítětem a fámy o jeho odhodlanosti vydat dítě Herodovi zaplavily ulice... Aqloum a jeho žena doprovodili Marii s Kristem a Josefa kus cesty za město. Svatá rodina byla srdečně přijata i v dalším místě, Belbeis... Kdysi stál v tom městě strom, který vstoupil ve známost jako strom Panny Marie – po její návštěvě. Další posvátný strom Panny Marie se nachází v místě Mataria (Heliopolis). Tradice říká, že se tento strom zázračně otevřel, aby Marii, Ježíšovi a Josefovi poskytl úkryt, a pomohl jim tak uniknout před dvěma zbojníky, kteří je pronásledovali.⁸

Také ve Staré Káhiře souvisí návštěva svaté rodiny se třemi kostely, které svaté rodině nabídly útočiště. Jedná se o kostel známý jako el-Moallaqa, tj. visutý kostel zasvěcený Panně Marii, dále řecký ortodoxní kostel sv. Jiří a krypta vedle oltáře kostela sv. Sergia.

Tradice říká, že svatá rodina putovala ze Staré Káhiry jižně do místa Maadi. Tam si najali loď, která je odvezla do Horního Egypta, kde tehdy pobývaly židovské rodiny. Josef údajně platil zlatem, myrhou a kadidlem, které bylo věnováno dítěti Kristovi třemi mudrci z východu.

Je uctíváno rovněž několik pramenů, studánek a studní, z nichž svatá rodina při svém putování pila. V této souvislosti je vzpomínána například studánka el-Hammra v jezeře se slanou vodou v oblasti Wadi al-Natrun. Podle legendy došli Marie, Josef a Ježíš po namáhavé cestě k jezeru a nemohli uhasit žízeň – avšak na místě, kde stáli, začala na povrch zázračně vytékat sladká voda. Jiný příběh vypráví o plakajícím, žíznivém Ježíšovi v době, kdy rodina mýjela studnu v místě Bahnasa. Voda ve studni byla ve velké hloubce, ale Panna Maria údajně

⁷ Iz 19,1 – egyptské modly se před ním kymácejí.

⁸ Srov. KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaons. The Coptic Orthodox Church*, s. 19–22.

vzala dítě, chytila dětský prstíček a podržela ho nad studnou. Voda vzápětí vystoupala až nahoru. Tradičně se dále vypráví, že v Bahnasa navštěvoval Ježíš školu. Ústní tradice tohoto dnes převážně muslimského místa odkazuje na informace arabského historika Mohameda el-Bakira (676–731).

Jedno z nejmalebnějších míst spojených s cestou svaté rodiny je kostel sv. Panny v Gebel el-Tair (Ptačích horách), lidově známý jako kostel Palmové paní. Je umístěný na východním břehu Nilu, kde se tyčí nad údolím, a vybudovaný na místě tehdejší jeskyně, kde rodina našla úkryt.⁹

Ne všude podle egyptoložky Jill Kamil byla svatá rodina přívětivě přivítána. V místě el-Qusia, na severním okraji Gebel el-Qusqam, což je pásmo hor rozprostírající se na východním břehu Nilu, stál kdysi klášter. Když už rodina byla tomuto místu nadosah, vyšli k ní obyvatelé města s holemi a klacky a vyhnali ji pryč. Rodina se schovala v jedné z jeskyň v horách a místní křesťané jí nosili vodu a jídlo.

Knihovna obnoveného kláštera Deir el-Muharraq obsahuje manuskripty pojednávající o příchodu Panny Marie do města Sakha, jež se nachází mezi nilskými větvemi Damietta a Rosetta. Příběh vypráví o tom, že když byla Marie žíznivá, Ježíš se nohou dotkl kamene, a na místě vytryskla voda. Během vykopávek v roce 1988 byl objeven na pozemku vedle kláštera velký kvádr kamene s výrazným otiskem nohy. Koptové věří, že tato posvátná relikvie tam byla zakopána v době skličující nadvlády Mameluků ve 13. století. Přestože se zdálo, že toto místo bylo zapomenuto, objev oživil zájem o tuto oblast a kostel sv. Panny byl obnoven, stejně jako zmíněná místa, kde svatá rodina našla úkryt i občerstvení. Historici se shodují v označení kláštera Deir el-Muharraq jako místa, kde se anděl Páně ukázal Josefovi a pobídl ho, aby vzal malé dítě a jeho matku a vrátil se s nimi do Palestiny, protože ten, který chtěl dítě zabít, už zemřel. Dnes je tento klášter jeden z největších a nejbohatších v Horním Egyptě a je známý svou charitativní prací mezi vesničany.

Další významné místo vztahující se k putování svaté rodiny po Egyptě je Durunka, nacházející se deset kilometrů jihozápadně od města Asyut, kde se ročně schází bezmála tři a půl milionu poutníků, aby uctili památku přesvaté Bohorodičky. Tato oblast se díky poutníkům každoročně mezi 7. a 22. srpnem na 15 dní proměňuje. Slavnost pořádaná v těchto dnech je radostnou událostí a jejím vyvrcholením bývá velké procesí během posledního dne. Dlouho před úsvitem poutníci zahájí tříhodinový pochod k patě hor, kde se Marie, Josef a malý Ježíš podle tradice ukryli do jeskyně vytesané ve skále. Poutníci cestou zpívají

⁹ *Ibid.*, s. 24.

liturgické hymny, a když se blíží svítání, tleskají a bubnují. Mezitím vyjde z jeskynního komplexu vybudovaného na svahu, jež se tyčí sto metrů nad záplavovou planinou, asyutský kněz. Nese kříž a je doprovázen černě oděnými kněžími, za kterými kráčí jáhni v bílých róbách, podpírajíce ohromnou ikonu Bohorodičky a dítěte. Klérus je následován tucty dalších bíle oděných jáhnů, kteří také nesou kříže a pochodují ve čtyřech řadách s odkrytými hlavami a přes hrud' a ramena mají oblečené výrazně červené šerpy... Poté biskup zastaví a pozvedne kříž. Poutníci zůstávají tiší. Zatímco jim biskup žehná svěcenou vodou, zástup poutníků pozvedá palmové listy, aby se jich voda dotkla. Kadidlo prosycuje vzduch, zpívají se hymny a na závěr jsou nad shromážděním vypuštěny čtyři bílé holubice symbolizující Pannu Marii. Holubice mají nést radostné poselství do čtyř koutů světa.¹⁰

Koptové a muslimové se ne vždy shodují ohledně trasy, ale ani délky pobytu svaté rodiny v Egyptě. Koptové věří, že to bylo o něco málo více než tři a půl roku, zatímco muslimská tradice hovoří o období dlouhém sedm let.

2.3 Uctívání svaté Panny Marie

Role panenské matky stojí v mnoha kulturách za povšimnutí. Uctívání jediného ženského božstva je fenomén, jehož stopu lze v Egyptě najít již v 1. tisíciletí před naším letopočtem. Stovky sošek Isis nabízející prs Horovi, jenž sedí na jejím klíně, byly nalezeny v Egyptě i v celém helénském světě. Pohanství v Egyptě bylo Theodosiem v roce 379 zakázáno a chrám bohyně Isis ve Philae, jižně od Asuanu, uzavřen. Bohorodička zaujímá prominentní místo v koptské církvi dneška jako kdysi Isis ve Philae. Obě byly postavou matky ochraňující syna. Theotokos, přesvatá Bohorodička, zaujímá zvláštní místo v srdcích Koptů. Jméno Marie je vzýváno v každodenních hymnech a liturgii. Oslavy svátků na její počest jsou dodržovány každoročně i každý měsíc, celkem je jich 32. Její ikony dnes zdobí každý kostel i kapli v Egyptě. Neexistuje jediná typicky koptská ikona svaté Panny, která by byla uctívána po staletí. Každá generace si prý vytváří svou vlastní představu na základě teologie a zbožnosti své doby.

Otto F. A. Meinardus ve své knize *Koptští svatí a poutě* vysvětluje, že není žádné jiné biblické postavy, jež by byla tak často využívána a zneužívána pro politické záměry, styly a účely jak světskými, tak církevními vládci jako přesvatá Bohorodička. Králové, papežové i patriarchové se opakovaně obraceli k Matce Boží, aby uskutečnili své politické záměry.

¹⁰ *Ibid.*, s. 13–14.

Teologie a zbožnost Koptů ukazuje na hluboce zakořeněné charakteristické mariánské znaky. Marie je Theotokos, také vždycky Panna a královna... Theotokia, poezie velebící Pannu Marii, je hlavní částí koptského liturgického života. Koptská mariologie ji vnímá jako přibyték pro shromáždění, protože oblak, božská přítomnost v něm setrvává (Ex 40,35). Ona je skutečnou archou úmluvy, která zůstala v domě Obédedóma Gatského předtím, než ji David přinesl do města (2 Sam. 6), protože zůstala po dobu tří měsíců v Alžbětině domě (Lk 1,56). Marie je také zlatou nádobou skryté many, která je chlebem života (J 6,49-51), stejně jako je svícnem z čistého zlata, který přináší věčný život (Ex 25,31). Koptové v přesvaté Bohorodičce vidí hořící keř, který se nespaluje – symbol neposkvrněné Panny. Je také identifikována s Áronovou holí, která vypučela a z níž vyrazilo poupě, rozkvetl květ a dozrály mandle (Num 17,8).¹¹

Koptská církev lpí na některých přesně stanovených datech týkajících se biografie přesvaté Bohorodičky. Sedmého dne v měsíci misra (13. srpna) se zbožnému Joachimovi zjevil anděl Gabriel, aby mu oznámil, že Anna, jeho žena, porodí dceru Marii. Koptové slaví narození přesvaté Bohorodičky první den v měsíci bashans (9. května). První tři roky přebývala Marie se svými rodiči. Poté ji rodiče zasvětili službě v chrámu v Jeruzalémě, kde ji živili andělé. Když bylo Marii šest let, skonal její otec a dva roky nato zemřela i její matka. Jakmile Marie dosáhla 12. roku, kněží ji prohlásili za schopnou vstoupit do manželství. Svolali dvanáct zbožných a bohabojných mužů Judova kmene, aby se dostavili se svými holemi a zvolili muže pro přesvatou Bohorodičku. Na Josefovu hůl usedla holubice a tento ctihodný muž se stal ochráncem jejího zasvěcení podle tohoto znamení. Podle koptské tradice bylo Marii 12, 14 nebo 15 let, když se Josef stal ochráncem jejího panenství.

Koptská tradice také říká, že jistý Matthat ben Levi z rodiny Áronovy a kmene Lévi měl tři dcery, oslavované 16. den v měsíci amshir (23. února). Nejstarší byla Marie, matka Salome, která posloužila jako porodní bába při narození Ježíše a potvrdila Mariino panenství po jeho narození. Druhá dcera Sofie byla matkou Alžběty, matky Jana Křtitele. Nejmladší Anna byla provdána za Joachima a byla matkou Marie a babičkou Ježíše. Koptové oslavují zvěstování Panně Marii, když byla v šestém měsíci těhotenství, 29. den v měsíci baramhat (7. dubna).

Ježíš se narodil 29. den v měsíci kiyahk (7. ledna) v roce 5510 byzantské éry. O dva roky později se zjeví Panně Marii a jejímu synovi mágové. 24. dne v měsíci bashans

¹¹ MEINARDUS, Otto F. A. *Coptic Saints and Pilgrimages*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2002. S. 6.

(1. června) utekla svatá rodina před Herodovým hněvem a došla do Egypta, kde zůstali 3 roky, šest měsíců a 10 dní... Přesvatá Bohorodička zesnula podle koptské tradice 21. den v měsíci tuba (29. ledna) ve věku 60 let. 12 let strávila v klášteře, 34 let žila v domě Josefově a 14 let žila bez Josefa až do povýšení, nanebevstoupení jejího syna. Podle koptské tradice Marie zesnula, když jí bylo 58 let, 8 měsíců a 3 dny. Tělesné nanebevzetí přesvaté Bohorodičky se událo 16. den v měsíci misra (22. srpna). Apoštolové viděli, jak sedí po pravici Boha Otce a jak jim žehná.¹²

2.4 Evangelista Marek

Marek šel jako učedník a společník Petrův do Říma. Ve Skutcích apoštolských je zmíněn jako druh Saulův a Barnabášův.¹³ Bývá také zobrazován jako druh sv. Petra, apoštola pro Židy,¹⁴ a sv. Pavla, apoštola pohanů.¹⁵ Koptové jsou hrdí na tradici podanou Eusebiem, historikem 4. století, která vypráví, že sv. Marek navštívil Alexandrii, kde kázal evangelium a založil apoštolskou stolicí. Pravděpodobně přišel Marek do Egypta v 50. letech prvního století. Poté, co evangelizoval oblast nilské delty, Thébaidu, Libye, Pentapole a založil křesťanské komunity v Alexandrii, zesnul jako mučedník roku 62 nebo 68. Eusebius zanechal zprávu o tom, že Marek ustanovil prvním konvertitou příštípkáře Aniana, aby sloužil jako biskup Alexandrie. Navíc také vysvětlil tři kněze Miluse, Cerdona a Primuse, kteří se stali arcibiskupy alexandrijské stolice.¹⁶ Jeho mučednictví je zaznamenáno a vypráví o tom, jak byl Marek zajat na Velikonoce skupinou pohanů slavicích svátek Serapia. Stalo se tak během eucharistie, kdy někdo z rozezlené skupiny dal provaz na jeho krk a Marek byl vláčen po ulicích Alexandrie. Následujícího dne byl vláčen znovu, dokud nezesnul. Byl pohřben na místě svého mučednictví zvaném Bucalis. Toto místo dnes představuje cíl křesťanských poutí. Později, s probuzením doktrinálních sporů, byly jeho svaté ostatky rozděleny mezi Kopty (kteří nepřijali 4. chalkedonský sněm) a stoupence chalkedonské ortodoxie. V roce 828 bylo světcovo tělo odcizeno benátskými kupci a umístěno v Benátkách v katedrále sv. Marka. V roce 1968 papež Pavel VI. navrátil část svatých ostatků arcibiskupovi Alexandrie Cyrilovi

¹² *Ibid.*, s. 7.

¹³ Sk 12,25 a 13,13.

¹⁴ Sk 12,12.

¹⁵ Kol 4,10.

¹⁶ Srov. MEINARDUS, Otto F. A. Coptic Christianity, Past and Present. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*. Minnesota : The Order of st. Benedict, 2002. S. 8.

VI. a ty byly převezeny do nové katedrály v Káhiře.¹⁷ Hlava světce se nachází v katedrále v Alexandrii. Svatý Marek je dodnes v koptské církvi velice uctíván.

Už za Ptolemaiovců, kteří vládli Egyptu tři staletí (320–30 př. n. l.), se v Alexandrii spokojeně žilo Židům. Jedním z významných Židů Alexandrie byl bezesporu Filón Alexandrijský, současník Ježíše a apoštolů, jehož práce se stala vzorem pro teology mladých křesťanských komunit. Je možné předpokládat, že Egyptané, kteří byli v Jeruzalémě přítomni během prvního dne Letnic, Soslání Ducha svatého na věřící,¹⁸ se po návratu do Egypta rozhodli založit křesťanská shromáždění. Nové náboženství se v Egyptě postupně rozšířilo, o čemž svědčí založení alexandrijské katechetické školy kolem roku 180 a jmenování tří biskupů Demetriem, patriarchou Alexandrie působícího v letech 188–230. Tato významná teologická škola byla vedena vynikajícími učiteli a spisovateli konce 2. a začátku 3. století, jako byli Pantaenus, Klémens Alexandrijský, Origenes a Dionýsios. V římské době řečtina sloužila dále jako oficiální a kulturní jazyk státu, zatímco latina se používala jen v armádě. Později sehrála egyptská církev významnou roli v utváření kánonu Písma svatého, a to díky teologické pozici a biblické vzdělanosti theologů právě alexandrijské katechetické školy. Svědectví alexandrijské církve poskytlo biblickému kánonu jednotnost. Vedle všeobecně uznávaných knih byly do Písma svatého přijaté i Epištola židům a Apokalypsa Janova. Ve svém 39. paschálním dopisu sv. Athanasios poskytl seznam kánonu Starého a Nového zákona, který si uchovává platnost až dodnes. Dále poukázal na knihy nacházející se v řecké Septuagintě jako Moudrost Šalamounova, Sírachovec, Judit a Tobíáš, stejně jako na Učení apoštolů a Hermova pastýře coby knihy užitečné pro konvertity, ačkoliv nebyly částmi hebrejského kánonu.¹⁹

2.5 Koptský kalendář mučedníků

Egyptští křesťané byli v průběhu 3. a 4. století několikrát pronásledováni. Už v roce 202 navštívil Egypt římský císař Septimius Severus a jeho zvláštní úcta k pohanskému bohu Serapiovi vyvolala první fázi křesťanských perzekucí, během kterých byl sťat i Origenův otec Leonides. Během vlády římského císaře Decia (249–251) bylo v roce 250 vydáno všeobecné

¹⁷ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. The region of Delta. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 45.

¹⁸ Sk 2,10.

¹⁹ MEINARDUS, Otto F. A. Coptic Christianity, Past and Present. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 9–10.

nařízení obětovat bohům a každý státní příslušník musel prokázat, že skutečně obětoval. Mnoho Egyptanů dalo přednost smrti před zapřením Ježíše Krista a mnoho dalších uteklo do pouště, ale mnozí také před císařským požadavkem kapitulovali.

Vlna perzekucí pokračovala za vlády císaře Valeriána (253–260), kdy byl biskup Dionýsios Alexandrijský se svými druhy vypovězen do Libye.

Nejpřísnější a nejsystematičtější vlna perzekucí vůči egyptské církvi probíhala během vlády císaře Diokleciána (284–305) a pokračovala za vlády císaře Maximiana Daia (305–313). Neexistují spolehlivá data ohledně počtu mučedníků během Diokleciánovy vlády, zatímco prameny mluví o stovkách a tisících, badatelé připouštějí počet 2500–3000 obětí. Například 25. listopadu roku 311 byl během velké perzekuce umučen Petr I., patriarcha Alexandrie, který začal být uctíván jako mučedník.²⁰

Koptové si vytvořili kalendář mučedníků, který začíná 29. srpnem roku 284. Učinili tak kvůli památce těch, kteří zemřeli pro víru v době vlády císaře Diokleciána. Tento kalendář je stejně jako antický egyptský zemědělský kalendář rozdělen na 12 měsíců po 30 dnech a jeden měsíc o pěti nebo šesti dnech, podle toho, zda jde o přestupný rok. Každý měsíc je pojmenován podle antického egyptského boha a tato jména přetrvala až dodnes. Např. arabské Tut je odvozené z „Thot“ – boha moudrosti, Hatur pak z bohyně „Hathor“ a Tuba z „Botti“ – starověkého festivalu známého jako bobtnání ječmene.

Ve faraonské době byl rok rozdělen do tří zemědělských sezón vycházejících ze záplav Nilu. Dvě sezony jsou používány dodnes v liturgických rituálech koptské církve a toto téma je aktuální i v poarabštěné poezii.

Činy mučedníků byly shromážděny mnichy z Wadi al-Natrun ve sbírce Historie patriarchů Alexandrie. Jedná se o sbírku prací autorů různých epoch obsahující biografie, politické i sociální dějiny. Tato sbírka je velmi užitečným, ačkoliv nepřiliš obsáhlým zdrojem koptské historie. Mniši shrnuli činy mučedníků, aby připomínaly Diokleciánova krvavá pronásledování, a také překládali biblickou, teologickou a liturgickou literaturu do bohairského dialektu Egypta, hovorové formy koptského jazyka vhodné pro četbu nahlas. Dokázali tak křesťanská díla učinit dostupnými širšímu obecnstvu Egyptanů, než tomu bylo dřív.²¹

²⁰ GABRA, Gawdat. *The History of Christianity in Egypt*. In GABRA, Gawdat; LOON, Gertrud J. M. van. *The Churches of Egypt. From the Journey of the Holy Family to the Present Day*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2007. S. 15.

²¹ KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaohs. The Coptic Orthodox Church*, s. 199.

S Milánským ediktem, vydaným císařem Konstantinem v roce 313, skončila rozsáhlá pronásledování. Úcta k mučedníkům je dodnes v koptském prostředí významným prvkem koptského vyznání.

3. Byzantská doba (330–619)

Po tři století, která oddělují Konstantinův skon a vzestup islámu, ovládala egyptská církev, organizovaná kolem alexandrijského patriarchátu, církevní i civilní instituce a převzala mimořádnou, prominentní roli v náboženských i politických plánech až do občasného ostří, kdy čelila ústřední moci Konstantinopole. Konflikt týkající se Kristovy lidské a božské přirozenosti vyvrcholil sporem na sněmu v Chalkedonu v roce 451, kde bylo vyhlášeno to, co odporovalo alexandrijské doktríně: Kristus je jedna osoba o dvou přirozenostech, božské a lidské. Alexandrijští monofyzité setrvali u názoru, že Kristus je jedna osoba, však jedné přirozenosti. Odmítnutím souhrnu teologických, politických i společenských rozhodnutí chalkedonského sněmu došlo ve znamení odboje proti byzantské vládě k vytvoření egyptské národní církve, která je nazývána nechalkedonskou.

3.1 Konstantin Veliký

Císař Konstantin vydal v roce 313 známý reskript milánský,²² který zaručoval toleranci vůči křesťanství v celé římské říši. Milánský reskript měl vedle ryze církevního významu i význam celosvětový. Poprvé v dějinách byla vyhlášena zásada svobody svědomí. Starověk takový pojem svobody svědomí neznal. Platilo, že náboženství je věcí státu. Bylo ztotožněné se státním kultem, mimo který se individualita nemohla vyvíjet. Tento princip svobody svědomí, jenž je pro nás a celé lidstvo tak drahý, poprvé přineslo světu právě křesťanství a Konstantin jej povýšil na státní zákon.²³ Křesťanství se v římském impériu šířilo ve větších administrativních centrech, kde vznikaly první křesťanské komunity. Kolem těchto mateřských komunit, které odvozovaly svou autoritu od apoštolů hlásajících v nich evangelium, vznikaly vázané, dceřiné komunity. Mateřské církve se těšily nejen teologické autoritě, ale významnou roli sehrála i politická a administrativní důležitost jednotlivých

²² Krátce před svou smrtí vydal v roce 311 jeden z Konstantinových spoluvládců, tetrarchů římské říše, Galerius, který urputně pronásledoval křesťany na východě, kde bylo křesťanství nejvíce rozšířeno, edikt, jímž byly všechny snahy o potlačení křesťanství uznány za neúspěšné. Ediktem přikázal křesťanství tolerovat za předpokladu, že jeho vyznavači budou po svém způsobu prosit svého Boha o blaho římského státu. Milánský edikt byl v podstatě jen obměněnou verzí již dříve vydaného ediktu Galeriova. Viz AVENARIUS, Alexander; DOSTÁLOVÁ, Růžena; FIALA, Vladimír; et al. *Dějiny Byzance*. Praha : AV ČR, 1996. S. 36.

²³ ALEŠ, Pavel. *Církevní dějiny*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1992. S. 177.

center, tzv. metropolí. Zvláštní autoritu si získala tři města a biskupství raného křesťanství: na západě Řím, v Egyptě Alexandrie a Antiochie v Sýrii.²⁴

Spojení s křesťanským učením však postavilo římský stát před problém, co je skutečně pravé křesťanské učení, které má být uznáno a ke které straně uvnitř církve se má přiklonit... Čím více se křesťanská církev ztotožňovala s římským státem, tím více nabýval boj o její ideovou jednotu společenského a přímo politického významu... Formulace církevního dogmatu postupně splývala s formulováním státní ideologie a ideové spory uvnitř církve se staly součástí zápasů o politickou orientaci církve. Zatímco učení uznané za ortodoxní bylo přijato za oficiální postoj vládní moci, hnutí označená jako heretická, sloužila namnoze k projevu odporu proti ústřední vládě a stávala se i projevem lokálního či kulturního partikularismu.²⁵

Křesťanství v Alexandrii po roce 312 vzkvétalo. V 2. polovině 4. století většina občanů Alexandrie byli křesťané a na počátku 5. století tvořili křesťané 80 % egyptského obyvatelstva.

3.2 Biskup Alexandros

Komplikovaná rozeprá vyvstala, když se dva alexandrijští presbyteři Alexandros a Areios stali adepty na biskupskou stolicí Alexandrie. Alexandros, podporovaný velkou částí alexandrijského obyvatelstva stejně jako mnichy a poustevníky ze západní Delt, byl zvolen a vysvěcen jako starší biskup Egypta a Libye. Segrál významnou roli v teologické práci a formulování křesťanské doktríny během 4. a 5. století. Biskup Alexandros a mladý Athanasios, pozdější mimořádný alexandrijský biskup, bojovali proti Areiovi (256–336), který byl odsouzen jako heretik na sněmu v Nikáji v roce 325.

Areios, původem z Libye, byl svým svěcením pouhý kněz, byl však brilantním myslitelem a odchovancem proslulé antiochijské katechetické školy. V Antiochii tedy získal teologické vzdělání, následně se přemístil do Alexandrie, kde se stal diákonem a pak presbyterem. Kolem roku 318 začal ve svých kázáních šířit velmi vyhraněnou podobu

²⁴ Poté, co se stalo křesťanství oficiálním náboženstvím římské říše, ukázala se potřeba zpřesnit kompetence a hranice jednotlivých administrativních center. 4. a 5. století jsou nazývána stoletími synod. Na 4 ekumenických sněmech (Nikája r. 325, Konstantinopol r. 381, Efez r. 431, Chalkedon r. 451) bylo přijato 65 kánonů. Ekumenické sněmy kodifikovaly postavení, pořadí a kompetence jednotlivých patriarchálních církví. O tématu vývoje patriarchátů pojednal František Poláček – POLÁČEK, František. *Východní křesťanské církve*. Olomouc : Matice Cyrilometodějská, 2002.

²⁵ AVENARIUS, Alexander; DOSTÁLOVÁ, Růžena; FIALA, Vladimír; et al. *Dějiny Byzance*, s. 39.

subordinacionismu. Pravý Bůh musel podle něj být nejen nestvořený, nýbrž i nezplozený, a tak Slovo nemohlo být Bohem ve stejném slova smyslu jako Otec... Areiovy teze je možno shrnout takto: Slovo není souvěčné s Otcem, bylo stvořeno z ničeho, není Synem Otce v pravém slova smyslu, začalo existovat v závislosti na zcela svobodném rozhodnutí Otce. Slovo je podřízeno změně jak fyzické, tak morální.²⁶

Proti tomuto učení záhy vystoupil právě alexandrijský biskup Alexandros, jehož teze je možné shrnout následovně: Slovo je souvěčné s Otcem. Slovo je zásadně nestvořené a skrze ně bylo všechno stvořeno. Slovo je pravým Synem Otce, ne adoptovaným. Syn má stejnou podstatu – přirozenost jako Otec. Slovo ve své božské podstatě – přirozenosti není vystaveno ani změnám, ani utrpení.²⁷

Areiovo učení bylo Alexandrem v roce 318 prohlášeno za kacířské a Areios byl vyobcován z církve. Areios se se svou situací odmítl smířit, a obrátil se na představitele jiných křesťanských obcí na východě, mezi nimiž našel velikou podporu. Naproti tomu církevní představitelé západních provincií proti Areiovi a jeho stoupencům ostře vystoupili a během krátké doby byla křesťanská církev, která jen krátce před tím byla uznána za legální instituci, rozštěpena. Císař Konstantin považoval za nezbytné tento rozkol odstranit. Z podnětu jeho teologického poradce Hosia svolal v květnu roku 325 velký církevní sněm do Nikáje, jehož se zúčastnilo 220 biskupů, kteří se vyslovili pro formulaci, že Bůh Syn je s Bohem Otcem stejné podstaty. Jen dva rodáci z Libye, odkud pocházel sám Areios, se postavili proti usnesení sněmu a byli spolu s Areiem z církve exkomunikováni. Nehledě na odsouzení Areia a ariánství, toto učení - v různých formách – pokračovalo dál. Četní východní biskupové dále rozvíjeli své názory ve zmírněné podobě. Tito semiariáni učili, že Kristus je s Bohem Otcem nikoliv stejné, ale podobné podstaty (*homoiosios*), a formulace nikájského vyznání víry – *homousios*, lišící se jen ubráním jediného písmene, se stala nadále předmětem sporu.

3.3 Patriarcha Athanasios

Patriarcha Athanasios se narodil v Marea nedaleko Alexandrie v roce 295 a podle Kopty ceněné legendy si jako malý hrál se svými kamarády na pobřeží alexandrijského přístavu, když biskup Alexandros přijímal kněze ve svém domě a všiml si, že si děti na pláži hrají na náboženskou oslavu. Zajímalo ho, co dělají, proto pro ně poslal a optal se jich. Děti se

²⁶ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006. S. 128–129.

²⁷ *Ibid.*, s. 129.

přiznaly, že šlo o svátost křtu, a v této hře byl právě Athanasios v roli biskupa a křtil kamaráda. Když Alexandros zjistil, že chlapec při křtu postupoval slovo od slova stejně, jako by křtil sám Alexandros, a navíc kamaráda ponořil úplně celého do moře, prohlásil tento křest za platný a vzal Athanasia do své péče.²⁸ Později jej vysvětil na jáhna. Athanasios hovořil plynule řecky i koptsky, a tak se cítil velmi přirozeně mezi vzdělanými Řeky, stejně jako při debatách s Egypťany. Bylo přirozené, že byl později zvolen arcibiskupem Alexandrie.

Syn Konstantina Velikého, pozdější císař Constantius II., pokračoval v církevní politice svého otce z posledních let jeho života a podporoval umírněné ariány, zejména když Eusebios z Nikodémie nastoupil na trůn konstantinopolských patriarchů. Se vši rozhodností však podporoval křesťanství a vystupoval proti pohanům, židům a jinověrcům. Když se stal jediným vládcem v celé říši, znamenalo to dočasné vítězství ariánského učení v celé církvi. Constantiovi šlo o prosazení ideologické jednoty v říši... V rozporu s usnesením nikájského sněmu, který stanovil, že biskupové nesmějí přecházet z jednoho sídla do druhého, dosazoval na významné biskupské stolce sobě oddané osoby i ze vzdálených provincií a zároveň se snažil odstranit stoupence nikájského vyznání, zejména pak nejvýznamnějšího z nich, alexandrijského biskupa Athanasia.²⁹

Athanasios byl během své pohnuté kariéry poslán pětkrát do exilu. Ze 46 let svého patriarchátu strávil 20 let v exilu uloženém císařskou autoritou: císaři Konstantinem, Constanciem, Juliánem a Valensem. Jednou dokonce uprchl do Říma, studoval latinu a nacházel sympatizanty svému teologickému myšlení. Odešel také do Palestiny, pak do Galie. Během svého exilu představil egyptský mnišský systém Západu díky své biografii Život Antonínův, který představoval jeho vlastní pohledy, stejně jako pohledy poustevníků. Většinu svého života prožil jako pronásledovaný uprchlík. Žil s poustevníky v západní poušti, navštívil sv. Antonína u Rudého moře. Dlouhá léta žil v oáze Kharga. Během pobytu na tomto místě napsal své nejlepší práce. Popsal přísné pusty a střídou životsprávu poustních Otců, ale i další pravidla, jež praktikovali. Během svého života se stal národním hrdinou, neposkvrněným spirituálním vůdcem svého lidu.

V roce 330 se stala Konstantinopol novým východním hlavním městem římského impéria. Založení nového velkolepého hlavního města bylo pro Konstantina jen součástí jeho široce pojatého plánu celkové administrativní reformy říše. Důsledně tak pokračoval v dovršení reformního úsilí svého předchůdce Diokleciána. Jeho cílem bylo překonat

²⁸ KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaohs. The Coptic Orthodox Church*, s. 171.

²⁹ AVENARIUS, Alexander; DOSTÁLOVÁ, Růžena; FIALA, Vladimír; et al. *Dějiny Byzance*, s. 41.

hlubokou krizi římské společnosti ve 3. století. Nové hlavní město zamýšlel Konstantin založit programově jako křesťanské a tato skutečnost byla přímo symbolickým vyjádřením nového rázu římského císařství.³⁰ Přenesení hlavního města a sídla císaře z Říma do Konstantinopole v roce 328 znamenalo velikou změnu v politické situaci uvnitř říše a odrazilo se především na její administrativě. Touto otázkou se zabýval první konstantinopolský sněm v roce 328. Ustanovil, že čestné staršerstvo vedle římského biskupa dostane biskup konstantinopolský. Konstantinopol se stala mladším Římem (částečně zkrášleným obelisky ze starobylých měst Egypta či uměleckými předměty z celého Řecka a dalších východních provincií) a konstantinopolský biskup Nektarius užíval od roku 381 titul patriarchy. V církevním životě východní části římské říše (říši rozdělil na východní a západní císař Dioklecián v roce 292) začala Alexandrie postupně ztrácet své vedoucí postavení. Od tohoto okamžiku jí patřilo místo až po Konstantinopoli. Během působení biskupa Athanasia (328–373) vzrostlo národní cítění mezi Egyptany.

3.4 Patriarcha Theofilos

Jan, biskup nikijský, vypráví ve své kronice legendu o dětství Theofilově: žil v Memphisu, městě faraonově, oficiálně zvaném Arcadia. Byl křesťanského původu, žil s malou sestrou a etiopskou otrokyní, která patřila jeho rodičům. Sourozenci jako malí osiřeli a jedné noci za svítání je vzala otrokyně za ruce, dovedla je do chrámu ohavných bohů jménem Artemis a Apollo, aby se tam modlili. Když však děti vstoupily, sochy bohů spadly na zem a rozbily se. Otrokyně se polekala a utekla s dětmi do města Nikius, protože se bála kněze od ohavných model. Ze strachu pak dovedla děti do Alexandrie. Když na ní spočinula Milost Boží, odvedla děti do kostela, aby se řádně obeznámily s praxí křesťanských mystérií. Jakmile vstoupily a zastavily se u pulpitu, zjevil Bůh Athanasiovi, patriarchovi Alexandrie, okolnosti týkající se dětí a ten vydal rozkaz, aby je všechny tři pohlídali, dokud nebude bohoslužba u konce. Pak byly děti s otrokyní přivedeny ke svatému Athanasiovi. Ten otrokyni vyprávěl celý příběh z pohanského chrámu a ona se tomu velmi divila. Athanasios ji i děti pokřtil a malou sestru poslal do konventu panen, kde zůstala až do věku vhodného k vdávání. Později byla provdána za muže jménem Mahalle na severu Egypta, v místě oficiálně

³⁰ *Ibid.*, s. 21.

nazvaném Didusja. Tam se narodil sv. Cyril, velká hvězda, která rozzářila všechna místa svou doktrínou. Právě Cyril se stal patriarchou po Theofilovi, bratrovi jeho matky.³¹

V roce 392 schválil císař Theodosios I. edikt zakazující v celé říši pohanství. Církevní historik Sokrates (380–450) informuje o tom, že císař schválil požadavek alexandrijského patriarchy Theofila týkající se zničení pohanských chrámů.³² Stalo se tak během renovace jednoho křesťanského kostela, když byla objevena pohanská svatyně. Theofilos zamýšlel zostudít stoupence pohanského náboženství a nechal kultické předměty vystavit na ulici. Rozzuření pohané se vzbouřili a zaútočili na křesťany. Po vzájemných násilnostech ustoupili pohané do Serapea. Císař Theodosios reagoval na situaci vydáním ediktu, který zajišťoval amnestii obléhaným pohanům. Současně však také schválil potlačení pohanských kultů a oslavování křesťanů, kteří umřeli násilně, jako martyřů. Vedeni Theofilem rozebrali poté křesťané Serapeum kámen po kameni a sochu Serapia rozsekali sekerami. Egypťští mniši při této události sehráli významnou roli. Theofilos je nabádal, aby pomohli při ničení chrámu. Mnišské hnutí byl proud v podstatě lidový a původně se držel mimo města; teprve koncem 4. století docházelo k zakládání prvních klášterů v oblasti velkých měst. Mniši také představovali radikální proud v křesťanských zápasech, a to nejen proti pohanům a jinověrcům, ale i v zápasech jednotlivých proudů uvnitř církve té doby.³³ Theofilos inicioval a finančně podpořil výstavbu kostela zasvěceného Janu Křtiteli a Eliášovi na ruinách Serapiova chrámu. Podobně postupoval i na dalších poutních pohanských místech, v jejichž blízkosti zakládal mnišské komunity a na něž přivázel svaté ostatky mučedníků a světců.

Historik Stephen J. Davis ve své knize *The Early Coptic Papacy* vykresluje Theofila (též na základě svědectví, které se zachovalo od historika Rufína v knize *Historie církve*) jako komplikovanou osobnost. Koncem 4. a počátkem 5. století došlo v Egyptě k velké expanzi monasticismu. Kláštery v pouštních oblastech Scetis a Nitria vzkvétaly a vznikaly nové komunity na 5., 9. a 18. míli podél cesty západně od Alexandrie. Bílý klášter v Athripu, přivedl opat Šenuťe k nevídanému rozkvětu. Jednak se rozvíjela síť pachomiovských klášterů, jednak vzrůstal také počet egyptských mnichů. Theofilův vztah k mnichům nebyl jednoduché povahy. Záleželo mu na tom, aby byl respektován jako patron mnichů. S představenými egyptských klášterů a církví Konstantinopole se však dostal do sporu. Ve své Paschálním listu z roku 399 (jímž informoval zemi o alexandrijském výpočtu termínu Velikonoc a počátku

³¹ Srov. *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text*. New Persey : Evolution Publishing Merchantville, 2007. S. 75–76. Překlad R. H. Charles.

³² Koptská tradice říká, že již Athanasios vyjádřil svému sekretáři Theofilovi, budoucímu patriarchovi, přání, aby bylo Serapeum zavřeno.

³³ AVENARIUS, Alexander; DOSTÁLOVÁ, Růžena; FIALA, Vladimír; et al. *Dějiny Byzance*, s. 38–39.

Velkého pŕstu) obhajoval beztĕlesnost Boha. Āinil tak proti tezi mnichŕ, kteři se drŕeli antropomorfnĕch koncepcĕ boŕstvĕ, coŕ souviselo s jeho antipohanskŕm programem, v nĕmŕ nabádal vĕřĕcĕ, aby se vyvarovali pŕedstav i analogiĕ pŕi pŕemŕšlenĕ o Bohu, a nepadli tak do pasti pohanskĕ idolatrie. Proti paschálnĕmu listu se zvedla vlna odporu a pŕedstavenĕ klášterŕ odmĕtali Āist list vĕřejnĕ na shromáŕdĕnĕch. Mnozĕ mniŕi se nechtĕli vzdát zaŕitĕ pŕedstavy Boha ve svŕch srdcĕch.

Theofilos takĕ souhlasil s odsouzenĕm Origenovŕch myŕlenek.³⁴ Mezi nitrijskŕmi mnichy byli tĕŕ stoupecni Origenovŕch myŕlenek, patŕili k nim i tzv. dlouzĕ bratŕi, dřĕvĕjšĕ Theofilovi spolupracovnickĕ. Theofilos oznaĕil origenovskĕ mnichy za heretiky a vykázal je z Egypta. Dlouzĕ bratŕi ve snaze apelovat na Theofilovu shovĕvavost pŕišli do Alexandrie, ale nebyla jim udĕlena audience. Zanedlouho takĕ Theofilos vojensky potlaĕil odpor v klášterech oblasti Nitrie. Dlouzĕ bratŕi byli nuceni uprchnout ze zemĕ, nejprve do Palestiny, pak roku 403 do Konstantinopole, kde navŕtĕvili konstantinopolskĕho biskupa Jana Zlatoŕstĕho. Ten si plnĕ uvĕdomoval vážnost kompetenĕnĕ problematiky, vyhnul se ve styku s nimi jakĕkoliv oficiálnosti a pokusil se s ŕzkostlivou korektností zprostŕedkovat smĕrnĕ řešenĕ. Jeho pokus vŕak ztroskotal na Theofilovĕ neoblomnosti, mnichŕm se podařilo proniknout ke dvoru a císař svolal do Konstantinopole synodu, na kterĕ se mĕl Theofilos zodpovĕdat z obvinĕnĕ, jeŕ proti nĕmu postĕŕenĕ mniŕi vznesli, a vyslechnout rozsudek Jana Zlatoŕstĕho. Jakkoliv se to zdá bŕt absurdnĕ, od tohoto okamŕiku se začal Janŕv tragickŕ osud kvapnĕ naplňovat.³⁵ Theofilovo politickĕ manĕvrování v Konstantinopoli nakonec pŕineslo odsouzenĕ Jana Zlatoŕstĕho, kterĕ musel následnĕ odejĕt do exilu.

3.5 Arcibiskup Cyril, Nestorius a 3. ekumenickŕ snĕm v Efezu

V roce 412 byl po Theofilovĕ smrtĕ zvolen biskupem Alexandrie jeho synovec Cyril. Theofila vŕznamnĕ následoval v aktivitách vŕĕi pohanŕm a jinovĕrnŕm formám křest'anstvĕ v Egyptĕ. Uŕ jeho zvolenĕ provázela veliká rivalita o biskupskou stolicĕ. Tĕšil se velikĕ

³⁴ Pŕi exegezi biblickĕho textu hledal Origenes tŕi vŕznamy: doslovnŕ, tedy historickŕ, mravnĕ a takĕ tajemnŕ, mystickŕ neboli alegorickŕ. Doslovnŕ vŕznam podle jeho názoru neodpovĕdal boŕskĕ moudrosti a svatosti tak jako morálnĕ nebo alegorickŕ. Z této zásady vycházel pŕi svĕ vŕkladovĕ biblickĕ pŕáci. Āasto se zaobĕral i Platonovou filozofiĕ, která mu poslouŕila pŕi vŕkladu v alegorickĕm smyslu. Právĕ tento alegorickŕ vŕznam, kterĕ hledal, jej někdy odvedl pŕĕliŕ daleko od historickĕho zkladu, pŕestoŕe velmi vtĕpnĕ a svĕdomitĕ komentoval biblickŕ text a nikdy nezapomĕnal na zkladnĕ vŕznam textu... Pomocĕ platonskĕ filozofie se pokoušel vĕdecky vyloŕit křest'anstvĕ jako celek, systĕm. Vedle teoreticky zdravŕch principŕ se vŕak obĕas odchĕlil od zkladŕ cĕrkevniho uĕenĕ, coŕ takĕ urĕilo osud origenismu po smrtĕ tohoto vŕznamnĕho autora. ALEŠ, Pavel. *Cĕrkevne dějiny I.*, s. 285–286.

³⁵ ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha : Komenskĕho evangelickĕ bohosloveckĕ fakulta, 1972, s. 19–3.

podpoře místních lidí, ale císařští generálové a vojáci podporovali svého kandidáta Jiřího, biskupa Kapadocie, který byl vysvěcen ariánskou synodou. Jiří považoval náboženské nesváry za výhrůžky proti císařské autoritě, a tak bylo povoláno do Egypta tři tisíce mladých vojáků, vedených ariánskými kněžími. Měli pochodovat z Alexandrie do nedalekých klášterů v Nitrii, kde pobývalo přes pět tisíc mnichů. Mnichům byla dána volba mezi přijetím ariánismu nebo smrtí.

Nesnášenlivost k pohanství během Cyrilova patriarchátu vedla ke smrti známé alexandrijské platónské filozofky Hypatie. Hypatia se narodila kolem roku 355 a vyrostla v intelektuálním prostředí. Její otec Theón byl vzdělaným učencem a matematikem se zájmem o astrologii. Sama Hypatia studovala matematické vědy a prováděla astrologické experimenty. Byla rovněž velmi dobře obeznámena s různou náboženskou literaturou. V Alexandrii navštěvovali pohané hodiny křesťanských učitelů a křesťané hodiny pohanských intelektuálů. Hypatia nepřednášela jen v Alexandrii. V roce 415, po třetím roce Cyrilova episkopátu, dav alexandrijských křesťanů přepadl Hypatiin kočár. Dověkli ji do kostela nacházejícího se vedle Cyrilovy rezidence, svlékli jí oblečení a keramickými střepy ji brutálně zavraždili. Historik Sokrates napsal, že když jí odtrhli končetinu od končetiny a shromáždili kusy jejího těla na místě zvaném Cinaron, spálili je v ohni.³⁶ Kronikář Jan Nikijský popisuje, jak se dav shromáždil kolem Cyrila a nazýval ho novým Theofilem, protože zničil poslední zbytky idolatrie ve městě.³⁷

Už od svého zvolení se Cyril dostal do konfliktu s civilní armádou alexandrijské vlády a prefektem Alexandrie, Orestem. Arcibiskup Cyril byl totiž zvolen proti opozici lokálního, vojenského vedení. Konflikt s Orestem se zостřil během povstání, které ve městě propuklo mezi židy a křesťany. V předvečer tohoto povstání podrobil Orestes jednoho z Cyrilových nejzanícenějších podporovatelů mučení kvůli podezření ze špionáže. Cyril na to reagoval vyhoštěním židů z konkrétních oblastí města, a Orestes poslal dopis císaři, ve kterém si stěžoval na Cyrilovy aktivity. Zdá se, že se Cyril snažil s prefektem udobřit, ale když Orestes odmítl biskupovy pokusy o smíření, obtěžovala prefekta v ulicích Alexandrie rozsáhlá skupina Cyrilových klášterních podporovatelů (500 mnichů z oblasti Nitrie), když jimi projížděl ve voze. Několik z nich na něj pokřikovalo urážky, a jeden z mnichů Ammonius, jinak velmi vyrovnaný muž, dokonce hodil na Oresta kámen a poranil mu hlavu. Orestes

³⁶ *Ibid.*, s. 71.

³⁷ Srov. *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text*, s. 102.

nechal Ammonia oficiálně uvěznit a mučit. Po jeho smrti se Cyril zasloužil o zapsání jeho jména do katalogu alexandrijských křesťanských mučedníků.

V době arcibiskupa Cyrila existovaly dvě významné teologické školy - antiochijská a alexandrijská, které měly svoje klady ale také slabosti a zápory. Tyto zápory se projevíly v teologických kontroverzích 5. století.

Teologové zapojení do christologického sporu pozitivně nebo negativně navazovali na problematiku vytvořenou Apollinariem z Laodiceje, který byl bojovníkem proti ariánismu a zastáncem teologie typu logos – sarx, která v Alexandrii již existovala dříve. Tato teologie jej však dovedla k extrémním závěrům, že ve vtěleném Božím Synu existoval pouze jediný princip poznání a chtění, totiž božský... Apollinarios popíral existenci Ježíšovy lidské duše³⁸ a jeho učení bylo nakonec odsouzeno.

Antiochijská christologie vycházela na počátku z myšlenek Eustathia z Antiocheje, blíže ji rozvinul Diodor z Tarsu (zemřel v roce 394) a posléze Theodor z Mopsuestie (zemřel 428) a ke sporu s alexandrijskými vedla až v podobě, kterou zastával Nestorius (od roku 428 patriarcha Konstantinopole). Na rozdíl od Apollinaria všichni zdůrazňovali plnou lidskou přirozenost Ježíše Krista. Ke sporu mezi Cyrilem a Nestoriem došlo nad otázkou, zda Marii smí být připisován predikát Bohorodička (Theotokos), či nikoliv. Tento pojem se nenacházel ani v Písmu, ani v nikájském krédu, a tak jej Nestorius připouštěl jen s připojením dalšího dodatku Člověkorodička (Anthropotokos). Chtěl vyjádřit, že Marie neporodila božský Logos, nýbrž jen s božstvím spojeného člověka Ježíše.³⁹

Teologie Cyrila Alexandrijského byla rozvinuta podle schématu christologie Slova a těla. Cyril se obával popření skutečného vtělení božského Slova, protože by z takové skutečnosti vyplývalo, že neexistuje skutečné vykoupení. Cyril tak neúnavně zdůrazňoval, že se sám božský Logos v Ježíši Kristu stal člověkem, a nešlo mu ani tak o otázku, jak by bylo třeba uvést Kristovy přirozenosti do vzájemného vztahu. Jednotu lidství a božství rád charakterizoval formulí „jedna přirozenost božského Logu, jež se stala tělem“.⁴⁰ Pod výrazem tělo Cyril rozuměl plnou lidskou přirozenost, do které je zahrnuta i lidská duše. Božství

³⁸ Pod vlivem ariánské christologie upíral Kristu plnou lidskou přirozenost a zejména rozumnou složku lidské duše ve smyslu platonské trichotomie. Funkci této psyché logiké, tohoto nus zastával podle něho v Kristu božský Logos. Tento postulát byl Apollinariovi teologicky nutnou konsekvencí filozofického předpokladu, že svobodná vůle spojená s lidským rozumem konstituuje možnost volby mezi dobrem a zlem. Dílo spásy nebylo možné svěřit bytosti schopné hřešit. Poněvadž nečinil rozdílu mezi přirozeností a osobou a nemohl samozřejmě připustit existenci dvou osob v Kristu, učil Apollinarios, že v Kristu je jediná specifická přirozenost mia fysis tu theu logu sesarkomené, tedy ztělesněná přirozenost božského Logu. ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*, s. 128.

³⁹ LOHSE, Bernard. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava : Mlýn, 2003. S. 71–72.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 73.

a lidství bylo podle něho v hypostatické jednotě, což znamená, že lidská přirozenost Ježíše Krista nikdy nebyla samostatným subjektem, k hypostatické unii došlo v okamžiku početí, kdy Logos vhypostazoval lidskou přirozenost. Tělo Ježíše Krista bylo tělem Logu, nikoliv tělem pouhého člověka... Cyril výrazně podtrhl, že spása se neuskutečnila tak, že Bůh omilostnil člověka Ježíše, nýbrž tak, že Bůh sám přišel do světa a na základě toho mohl Cyril přiznat Marii predikát Bohorodička jako jediný přiměřený výraz. Neštěstím bylo, že k formulacím své teologie použil Apollinariovy obraty, které byly shledány jako heretické.

Třetí efezský sněm dal tedy pečeť oficiality Cyrilově christologii. Cyrilova originalita leží v jeho demonstraci, že koncept Kristovy jednoty dvou stavů nezbytně neznamená ničivé pohlcení jejích podstatných částí, ale znamená posílení jednotlivých elementů uvnitř jednoty, a to přesně kvůli jejich vzájemnému zahrnutí.⁴¹

Jednotu Boha a člověka v Kristu popisoval různými představami. Kristus je například jako Archa úmluvy. Archa je dřevěná, ale uvnitř i zvenku byla potažená tepaným zlatem, je tedy také zlatá. Jaké však bude konečné rozhodnutí: je zlatá nebo dřevěná? Pozorovatel by řekl, že zlatá, a Písmo to také tak popisuje, ale to neznamená, že přestala být dřevěná. Nicméně všichni by se shodli na faktu pouze jedné Archy. A stejně tak polemizuje Cyril o tom, že jeden Kristus je obojím – Bohem i člověkem. Dřevo symbolizuje jeho lidskost a zlato jeho Božství. Dřevo je potaženo zlatem, a tím je nezničitelné a skvostné, stejně jako lidství bylo přeměněné v osvojení Božstvím.⁴²

3.6. Arcibiskup Dioskoros a chalkedonský sněm v roce 451

Alexandrijský patriarcha Cyril vedl boj za ortodoxii proti Nestoriovi, ale když konstantinopolský archimadrita Eutyches (378–454) vystoupil s učením, že Kristus je ze dvou přirozeností před spojením, ze kterých se při spojení stává pouze jedna jediná přirozenost, tedy že se po sjednocení lidská přirozenost rozplývá v božské jako „kapka v oceánu“, a dochází tedy ke smíšení přirozeností,⁴³ (učení nazývané monofyzitismus, monos = jeden, fyzis = přirozenost) bylo toto učení přijato i Cyrilovým nástupcem, alexandrijským patriarchou Dioskorem. Ten, spoléhaje na své výlučné postavení, se jej pokusil vyhlásit za závazné dogma. Na „zbojnické synodě“, konané roku 449 opět v Efezu, dosáhl s pomocí

⁴¹ MCGUCKIN, John. *Saint Cyril of Alexandria and the Christological Controversy*. New York : St. Vladimir' Seminary Press, Crestwood, 2004. S. 195.

⁴² *Ibid.*, s. 196.

⁴³ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 144.

četných zfanatizovaných mnichů, že shromáždění biskupové uznali jeho učení za platné. Předtím, 13. 6. 449, poslal římský papež Lev Veliký (440–461) konstantinopolskému patriarchovi Flavianovi dogmatický list *Tomus ad Flavianum*,⁴⁴ ve kterém odsoudil Eutykův blud a současně předložil nauku o jednotě osoby ve dvou přirozenostech. Patriarcha Dioskoros na již zmíněné svolané „zbojnické synodě“ zamítl čtení spisu *Tomus ad Flavianum* a plně rehabilitoval Eutycha.

Po smrti císaře Theodosia II. v roce 450 usedl na trůn Markian a došlo k převratu v teologické politice. Císař Markian svolal roku 451 do Chalcedonu v pořadí čtvrtý ekumenický sněm, na kterém byl monofyzitismus odsouzen jako hereze a bylo vyhlášeno za článek víry nové schéma Lva Velikého: jedna osoba Kristova ve dvou přirozenostech. Původně se na sněmu většina teologů chtěla spokojit s tím, že pouze ještě jednou potvrdí nikájskou víru a nadto uzná autoritu jak dogmatických listů Cyrilových, tak papežova listu *Tomus ad Flavianum*. Císařští vyslanci však trvali na vyhotovení nového vyznání a tak se také stalo.

Chalcedonské vyznání víry v českém překladu:

„Následující tedy svatých otců
učíme všichni jednomyslně
vyznávati jednoho a téhož Syna,
našeho Pána Ježíše Krista:
zároveň dokonalého v božství
a zároveň dokonalého v lidství,
vpravdě Boha a zároveň vpravdě člověka,
z rozumné duše a z těla,
téže bytnosti jako Otec podle božství
a zároveň téže bytnosti jako my podle lidství,
ve všem nám podobného kromě hříchu;
zplozeného před věky z Otce podle božství,
v posledních pak dnech
zároveň pro nás a pro naše spasení
z Marie Panny, rodičky Boží, podle lidství;

⁴⁴ Překlad spisu *Tomus ad Flavianum* v POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 147–152.

jednoho a téhož Krista, Syna, Pána, Jednorozeného,
ježž sluší uznávati ve dvou přirozenostech
nesmíšeně, neproměnně, nerozděleně, nerozlučně,
jehož přirozeností rozdíl se nijak neruší sjednocením,
nýbrž jehož obojí přirozenosti vlastnost se spíše zachovává
a sbíhá v jednu osobu a v jednu podstatu;
nikoliv ve dvě osoby rozdělovaného či rozlučovaného,
ale jednoho a téhož Syna, Jednorozeného,
Boha, Slovo, Pána Ježíše Krista,
tak jako prve proroci o něm
i sám Ježíš Kristus nás vyučil
a jak nám odevzdalo vyznání Otců.⁴⁵

Je těžké rozhodnout, jestli Chalkedonense stojí blíže antiochijské, či alexandrijské christologii. Z obou přejalo to rozhodující. Prohlášení jeden Kristus „ve dvou přirozenostech“ bylo vyslyšením požadavku antiochijské christologie a potvrzením Mariina predikátu „Bohorodička“ christologie alexandrijské.

Christologické spory však nebyly ani s chalkedonským vyznáním u konce. Nemálo stoupenců alexandrijské christologie se domnívalo, že Chalkedonense nevyhovělo dostatečně jejich požadavku a že jednota přirozeností Ježíše Krista by měla být zdůrazněna silněji, a tak extrémní zástupci alexandrijských teologů toto vyznání víry odmítli.

Podle Koptů chalkedonská definice odporovala víře vyjádřené na sněmu v Efezu, na kterém byla dokonalá jednota Kristova božství a lidství přesně zajištěna proti Nestoriově herezi. Koptská teologie vidí Chalkedonense jako vyjádření víry dvou přirozeností Kristových jako oddělených spíše než sjednocených entit.⁴⁶

Egyptřané věřili, že doktrína přijatá na sněmu v Chalkedonu by zničila základní jednotu osoby Krista... Alexandrijská vedoucí pozice v křesťanské církvi byla ztracena... Polemika o přirozenosti Kristově vedla ke krveprolití a zapříčinila nenapravitelnou trhlinu

⁴⁵ LOHSE, Bernard. *Epochy dějin dogmatu*, s. 75–76.

⁴⁶ MEINARDUS, Otto F. A. *Two Thousand Years of Coptic Christianity*. Cairo : The American University in Cairo Press, 1999. S. 53.

mezi církví Egypta a zbytkem křesťanského světa. Egyptská nebo koptská církev se stala národní církví spojenou pod koptským patriarchou Alexandrie.⁴⁷

Egyptské odmítnutí věroučného usnesení sněmu v Chalkedonu bylo podle názoru Jill Kamil nacionalistickým prohlášením kulturní nezávislosti od cizí okupace.⁴⁸

Na chalkedonském sněmu se definitivně ustálily patriarchální struktury a pořadí jednotlivých patriarchálních církví. Sněm přinesl několik kánonů, které výrazně posílily postavení konstantinopolského patriarchy. Důležitým kánonem je kánon 28, který je předmětem mnohých kanonických i teologických diskusí v minulosti i dnes. S konečnou platností definoval privilegované postavení konstantinopolského patriarchátu mezi východními církvemi... Konstantinopolský stolec byl posílněn mnohými výsadami z politických důvodů.⁴⁹

Patriarcha Dioskoros se po vypovězení na sněmu v Chalkedonu v roce 451 stal stěžejní postavou při formování nechalkedonské církevní identity. V Historii patriarchů je v hagiografických termínech vychvalován jako ten, který zachoval víru přetrvávající na biskupství evangelisty Marka dodnes a navždy.⁵⁰ Nenacházíme však patriarchovu biografii, protože po odtržení koptské církve byla od sebe biskupství roztržena, existovala samostatná kréda a nikomu nebylo svěřeno psát historii antichalkedonských patriarchů.

Pohled egyptských křesťanů na konstantinopolskou vládu se po vypovězení Dioskora změnil. Egyptanům byla připomenuta živá zkušenost dřívějších egyptských patriarchů. O století dříve římský císař Constantius II. vykázal Athanasia z biskupství a nahradil ho proariánským biskupem. Za Dioskora byl také ihned jmenován k Chalkedonu loajální náhradník, egyptský biskup jménem Protérius.

Během dvou století po chalkedonském sněmu začala označovat koptská církev spolu s dalšími antichalkedonskými komunitami svého oponenta melkitskou nebo císařskou církví. Melkita byl císařův člověk nebo řecko-ortodoxní křesťan.

Mezi lety 451–642 se velmi tvrdě soupeřilo o egyptské papežství. Zatímco většina egyptských biskupství uznala Dioskora a řadu antichalkedonských nástupců za legitimní patriarchy, jejich platnost nebyla uznána byzantskou, prochalkedonskou církví v Konstantinopoli. Prochalkedonisté podporovali svého žadatele na biskupský stolec. Nová

⁴⁷ GABRA, Gawdat. *The History of Christianity in Egypt*. In GABRA, Gawdat; LOON, Gertrud J. M. van. *The Churches of Egypt. From the Journey of the Holy Family to the Present Day*, s. 16.

⁴⁸ KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaohs. The Coptic Orthodox Church*, s. 190.

⁴⁹ POLÁČEK, František. *Východní křesťanské církve*, s. 33.

⁵⁰ DAVIS, Stephen J. *The Early Coptic Papacy. The Egyptian Church and Its Leadership in Late Antiquity*, s. 85.

forma legislativy, poskytující episkopálnímu úřadu bezprecedentní míru civilní autority nad ekonomickými a politickými záležitostmi Alexandrie, byla také sladována s oficiální teologickou kampaní vedenou především církvemi Říma a Konstantinopole.⁵¹ Vojenská, právní, ekonomická i rétorická politika Konstantinopole a Říma byly přesně plánované tak, aby zbavily koptskou opozici volebního práva.⁵²

Ve veřejné teologické opozici Chalkedonu pozdější koptští patriarchové ne vždy plně odmítali naději v imperiální ochranu. Ne vždy odmítali možnost teologického kompromisu, což je uvádělo do ostrého konfliktu, dokonce schismatu, s přísnějšími antichalkedonskými frakcemi v jejich vlastních koptských společenstvích. Radikální monofyzité se nenechali po celé 5. století uchláchnout kompromisními formulemi. Navíc římský papež tyto pokusy odsoudil, takže došlo k prvnímu otevřenému schismatu mezi Západem a Východem (484–519).⁵³

3.7. Pochalkedonské období: koptský biskup Timotej II.

Po pěti letech občanské války byl prochalkedonský patriarcha Proterius zabit. Davem byl roztrhán na kusy. Mezi mnichy byl vybrán Timotej II. a zvolen na biskupství v roce 457.

Mnich Timotej II. působil za arcibiskupa Cyrila jako presbyter a později byl za jeho nástupce Dioskora členem delegace na druhém sněmu v Efezu v roce 449. V roce 451 byl spolu s Dioskorem poslán z Alexandrie do exilu a ten samý rok došlo ke zvolení prochalkedonského patriarchy Proteria. Po této volbě propukly v Egyptě protesty. S hlavním oponentem v exilu byl Proterius schopen hájit své místo, ale se smrtí svého podporovatele císaře Markiana v roce 455 se jeho situace změnila. Během dvou let byl Timotej II. antichalkedonskými mnichy tajně převezen do Alexandrie a vysvěcen jako Dioskorův následník. Nepokoje kvůli přítomnosti chalkedonského biskupa v Alexandrii přerostly během měsíce v násilí a Proterius byl zabit. Proteriovými stoupenci byl obviňován Timotej z konspirování vraždy. Poukazovali na to, že protože bylo vysvěcení Timoteovo tajné, nebylo platné. Císař Lev I. v roce 459 vypověděl Timoteje do města Gangra, kde jeho předchůdce Dioskoros dožíval poslední roky svého života. V exilu Timotej založil konkurenční shromáždění a začal vytvářet teologickou literaturu odporu proti chalkedonskému vyznání

⁵¹ *Ibid.*, s. 86.

⁵² *Ibid.*, s. 87.

⁵³ LOHSE, Bernard. *Epochy dějin dogmatu*, s. 78.

víry.⁵⁴ Svou rétorikou odporu definitivně a neúnavně charakterizoval chalkedonskou kněžskou hierarchii v Egyptě jako neznámou, cizí a postavil ji do rozporu s lidmi Egypta.⁵⁵

Od roku 459 do 475 setrval Timotej v exilu a mezi tím chalkedonská církev v Alexandrii jmenovala vlastního nástupce, mnicha jménem Timotej Salophacialos. Pocházel z kláštera v Canopus. Využíval finanční pomoci císaře a církví v Římě a Konstantinopoli a zároveň mu záleželo na posílení své podpory u místních, čímž si vysloužil přezdívku „muž dvou tváří“. Aby dosáhl vyšší autority v egyptských diecézích, hledal způsoby, jak se stát méně závislým na Konstantinopoli. Jeho rozhodnutí vrátit Dioskorovo jméno do dyptichu, seznamu alexandrijských biskupů oficiálně uznaných chalkedonskou hierarchií, vzbudilo chválu antichalkedonských Egyptů. Rychle však došlo k napětí ve vztahu s Římem. Papež Simplicius Timoteje Salophaciala exkomunikoval, než se vyjasnilo, že je skutečným podporovatelem ortodoxie.

3.8. Henotikon

Leon I., byzantský císař, který jako první po svém nástupu na trůn přijal korunu z rukou konstantinopolského patriarchy, povolal do Konstantinopole jako svou gardu příslušníky divokého kmene Isaurů, žijícího v hornaté oblasti na jihovýchodě Malé Asie. Jejich náčelník Tarakodissa, jenž v Konstantinopoli začal užívat řecké jméno Zenon, byl dokonce přijat za příslušníka císařské rodiny, protože dostal za manželku císařovu starší dceru Ariadnu. Po Leonově smrti se Zenon ujal vlády nejprve jako spoluvladař a ochránce nezletilého Leonova syna, Leona II., avšak když zemřel i ten, stal se na podzim téhož roku jediným císařem, ovšem obyvateli Konstantinopole neoblíbeným pro své barbarské kořeny. Lidové povstání, které bylo projevem odporu vůči nástupu Zenona na císařský trůn, donutilo císaře na necelý rok opustit Konstantinopol (s sebou si však vzal i státní pokladnu), na jeho místo tak byl následně zvolen císařovnin bratr Basiliskos. Popularita císaře Basiliska nebyla o nic větší, avšak během své krátké působnosti v roli vladaře přiznal své opoziční názory na chalkedonský sněm a otevřel dveře alexandrijského patriarchátu Timoteovi II., který tak dostal možnost navrátit se zpět z exilu. Timotej na své cestě do Alexandrie zorganizoval setkání antichalkedonsky smýšlejících východních biskupů. Z exilu přivezl do hlavního města

⁵⁴ *Ibid.*, s. 89.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 90.

Egypta ostatky arcibiskupa Dioskora, které uložil do stříbrné rakve, zorganizoval obřadný pohřeb a vzdal Dioskorovi čest jako mučedníkovi.⁵⁶

Timotej Salophacialos se vzepřel návratu svého jmenovce a rivala, ale bez politické přízně neměl žádnou šanci ve svém boji uspět, a tak odešel do svého dřívějšího kláštera v Canopus vně Alexandrie.

Nakonec přešlo císařské vojsko na stranu císaře Zenona a ten v roce 476 převzal trůn od Basiliska. Politická scéna se opět změnila a prvním ze zmíněných Timoteů, antichalkedonskému, hrozil opětovný exil. Této hrozbě nečelil dlouho, skončil totiž roku 477.

Antichalkedonská církev zvolila svého kandidáta, muže jménem Petr Mongus, a o alexandrijské biskupství se soupeřilo dál, protože Timotej Salophacialos se ze svého klášterního důchodu znovu ozval a vznesl nárok na postavení ortodoxního patriarchy. Boj se tedy přenesl do další generace.

Zvolení Petra Monga popudilo císaře Zenona, na jehož příkaz byl zpět povolán Timotej Salophacialos. Petr měl být uvězněn, ale protože se včas dozvěděl, co se chystá, stihl se ukrýt v Alexandrii. Přemísťoval se z domu do domu, jako to už před 150 lety činil Athanasios. Podpora od alexandrijských stoupenců byla tak silná, že vylučovala nutnost uchýlit se do pouštních klášterů. Salophacialos napsal dopis císaři Zenonovi, ve kterém prosil, aby byl Petr oficiálně poslán do vyhnanství, protože se skrývá v Alexandrii a intrikuje proti církvi.⁵⁷ Postavení ortodoxního patriarchy, zdá se, už nebylo tak neotřesitelné, protože jeho vstup do patriarchální katedrály byl poznamenán nepokoji a krveprolitím. Jeho podpora vycházela ze striktně organizované frakce kněží a mnichů soustředěných v pachomiovském klášteře v Canopus, asi 20 km východně od města, ze kterého sám pocházel. Jak však sláblo Salophacialovo zdraví, poslali tito chalkedonští mniši delegaci k císaři s požadavkem, aby byl vysvěcen další následník z jejich řad. Tuto petici předal císaři Zenonovi presbyter Jan Talalia. Po svém návratu do Konstantinopole spřádal intriky s prefektem ve prospěch svého zvolení na patriarchát a záhy byl překvapen císařovou reakcí, stejně jako postojem konstantinopolského biskupa Akakia, jimiž byl podezříván z osobních ambic. Odchod Jana Talalii zapříčinil to, že se císař Zenon obrátil na Petra Monga v naději, že obnoví stabilitu biskupství v Alexandrii. Peter Mongus se nacházel v pozici, kdy mohl získat pro antichalkedonské křesťany výhody císařského patronátu a ekumenické partnerství s Konstantinopolí, avšak za vysokou cenu – za cenu teologického kompromisu. Tento kompromis dostal podobu doktrinálního prohlášení,

⁵⁶ *Ibid.*, s. 93.

⁵⁷ HAAS, Christopher. *Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict*. Baltimore : The John's Hopkins University Press, 1997. S. 321.

kteří připravil císař Zenon a Akakios, biskup Konstantinopole. Prohlášení se nazývalo Henotikon (henotes = jednota, Edikt jednoty, sjednocení) a jednalo se o císařský edikt potvrzující věroučná usnesení prvních tří ekumenických sněmů a znovupotvrzující anathema (církevní klatbu) vnesenou nad Eutychem a Nestoriem jako představiteli nestoriánské hereze, ale vlastní spornou otázku o vztahu božské a lidské přirozenosti v podstatě obcházel neurčitými formulacemi, aniž by se vyslovil pro chalkedonské vyznání, či proti němu.⁵⁸

Císař Zenon našel v Petru Mongovi a novém, jím stanoveném prefektu Alexandrie Pergamiovi dvě osobnosti, které dle jeho názoru byly schopné ovládnout mocnou, městskou politiku a využít repertoáru pozdně antické obřadnosti k dosažení náboženské jednoty v Alexandrii. Jak monofyzitští, tak chalkedonští historikové líčí, jak prefekt i patriarcha využili veřejného svátku k vyhlášení nové formule sjednocení. V souladu s antickými městskými oslavami byla křesťanská populace shromážděna dohromady: vůdcové, kněží, mniši, sestry a věřící. Obklopili Petra v katedrále, aby vyslechli jeho sváteční kázání. Petr poté přečetl Henotikon a přednesl jim svou vlastní interpretaci tohoto dokumentu. Prohlásil, že tato dogmatická formule mlčky odsuzuje Chalkedon a Tomus ad Flavianum papeže Lva Velikého. Svě kázání ukončil nabádáním Alexandrijských k modlitbě a díkuvzdání Zenonovými slovy: „Teď, drazí bratři, máme světlo pravé víry svatých Otců v tomto napsaném prohlášení ortodoxie.“ Zatímco původní tvůrci Henotikonu by byli šokováni, kdyby slyšeli Petrovu antichalkedonskou interpretaci, není pochyb, že Petr věděl přesně, co bylo nutné učinit, aby získal souhlas alexandrijských.⁵⁹

Ačkoli se zprvu zdálo, že umírněné síly na obou stranách budou ochotny Henotikon přijmout, zvláště když se za něj postavil konstantinopolský patriarcha Akakios, vystoupil proti podpisu samotný římský papež, který v jakémkoliv ústupku od učení o dvou přirozenostech Kristových, jak ji formuloval chalkedonský sněm, spatřoval herezi, a roku 484. Akakia vyobcoval z církve. Ten odpověděl stejným opatřením a mezi západní a východní církví vznikla poprvé hluboká roztržka (tzv. Akakiovo schisma).⁶⁰

Podepsáním tohoto prohlášení víry vybojoval nakonec Petr Mongus císařovo oficiální uznání svého patriarchálního statusu a tím byla na čas sjednocena biskupství Konstantinopole, Efezu, Antiochie, Jeruzaléma a Alexandrie. Ve stejnou dobu Petrův podpis na Henotikonu zapříčinil silnou kritiku doma v Egyptě. V očích radikálnějších, antichalkedonských Egyptanů se jevil Petrův podpis jako neodpuštělná kapitulace, zrada... Na protest se odtrhly

⁵⁸ AVENARIUS, Alexander; DOSTÁLOVÁ, Růžena; FIALA, Vladimír; et al. *Dějiny Byzance*, s. 58.

⁵⁹ HAAS, Christopher. *Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict*, s. 323.

⁶⁰ AVENARIUS, Alexander; DOSTÁLOVÁ, Růžena; FIALA, Vladimír; et al. *Dějiny Byzance*, s. 58.

skupiny čítající mnoho mnichů. Těmto disidentům se začalo říkat aposchistai, separatisté, protože od té doby neuznávali autoritu zvoleného patriarchy.⁶¹

Po smrti patriarchy Petra Monga složitosti teologického odporu vůči Konstantinopoli dál komplikovaly život i následným koptským patriarchům: Athanasiovi II. (490–496), Janu I. Hemulovi (496–505), Janu II. Nicaiotesovi (505–516) a Dioskorovi II. (516–517). Ti všichni udržovali společenství s Konstantinopolí a využívali výhod císařského patronátu.

Například události kolem volby Dioskora II. v roce 516 dokládají, že mezi podporovateli koptského patriarchy byli i tací, kteří nesouhlasili s jakýmikoliv císařskými pokyny v církevních záležitostech. Kněžstvo, které se shromáždilo, aby bylo svědkem vysvěcení Dioskora II., bylo po upozornění na přítomnost císařských úředníků pobouřeno natolik, že požadovalo nové shromáždění bez úřednických intervencí. Důsledkem toho byl Dioskorus II. vzat na jiné místo, kde byl vysvěcen. Když se poté navrátil do původního kostela, aby sloužil bohoslužbu, začal alexandrijský dav hanobit prefekta města za chvály určené císaři a v násilných bouřích, které následovaly, byl císařský prefekt zabit... Tato lidová povstání měla nakonec destabilizační účinek.⁶²

3.9. Období vnitřního schismatu

V šestém století se objevuje v antichalkedonské církvi vnitřní dělení. Zemřel císař Anastasios I. (491–518), který byl antichalkedonské církvi nakloněn, a tak dovolil, aby si antichalkedonští drželi diecéze v Alexandrii i Antiochii. Na trůn nastoupil císař Justin I. (518–527) a navázal vztahy s císařskou ortodoxní církví. V ortodoxním duchu pokračoval i jeho synovec Justinian (527–565), který během své 38leté vlády obnovil chalkedonskou hierarchii v Alexandrii, jež se udržela až do vzestupu islámu v polovině 7. století. Rozdělení egyptské církve mohl být podle historika Stephena Davise následek rozhodnutí císaře Justiniana, jenž po nástupu na trůn zahájil pronásledování monofyzitů, posílat do exilu prominentní antichalkedonské teologické osobnosti ze Sýrie a Malé Asie do Egypta. Antichalkedonská církev nejdříve přijímala takové exulanty s otevřenou náručí, ale později došlo ke komplikacím. Jeden z exilovaných do Egypta byl Severos z Antiochie, biskup Antiochie v letech 512–518. V exilu pobyl 20 let a neúnavně odporoval jakýmkoliv ústupkům chalkedonského vyznání. Jeho pobyt v Egyptě se však neobešel bez komplikací.

⁶¹ DAVIS, Stephen J. *The Early Coptic Papacy. The Egyptian Church and Its Leadership in Late Antiquity*, s. 95.

⁶² *Ibid.*, s. 98.

S antiochijským biskupem přišla do Egypta další skupina exulovaných biskupů, včetně Juliana z Halicarnasu. Předešlá desetiletí byli Severos a Julian v antichalkedonské kauze jednotní, ale po příjezdu do Egypta se začaly objevovat neshody v detailech jejich teologií. Počátky jejich rozepře leží v Julianově učení, že Kristovo tělo je *afthartos*, neporušitelné. Jinými slovy, nebylo objektem podléhajícím utrpení a smrti. Svůj závěr Julian podložil teologií jedné přirozenosti, kterou se Severem sdílel: jestliže bylo tělo Kristovo spojeno s božským Slovem, nemůže být zbožštěné tělo Kristovo podrobena utrpení.⁶³ Severos kritizoval Juliana za tvrzení, že Kristovo utrpení bylo zdánlivé, že nebylo reálné. Julianovy stoupence nazýval *afthartodoketisty*. Severos byl toho názoru, že Julianovo učení zatemňuje pravé Kristovo lidství v inkarnaci. Jestliže Kristovo tělo nebylo objektem utrpení, jak bychom mohli říct, že se Slovo skutečně spojilo s lidstvím? Napadal Juliana za to, že nechává Kristovo lidství rozplynout v jeho božství, čímž popírá realitu inkarnace. Julian ve svých dopisech obvinil Severa z toho, že je tajným podporovatelem dvou Kristových přirozeností.

Ačkoliv hádka mezi Severem a Julianem závisela na odborných odlišnostech, brzy celý konflikt přerostl do občanské války, která zahrнула téměř všechny části egyptské církve, včetně klášterů a samotného patriarchátu. Patriarcha Timothej III. nejdříve vítal všechny politické uprchlíky, ale po vypuknutí konfliktu byl nucen se přiklonit na jednu stranu. Podpořil Severa. Oproti tomu Julian našel podporu klášterů, a tak docházelo k násilným nepokojům uvnitř komunit. Rozepře, která původně vznikla mezi dvěma asijskými biskupy, uprchlíky, nakonec pohltila egyptskou církev.

Destabilizace egyptského patriarchátu pokračovala i v generaci po Severovi a Julianovi. Při volbě dalšího patriarchy, Theodosia (536–566), který se postavil za Severovy názory, nastaly v řadách Julianových stoupců nepokoje v ulicích Alexandrie. Theodosios musel opustit město a na jeho místě stanul julianovský kandidát Gaianus, kterého zřejmě podpořily skupiny separatistů (*apochistai*), známé již za doby Petra Monga. Theodosios byl však do sta dnů za podpory císařovny Theodory a její vojenské legie znovunastolen, zatímco poslán do exilu byl pro změnu Gaianus. Násilná povstání pokračovala a patriarcha Theodosios byl donucen opustit Alexandrii podruhé. Zpět se již nevrátil, posledních 30 let svého života strávil v Konstantinopoli. Čelil pak dlouhou dobu obviněním, že je nakloněn spíše císaři než skutečnému dědictví teologického antichalkedonského odporu.

⁶³ DAVIS, Stephen J. *The Early Coptic Papacy. The Egyptian Church and Its Leadership in Late Antiquity*, s. 100.

Na krátkou dobu, v roce 535, dokázala císařovna Theodora, sympatizantka antichalkedonské egyptské církve, prosadit souhlas svého muže císaře Justiniana, zastávce chalkedonské ortodoxie, s volbou antichalkedonského patriarchy Anthima v Konstantinopoli. Netrvalo to však dlouho a císař Justinian anatematizoval a sesadil Anthima, podobně dopadl i Theodosios, kterého císař v Konstantinopoli rok přemlouval, aby se podvolil ortodoxii a odsouhlasil chalkedonskou definici. Na Theodosiovo místo byl v roce 538 zvolen chalkedonský mnich Pavel Tabennesiota. Ve skutečnosti ale existovaly tři soupeřící skupiny, kterým šlo o egyptský patriarchát: Severovi stoupenci podporující Theodosia, gaianovo-julianovské společenství a obnovená chalkedonská hierarchie s Pavlem Tabennesiotou, před kterým do Alexandrie vstoupily melkitské skupiny pod vedením generála Apollinaria, jenž naléhal na Egyptyany, aby opustili antichalkedonské krédo. Opozice byla očekávána, a tak přišly o život dvě stovky lidí. V důsledku tohoto incidentu uniklo mnoho nechalkedonských Egyptanů ke klášterním komunitám do Mariutu a Nitrie. Melkité obsadili jejich opuštěné kostely.

Patriarcha Theodosius zemřel v roce 566, rok po císaři Justinianovi. Několikvrstevné schisma se v egyptské církvi dále zhoršovalo i v další generaci.

Alexandrie se stala ovládanou Melkity, a tak došlo v roce 570 k rozhodujícímu kroku a jmenování druhého patriarchy přebývajícího v oblasti Wadi al-Natrun. Nový patriarcha sídlil v klášteře sv. Makaria a od té doby je Egypt svědkem koexistence dvou patriarchů Alexandrie. Jednoho reprezentanta řecké ortodoxní, chalkedonské církve a císařské vlády v Konstantinopoli, zatímco druhý je patriarchou národní církve Egypta, po arabském vpádu známé jako koptská církev.

4. Krátký přehled historie koptské církve od 7. do 20. století

4.1 Rychlá perská okupace Egypta (619–629)

Byzantské dějiny a kultura zažily svůj zlatý věk korunovaný velkolepostí architektonických úspěchů císaře Justiniana. Koncem 6. století byl však byzantský stát oslaben a vzdorovat ekonomické krizi a epidemiím či bránit hranice proti násilí sasánovských Peršanů bylo čím dál komplikovanější. Přestože císař Justinian vykonal mnohé na obranných pracích, začaly se východní hranice otřásat a v roce 615 podlehly ničivé perské palbě.

Král Chosroes vtrhl nejdříve do Sýrie a Palestiny, poté se obrátil na Egypt, který obsadil roku 619. Okupace země Sasánovci trvala 10 let a první roky byla charakterizována krvavou netolerancí. V pozdějších letech pak byly nové politické a náboženské subjekty tolerovány.

V roce 629 však byzantský císař Herakleios znovunabyl Sýrii, Palestinu a Egypt a Peršany definitivně vyhnal. Herakleios vynaložil veliké úsilí na obnovení jednoty víry, která byla přerušena spory mezi ortodoxními stoupenci chalkedonského sněmu a monofyzity. Přál si, aby byl nalezen teologický kompromis a za tímto účelem jmenoval biskupa Kýra patriarchou a přidělil mu titul prefekta a vícekrále. Herakleiovo úsilí však skončilo trpkým neúspěchem, protože Kýrova krutost a násilí proti nechalkedonským věřícím přispěly k tomu, že se jeho patriarchát stal nejméně oblíbeným obdobím císařské vlády v Egyptě.⁶⁴

4.2 Arabské dobytí Egypta (639–661)

Několik let po Muhammadově smrti v roce 632 iniciovali jeho nástupci, chalífové, vojenská tažení, aby se co nejrychleji stali pány Arabského poloostrova, stejně jako Středního východu a provincie severní Afriky.

Okupace Egypta nastala v prosinci roku 639, když emír Amr ibn al-As, generál chalífy Omara, vstoupil na území Egypta. Přestože arabská armáda nebyla nijak početná, byzantská obrana nedokázala odolat a po brutální bitvě u Heliopolis v roce 640 opustila Egypt. Pouze dvě centra kladla houževnatý odpor: pevnost Babylon a hlavní město Alexandrie. Po

⁶⁴ CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 266.

sedmiměsíčním obléhání však padla i pevnost Babylon, zatímco Alexandrie vzdorovala ještě celý jeden rok a kapitulovala až v září roku 642.

Nový arabský řád byl tolerantní vůči křesťanskému vyznání Egyptanů, jednal s nimi jako s lidmi knihy (dhimmi, protégés), a to do té doby, dokud byly placeny daně potřebné na armádu a státní zřízení. I tak však již tehdy započala pomalá islamizace, která byla jednou z cest, jak se vyhnout fiskálním břemenům, vylepšit sociální pozici Egyptanů a zachovat si přístup k pracovním možnostem ve veřejných úřadech.

Právě za arabské okupace se poprvé objevilo pojmenování Kopt pro egyptské křesťany. Ve skutečnosti arabsky hovořící muslimové dali jméno Kopt domácím Egyptanům, kteří většinou byli křesťané. Postupně termín koptský, který označoval egyptské etnikum, posloužil k označení křesťanského náboženství vyznávaného Egyptany.

Koptské prameny zmiňují, že několik tisíc mnichů z pouště oblasti Skétis vyšlo z města Dely, Terenuthis, pozdravit muslimského dobyvatele a požádat o ochranu pro sebe i kláštery.⁶⁵

Koptský patriarcha Benjamin I. (623–662) byl prvním patriarchou reprezentujícím koptskou komunitu a církve v islámském prostředí. Během jeho působení pronikl islám do údolí Nilu a už počátkem 8. století začala ve společnosti převládat arabština. První arabský dokument v Egyptě je datován rokem 709.⁶⁶

4.3 Umajjovci (661–750)

Po letech vnitřních bojů o chalífát zvítězil Muawiya a založil umajjovskou dynastii, která trvala po dobu vlády 14 chalífů do roku 750. Posloupnost chalífů už neprobíhala volbou jako na samém počátku islámské éry, ale na základě příbuznosti.

Umajjovci přemístili chalífát z Mediny do Damašku, který se stal hlavním městem islámského světa. V podmaněné zemi byl chalífa reprezentován guvernérem a tento režim se týkal i Egypta, kde byla guvernérova správa tolerantní vůči světu Koptů. Pár fanatických

⁶⁵ Jan Nikijský ve své kronice popisuje obsazení Egypta takto: „Jařmo, které bylo uvaleno na Egyptany, bylo těžší než jařmo, které uvalil na Izrael faraon, kterého Bůh odsoudil spravedlivým soudem, utopil ho v Rudém moři s celým jeho vojskem poté, co soužil mnohými nákazami lidí i dobytek. Když Boží soud spočine na těchto Ismaelitech, ať jim provede to samé, co provedl předtím faraonovi.“ *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text*, s. 195.

⁶⁶ MEINARDUS, Otto F. A. Coptic Christianity, Past and Present. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 11.

a epizod zůstalo okrajovými, protože se jednalo spíše o excesy konkrétních guvernérů než islámské instituce chalífátu.⁶⁷

Za Umajjovců bylo koptské mnišství v rozkvětu a tisíce lidí se cítilo povoláno k takovému způsobu života, pravděpodobně částečně i díky tomu, že mniši byli osvobozeni od placení daní.

Začátek úpadku umajjovské moci má spojitost s hlubokými ekonomickými krizemi, jejichž příčinou byly enormní částky za vojenská tažení a také fiskální politika, kterou nastolila autorita státu. Narůstající zdanění Koptů jejich muslimskými vládci podnítilo vzdor, který se projevil nejméně šesti povstáními mezi lety 725–773. Politický nezdar těchto revolucí však pomohl k růstu prestiže dobytých obyvatelů.

4.4 Abbásovcí a Túlúnovci (750–969)

Nástup nové dynastie Abbásovců na chalífát je charakteristický vnitřními neshodami a několika ekonomickými krizemi. Zakladatel dynastie Abbás pocházel z rodiny Muhammadova strýce. V roce 747 svrhl umajjovského guvernéra Persie. V roce 749 byl jmenován chalífou a během následných několika let dokázal definitivně porazit umajjovského chalífu Marwana II. a založit abbásovskou dynastii, jejíž hlavní město bylo přeloženo z Damašku do Bagdádu.

První léta abbásovské nadvlády vládly v Egyptě mír a prosperita, islamizace však nezvratně pokračovala. Řečtina se postupně začala vytrácet, a pokud přežívala Koptština, tak jen omezeně, a to v liturgii. Arabština tak získala rapidní převahu ve veřejné správě a poté v běžném, každodenním styku.

Během několika desetiletí vzrůstal počet konvertitů k islámu, což způsobilo obrovské snížení počtu zdanitelných lidí. Těmi byli v té době jen Koptové, a ti byli tedy nuceni platit stále vyšší daně, aby byl částečně vyrovnáván státní rozpočet. Tato situace vyvolala bouřlivé povstání části koptské populace a povstání kulminovalo v roce 829, kdy povstali obyvatelé východní Delt, avšak nakonec byli uklidněni osobním zásahem chalífy Mamuna. Zvláště

⁶⁷ Nemuslimové měli být vyloučeni ze státních služeb, nebylo jim dovoleno stavět nové kostely a kláštery, bylo jim zakázáno oznamovat hlasitými zvuky začátky bohoslužeb či jezdit na koni, dále museli nosit viditelné označení – žluté židé, fialové křesťané. Bylo však také potvrzeno osvobození od daní pro křesťanské a židovské duchovní a křesťanské mnichy, ale do funkcí představitelů vesnic, občin, odpovědných rovněž za plný výběr daní, byli jmenováni muslimové. Srov. BAREŠ, Ladislav; VESELÝ, Rudolf; GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Egypta*. Praha : Lidové noviny. S. 187.

kruté represe předznamenaly konec koptského nacionalismu a vzrůstající počet konverzí k islámu.

V roce 868 se začalo zázemí pro křesťany vylepšovat, když se turecký guvernér Ahmad ibn Túlún vzbouřil proti chalífovi a vydal výnos o nezávislosti Egypta. Ibn Túlúnova vláda v Egyptě byla tedy prvním a zároveň velmi ambiciózním krokem k obnovení vedoucího postavení Egypta v oblasti východního Středomoří... Poprvé turkický důstojník obratně vytvořil de facto nezávislou, ve svém území pevně zakořeněnou dynastii, třebaže navenek uznával suverenitu chalífy tím, že razil mince nesoucí chalífovo jméno, stejně jako bylo jméno chalífy uváděno v kázání při páteční polední modlitbě, a odváděl mu, třebaš příležitostně, také část výnosu ze svých území. Velký důraz kladl na dobré vztahy k oběma domácím nemuslimským komunitám křesťanů a židů... Dokonce sám s oblibou pobýval v koptském klášteře Qusajr u Fustátu a podporoval uctívání Jeruzaléma jakožto „příbytku svatosti“, v němž dojde k poslednímu soudu a jenž je pro muslimy, stejně jako pro židy a křesťany, branou do ráje.⁶⁸

Po jeho smrti dokázali jeho nástupci tuto nezávislost na chalífovi udržet a nadále byly udržovány dobré vztahy k židům a křesťanům.

4.5 Fátimovci (969–1173)

V roce 969 byla dynastie Túlúnovců nahrazena Fátimovci, kteří patřili k šíitské větvi islámu, odvozující svůj původ od Muhammadova zete Alího.

Chalífa al-Muizz (969–975) založil na sever od města al-Fustat nové město, které nazval al-Qahira, což znamená vítězná. Z toho pak vznikl současný název Káhiry, Caira.⁶⁹ Toto místo se stalo velmi rychle hlavním městem chalífátu a konkurovalo prestiži města Bagdád.

Období vlády chalífy al-Azize (975–996) bylo charakteristické dobýváním dalších území, ale i rozkvětem umění, hlavně v Káhiře. Toto období se dále vyznačovalo tolerancí vůči náboženským minoritám, ať už křesťanům, nebo židům. Al-Aziz měl k jinověrcům zcela mimořádný vztah, který byl zřejmě ovlivněn tím, že byl synem křesťanské matky, jejíž dva

⁶⁸ BAREŠ, Ladislav; VESELÝ, Rudolf; GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Egypta*, s. 204.

⁶⁹ Egyptská metropole dostala své jméno za vlády první významné muslimské a jediné arabské dynastie, která vedla Egypt k samostatnému politickému vývoji. Získala je zřejmě od vojevůdce slovanského původu, který ji založil jako nové sídlo svého vladaře chalífy al-Mu'izze, podle něhož pak po všechna další staletí nesla přívlastek al-Mu'izzova Káhira.

bratry sám ustanovil chalkedonskými patriarchy – jednoho v Alexandrii, druhého v Jeruzalémě. Také koptský patriarcha zaujímal vysoké postavení na jeho dvoře a bylo mu dovoleno obnovit mimo fustátské hradby stojící chrám sv. Merkuria, změněný v cukrovar. Podporoval diskuse mezi muslimskými učenými a křesťanskými duchovními. Pro muslimy bylo jistě skandální, že odmítl potrestat smrtí muslima, který přestoupil ke křesťanství.⁷⁰

Naprostým kontrastem k této fátimovské osvícenské toleranci bylo období chalífátu al-Hákima (996–1021), během kterého bylo vystupováno neobyčejně krutě vůči křesťanům, židům i sunitským muslimům. Během let 1012–1015 bylo zničeno mnoho křesťanských kostelů a klášterů a křesťané, kteří pracovali jako státní úředníci, byli perzekuováni a vylučováni ze státních služeb. Tyto represe se staly příčinou dalších konverzí k islámu. Po smrti al-Hákima byly zahájeny rekonstrukce pobořených kostelů či stavby nových a oficiálně byl dovolen návrat konvertovaných křesťanů a židů k původní víře.

Koptský patriarcha opustil kolem poloviny 11. století Alexandrii, kde zůstal patriarcha chalkedonský. Trvale se usídlil v Káhiře v blízkosti chalífů. Stalo se tak v období Christodulova patriarchátu (1047–1078). Křesťané působili u dvora jako lékaři či stavitelé, sloužili jako námořníci na válečných lodích. Fátimovští vládcové projevovali svůj postoj vůči Koptům také účastí na křesťanských svátcích.

Koptská populace se pomalu, ale jistě stala minoritou uvnitř islamizovaného a poarabštěného světa, ve kterém byla mluvená i psaná koptština definitivně nahrazena arabštinou. Ta byla nezbytná nejen v každodenním, všedním styku, v práci či na tržišti, nýbrž také ve styku úředním a již od časů umajjovských chalífů se stala nutností pro každého, kdo chtěl zastávat jakýkoliv úřad v rámci provinční správy, především v oblasti financí a daní. V obou oblastech správa i vládcové spoléhali na domácí egyptské úředníky, často stále koptského vyznání.

Fátimovská dynastie se kryje s nově vzniklou dynastií Ajjubovců, a to v době, kdy se v bagdáském chalífátu dostal v roce 1173 k moci Salah al-Din zvaný Saladin.

4.6 Ajjubská dynastie (1173–1250)

Saladin se v roce 1173 prohlásil za sultána Egypta. První roky jeho chalífátu se kříží s křížovými výpravami, tedy s boji proti latinským křesťanským vojskům. Problémy s křížovými výpravami zapříčinily nelibost vůči egyptské koptské populaci, přestože nebyla

⁷⁰ BAREŠ, Ladislav; VESELÝ, Rudolf; GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Egypta*, s. 228.

přímo zapletena do válek osvobozujících Boží hrob. Když Saladin v roce 1187 znovu dobyl Jeruzalém, byly Koptům znovu navráceny vlivné pozice ve veřejné správě a byla jim svěřována důležitá pověření týkající se budování nových obranných systémů ochraňujících Káhiru s její citadelou.

Již za svého života se Saláhuddín stal jedním z nejznámějších muslimských vládců nejen mezi muslimy, nýbrž jako Saladin také mezi křesťany. Pro své křesťanské současníky se stal jakýmsi ztělesněním zbožnosti, statečnosti, čestnosti a velkorysosti, vlastností, jimiž se měl vyznačovat a od ostatních lidí ve svém chování odlišovat každý urozeného původu, křesťanský bojovník nebo rytíř.⁷¹

Během 13. a 14. století nastala krátká křesťanská renesance na poli teologie, apologetiky, církevní historie a církevního práva. Ve skutečnosti je 13. století všeobecně považováno za dobu koptské teologie a dogmatiky. Jedním z vynikajících koptských teologů té doby byl al-Rashid Abu'l-Khair ibn al-Tayyib, který působil jako kněz i lékař a byl Saladinovým tajemníkem.

Jádro koptské teologie bylo napsáno třemi bratry s rodinným jménem Ibn al-Assal. Abul Farag ibn Assal napsal komentáře k evangeliím, Assaf Abul Fadai al Assal sebral kánony koptské církve a Abul Ischak ibn al Assal vytvořil sborník *Základy náboženství*. Tato díla jsou velkým vkladem do literární pokladnice Egypta.⁷²

Bezpochyby jedním z nejpřednějších a posledních koptsko-arabských teologů středověku byl Shams al-Riasa Abu'l-Bakarat ibn Kabar, známý jako Abu'l-Bakarat, který byl sekretářem mamluckého prince. Sloužil jako teolog a kněz v kostele svaté Panny, al-Muallaqa, v Káhiře. Napsal monumentální encyklopedii teologie a církevních znalostí pod názvem *Lampa temnoty*.⁷³

Když sultánovy gardy zavraždily Turan Shaha, posledního Saladinova potomka, došlo k vymření této dynastie.

⁷¹ *Ibid.*, s. 258.

⁷² Arcibiskup Kryštof. *Orientální pravoslavné církve*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešově, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2004. S. 40.

⁷³ MEINARDUS, Otto F. A. Coptic Christianity, Past and Present. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 12.

4.7 Mamlukové (1250–1517)

Téměř 250 let trvala vláda Mamluků, nejprve za dynastie zvané Bahriyya a poté dynastie Burgiyya. Toto období mimořádné ekonomické prosperity, rozvoje umění i věd je však charakteristické rovněž nestabilním vojenským režimem. Káhira se stala oslnivým hlavním městem říše, která zahrnovala i Sýrii a Palestinu.

Mamlukové byli mimořádně přísní a hrubí ke koptské populaci, která byla utlačována a pokořována, neboť muslimové Koptům záviděli jejich schopnosti řemeslné, umělecké či obchodní, také jejich schopnosti při plnění veřejných povinností či jejich výkonnost. V této době se tedy objevují již dlouho zapomenutá diskriminující opatření a obzvláště násilné a fanatické vlny pravidelných represí.⁷⁴

Mezi lety 1279–1447 se pokusili Mamlukové vyloučit koptské civilní úředníky z vládních postů celkem osmkrát. Během 14. století značně klesl počet Koptů v Egyptě a zaznamenaná koptská historie končí se 13. a 14. stoletím. V období od 14. do 19. století jsme tudíž závislí převážně na občasných odkazech muslimských autorů nebo pozorování západních poutníků a cestovatelů.⁷⁵

V roce 1517 vstoupil vítězně do Káhiry turecký rod Ottomanů, který zavraždil posledního sultána jménem Tuman Bey. Egyptské období nezávislosti skončilo, protože Egypt se stal provincií turecké ottomanské říše.

4.8 Ottomanská dynastie (1517–1798)

Nejmocnější období ottomanské říše začalo obsazením Egypta sultánem Selimem I. v roce 1517. Tato ohromná říše ovládala kromě Maroka celý arabský muslimský svět a vděčila za to dobovačnému umění Selima I., Sulejmana Velikého a Selima II. Egypt byl uvnitř této veliké říše jen provincií řízenou tureckým pašou, kterého jmenoval sultán.

Úpadek státu zapříčinil zhoršení spirituálního i intelektuálního života koptské církve, což se mimo jiné projevilo v hledání jednoty s římsko-katolickou církví.

⁷⁴ CAPUANI, Massimo. *Christian Egypt. Coptic Art and Monuments Through Two Millennia*, s. 267.

⁷⁵ Otto F. A. Meinardus vyjadřuje domněnku, že z historie klášterů, které do značné míry odrážejí všeobecný stav církve, má dojem, že během této doby koptská církev upadá a ztrácí téměř veškerou dřívější duchovní vitalitu. O tomto duchovním zbídačení vypovídá naprostá absence teologické kreativity od 14. do 20. století. MEINARDUS, Otto F. A. *Coptic Christianity, Past and Present*. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. Coptic Art and Monuments Through Two Millennia*, s. 12.

Chatrnosti ottomanské moci v Egyptě v 18. století využili Mamlukové, kteří si znovupodmanili ústřední moc Káhiry.

4.9 Moderní Egypt. Francouzská okupace (1798–1801)

V roce 1798 zahájil konzul Napoleon Bonaparte vojenské tažení do Egypta. Doprovázeli jej archeologové, inženýři či ekonomové a jejich předsevzetí osvobodit Egypt od středověké turecké nadvlády, přetvořit zemi v moderní stát podobající se evropskému modelu a odhalit světu velkolepost a nádheru egyptské minulosti zvučně předcházely skutečný záměr. Napoleon se chtěl postavit obchodní nadřazenosti Anglie v oblastech východního Středomoří a kontrolovat cesty po moři do Indie.

Toto vojenské tažení selhalo – vojenské porážky a chybné politické odhady přispěly k tomu, že Francouzi definitivně opustili Egypt v roce 1801.

Tato krátká francouzská okupace probudila národní vědomí, které otřásl rigidní feudální mamlukovskou správou a otevřelo západnímu světu historické a umělecké skvosty světa faraonů, čímž iniciovalo vznik egyptologie.

4.10 Národní probuzení (1802–1881)

Pro znovunastolení své autority vůči francouzským okupantům poslal sultán Selim III. albánské oddíly, v jejichž řadách se významně vyznamenal makedonský důstojník Mehmet Ali, poarabštěným jménem Muhammad Ali (1805–1848). Byl zvolen nezpochybnitelným vůdcem těchto oddílů a jmenován pašou. Proměny Egypta v moderní stát se ujal s jasnou prozíravostí. Vybudoval nezbytnou infrastrukturu a nabídl národu západní zásady svobody.

Koptskou církev nezískali pro svou politiku žádní evropští okupanti. Odstup a lhostejnost konkrétně během francouzské expedice mohly být důvodem, proč Muhammad Ali ochotně přijal mnoho Koptů do veřejné služby. Koptská církev zůstala odměřená a žila v tradicích minulosti.

Jestliže to byl Muhammad Ali, kdo vykonal mnohé v zápasu Egypta za moderní svět, pak patriarcha Cyril IV., reformátor (1854–1861), byl tím, kdo se pokusil udělat to samé pro koptskou církev. Díky jeho osvícenému vedení získali křesťané novou pozici. Jeho hlavním zájmem bylo vzdělávání, zakládal školy s důrazem na výuku jazyků, otevřel také školy pro dívky a pečoval o vzdělání kléru. Zavedl regulérní teologické diskuse a semináře a od kněží

vyžadoval církevní disciplínu. Přeorganizoval správu církevního majetku a zavedl přesné účetnictví.

Po smrti Muhammada Aliho v roce 1849 pokračovali v jeho odkazu syn a vnuk, ani jeden však nebyl taková osobnost jako on sám, a tak Egypt čelil vážným ekonomickým problémům. Této situace využili Angličané, kteří během sociálních nepokojů v roce 1882 přemohli slabý odpor a obsadili zemi.

4.11 Anglický protektorát (1882–1952)

Angličané bezprostředně dohlíželi na ekonomiku a finance, politické instituce zachovali, jen byl oficiálně dán Egyptu Velkou Británií v roce 1914 status protektorátu, čímž přestala definitivně platit práva turecké suverenity.

Po první světové válce se objevila nacionální hnutí, která toužila po nezávislosti, a Angličané svolili k tomu, že opustí svůj protektorát, ale ponechají si právo hájit západní zájmy, zabezpečí spojení Egypta s britským impériem a postarají se o obranu Egypta v případě cizích agresorů. V roce 1922 uznala Velká Británie nezávislost Egypta.

Britský protektorát se chýlil ke svému konci v roce 1952, když anglofobní napětí vyústilo v puč, při kterém byl král Farouk přinucen k abdikaci a moci se chopil Výbor důstojníků vedený Gamalem Abd al-Nasserem. Rok nato byla zrušena monarchie a vyhlášena republika.

4.12 Republika (od r. 1953)

Aby Gamal Abd al-Nasser vylepšil ekonomický stav Egypta, vytvořil režim nazývaný arabský socialismus, který byl na jedné straně charakteristický znárodněním rozsáhlého průmyslu, finančního systému, služeb a zvláště významných infrastruktur, jako byl a je Suezský kanál, a na straně druhé byly zavedeny velmi radikální reformy v průmyslu, zemědělství, službách i státní sféře.

Aby narostla produkce orné půdy, započal Gamal Abd al-Nasser v roce 1960 stavbu Asuánské přehrady.

Islámský fundamentalismus je v Egyptě zátěží domácí i zahraniční vládní politiky, která by dokázala posílit postavení Egypta jako modelu, na který by arabský svět mohl poukazovat. Vzájemná tolerance a respekt mezi egyptskými muslimy a křesťany (křesťané

představují asi 15–18 % populace, což znamená kolem 10–12 milionů lidí) jsou nezbytné pro rozvoj a pokrok Egypta.

5. Počátky mnišství v Egyptě

5.1 Prameny

Jedním z největších plodů mnišské kultury je mnišská literatura. Mezi její žánry patří apofthegmata, biografie slavných mnichů; vyprávění podávající zprávu o cestě po mnišském světě; takzvané asketické diskurzy (řecky logoi, slova, promluvy); traktáty.

Apofthegmata jsou sentence nebo také rady, krátké historky s morálním zakončením. Značné množství apofthegmat je připisáno slavným Otcům pouště. Texty byly určeny především mladším mnichům. Nejvíce zastoupená jsou apofthegmata z Nitrie, Kelií a Skétis. Proces zápisu apofthegmat se rozběhl ke konci 4. století a během 5. století vznikly první sbírky.

Inspirativní jsou biografie významných postav. Památka na duchovního člověka byla v konkrétním prostředí uchována sepsáním jeho života. Četbou poznáváme způsob myšlení v daném prostředí a navíc některé životy hovoří o každodenních realitách, ve kterých může být každý detail důležitý.

Příkladem žánru vyprávění o slavných mniších ve stylu vzpomínek z cest jsou Dějiny mnichů v Egyptě (*Historia monachorum in Aegypto*). Cestu vykonala skupina mnichů, která cestovala z Palestiny a navštívila různá egyptská mnišská centra. Po jejich návratu bylo zapsáno to, co viděli a prozkoumali. Podobným textem jsou Palladiovy Poučné příběhy pro komořího Lausa (*Historia Lausiaca*). Jiný příběh se týká Jana Cassiana, který psal řadu let po setkání s egyptskými mnichy. Sám pocházel z oblasti Dobrudže. Nejdříve pobýval v Palestině a pak se s přítelem odebral do Egypta, kde zamýšleli zůstat celý život, ale shoda okolností způsobila, že museli zemi opustit. Jeli tedy nejdříve do Konstantinopole, pak do Říma a nakonec se usadili v Galii. Egypt opustil Jan Cassianus na samém počátku 5. století a psát začal po dvaceti letech, tedy kolem roku 420. Psal pro obyvatele Galie a slavné egyptské mnišství popsal ve dvou dílech: *Institutiones (Zvyklosti cenobitů)*⁷⁶ a *Rozmluvy otců*.

⁷⁶ Toto dílo lze rozdělit do dvou částí. První (knihy 1–4) pojednávají o symbolice mnišského oděvu, kterou převzal od Euagria (1), o pachomiovské praxi noční modlitby sestávající z dvanácti žalmů a dvou lekcí (2), praxi denní modlitby, kterou přebírá z palestinské a mezopotámské mnišské praxe – jde o hodinky třetí, šestou, devátou (3) – a o tom, jak mniši žijí, jak jsou formováni, jak žijí v klášteře (4). Část druhá (knihy 5–12) je zpracováním Euagriovy teorie o osmi základních neřestech a naznačením milníků duchovní cesty mnicha: bázeň Boží, zřeknutí se světa, sebe, pokora, ctnosti, čistota srdce, to vše kulminuje v lásce. Srov. CASSIANUS, Jan. *Zvyky cenobitů a léky na osm základních neřestí (a)*. Praha : Benediktinské arciepatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2007; CASSIANUS, Jan. *Zvyky cenobitů a léky nalam základních neřestí (b)*. Praha : Benediktinské arciepatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2008.

V tomto díle se asketické nauky široce rozebírají formou rozhovorů s jednotlivými mimořádnými osobnostmi pouště.⁷⁷ Jan Cassianus uspořádal galské mnišství podle egyptského vzoru. Stal se klasickým autorem, jeho díla byla čtena v kláštorech po celá staletí.

Asketické diskurzy mají formu učení, které vykládá mistr svým žákům. Podle archeoložky Ewy Wipszycké obsahují jak nudné příběhy o neustále se opakujících postavách, tak velmi jemná a dojemná díla plná porozumění pro těžkosti duchovního života.

Zajímavými prameny jsou i autentické dokumenty, mezi které patří texty na papýrech, pergamenech a tabulkách, nalezené v ruinách klášterů a poustev. Jde o dopisy, kupní a prodejní smlouvy nemovitostí nebo různého zboží, v nichž představují jednu ze smluvních stran mniši, dále klášterní účty, objednávky výrobků nebo surovin. Zachycují kouzlo zařizování denních záležitostí a neobsahují vzkazy do budoucnosti.

Významné jsou také archeologické prameny. V 60. letech 20. století se vyvinulo samostatné odvětví archeologie, tzv. mnišská archeologie, která zkoumá místa osídlená v pozdním starověku mnišskými komunitami... Umožňuje nám spatřit nejen mnišské kelie, ale i krajinu, ve které mniši žili. Můžeme se očima askety podívat do okolí a spatřit, jak daleko to měl k vodě, kam se mohl vydat, aby prodal, co vyrobil, odkud k němu přicházeli lidé, aby ho poprosili o požehnání, modlitbu a radu, kde bydleli jiní asketové a kde byl kostel, v němž se zúčastnil eucharistické liturgie, nebo jestli viděl lidi pracující na polích.⁷⁸

5.2 Nitria, Kellia a Skétis

Nejvýznamnějšími mnišskými centry Dolního Egypta byly renomované klášterní komplexy Nitria a Kellia, stejně jako Skétis, které se všechny nacházely na okraji východní pouště jižně od Alexandrie v oblasti delty. Ve 20. století proběhl úspěšně plán zúrodnování suché půdy, a tak čím více polí bylo rekultivováno, tím více docházelo k zničení zbytků výjimečných klášterních komplexů, jako byla Nitria. Kellia měla větší štěstí, protože díky své poloze hlouběji v poušti byla ušetřena zavodňovacími a rekultivačními prací. Jen Skétis, která se dnes jmenuje Wadi al-Natron, přežila dokonce i časy arabského pronásledování. Právě ve starobylé Skétis tepe srdce koptské církve. Velice často tam v současnosti přebývá koptský patriarcha; koneckonců většina patriarchů bývala tamějšími mnichy.

⁷⁷ WIPSYCKA, Ewa; HIZYCKI, Etymon. *Mniši – nejen ti svatí*. Praha : Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2009. S. 39.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 41.

Od samotného počátku se v církvi vyskytovali asketové a teprve na konci 3. století došlo ke změně, protože se začali objevovat vedle asketů také mniši. Asketa je konkrétně někdo, kdo žije ve svém domě nebo poblíž svého domu, má kontakt se svou rodinou, známými, neopouští svoje zaměstnání, obhospodařuje svoje pole, vládne svým majetkem. Všechny askety nepochybně charakterizuje sexuální abstinence.⁷⁹ Mnich je pak takový asketa, který se rozhodl odejít ze světa, zprerhat každodenní kontakt s vlastní obcí, rodinou, místem, v němž se narodil, v němž byl vychován a kde žil.⁸⁰ Odejít ze světa znamenalo opustit Egypt, odejít na poušť, která v chápání tehdejších lidí neležela v Egyptě, byla samostatným světem. Egyptská poušť obklopuje tamní krajinu z obou stran a je skalnatá, rozdělená údolními, ve kterých v obdobích, kdy v okolí Nilu přšelo, tekly potoky. Tu a tam se k Nilu přibližuje i poušť s pohyblivými dunami, písčítá krajina, ale v takovém prostředí žít mniši nemohli. Řecké slovo monachoi (sg. monachos), od kterého je odvozeno slovo mnich, označuje lidi vnitřně jednotné. Jsou to ti, kteří jsou jedním, pro něž je podstatná pouze jedna věc, tedy směřování k Bohu. Jsou to ti, kteří odmítli svět s celým jeho chaosem, s jeho protichůdnými tendencemi, s lidmi, kteří mají různé záliby.⁸¹ Monachoi pocházeli z velmi rozmanitých společenských vrstev, o volbě mnišského života rozhodovala náboženská citlivost osoby nespokojené s dosavadním náboženským životem. Těžké podmínky, které tito lidé přijali, když se stali mnichy, nebyly přijatelné jen pro rolníky, drobné řemeslníky a nádeníky, ale nacházeli se mezi nimi také lidé se značným jměním. Na poušti nikdy nechyběli bohatí a vzdělaní. Mnišský svět se skládal z rozmanitých skupin mnichů rozmanitě konajících askezi a rozmanitě si vysvětlujících smysl toho, co dělali. Rozmanitost byla tedy základní vlastností mnišského prostředí. Úlohu řehole hrálo především Písmo svaté a ústně předávaná pravidla a zvyklosti, které vytvořilo první pokolení mnichů.

5.2.1 Nitria

Z proslulého monastického osídlení Nitrie dnes nezbylo téměř nic. Pravděpodobně se nacházela nedaleko současné vesnice al-Barnudj, 50 km jižně od Alexandrie. Řekové označovali tuto oblast spojením „Hora Nitrie“ a jméno naznačovalo, že je tato oblast bohatá na kysličník sodný (oxid sodný), dodnes tam těžený a používaný k bělení lnu a při výrobě skla. Ve starověku byla tato látka používána k balzamování těl. I v egyptské monastické

⁷⁹ *Ibid.*, s. 16.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 17.

⁸¹ *Ibid.*, s. 21.

literatuře nacházíme slovo hora, ale vykládat bychom jej měli jako opuštěné, pouštní místo na okraji úrodného území nebo opuštěnou oblast na vrcholu srázu, jejíž úpatí se nachází blízko obdělávaných polí. Údolí Nilu je oblast všeobecně příkrá.

Mnišský život se zde objevil v 1. desetiletích 4. století (320) a zakladatelem anachoretského způsobu života byl Amún, narozený v malé vesnici Delyt kolem roku 280. Jako velmi mladý osiřel a byl vychován strýcem, který ho donutil k svatbě proti jeho vůli ve věku 22 let. Se svou ženou se Amún dohodl, že budou žít v odříkání, protože se chtěl zasvětit Bohu. Jejich dům se tak pomalu rozrostl ve skutečný klášter.⁸² Po 18 letech pak Amúna podpořila jeho žena v přijetí naprostého anachoretského způsobu života. Následně odešel do Nitrie, kde se k němu velmi brzy připojili další anachoreté přitahováni jeho svatostí a charismatem.

V Nitrii se tedy setkáváme s mnišstvím anachoretského typu. Jde o model soužití založený na spolupráci. Klášterní komunita se soustředila kolem kostela, společné liturgie se slavily jen v sobotu a v neděli. Liturgie probíhala za účasti 7 kněží a jednoho hlavního kněze, který se těšil jak duchovní, tak administrativní autoritě. Palladios zapsal, že v Nitrii žili lidé podle různých životních pravidel, jak každý chtěl a dokázal. Bylo tedy možné, aby někdo přebýval sám nebo u někoho jiného anebo i ve větším společenství. Z duchovního hlediska mnichům umožňovalo uspořádání v Nitrii žít svobodně v osamocení, zatímco byli podporováni příkladem jejich kolegů, jejichž rady a vedení byly nadosah. Palladios hovoří o počtu 5 000 anachoretů, což je zřejmě málo pravděpodobné, ale počet mnichů pobývajících v Nitrii byl tehdy jistě vysoký. Mnozí se starali o materiální problémy, jako bylo získávání potravin či péče o staré a nemocné, také velmi lpěli na pohostinnost vůči návštěvníkům. Vlastníma rukama, píše Palladios, vyráběli všichni plátno, nikdo tedy neměl nedostatek. Kolem deváté hodiny býval slyšet z poustevy zpěv žalmů, takže kolemjdoucí měl dojem, že se povznesl do ráje.⁸³

⁸² V Palladiových *Poučných příbězích pro komořího Lausa* se dozvídáme, že strýc rozhodl, že se Amún nechá ověnit, posadí se do svatební komnaty a všechny svatební obřady vydrží. Když novomanžele uložili ve svatební komnatě na lože a všichni odešli, Amún vstal a zamkl dveře. Pak se posadil, zavolal si k sobě svou blaženou životní družku a řekl jí: „Tak pojď sem, paní, vyložím ti, jak se věci mají. Sňatek, který jsme uzavřeli, není nic moc významného. Asi tedy uděláme dobře, když budeme od nynějška spát každý sám a zachováme nedotčené panenství. Tím se zalíbíme Bohu.“ Pak vyndal z kapsy knížечku o postavách apoštola a Spasitele a mladé ženě, která neznala Písmo, z ní předčítal... Žena se nakonec působením Boží milosti zbavila pochybností a řekla: „I já tomu věřím, pane. Co navrhuješ dál?“ – „Navrhuju,“ řekl, „aby každý z nás bydlel od nynějška sám.“ Na to ona nechtěla přistoupit. Řekla: „Žijme ve stejném domě, a spěme každý na jiném lůžku.“ PALLADIOS. *Poučné příběhy pro komořího Lausa*. Praha : Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2002. S. 16.

⁸³ Srov. *Ibid.*, s. 15.

Osada Nitria zahrnovala zahrady, pekárny, kuchyně, obchody, domy pro hosty a pravděpodobně ošetřovny.

Úpadek osady Nitria a následné opuštění této kolonie zřejmě nastaly v 1. polovině 7. století. Je možné, že se tak stalo kvůli perským okupantům, kteří v této oblasti napáchali veliké škody, a o zbytek se postaral písek pouště, zavlažovací projekty a zúrodnování ve 20. století. Anachoretský komplex Nitria zmizel.

5.2.2 Kellia

Těsně vedle silnice z Alexandrie do Káhiry se v poušti na okraji zúrodněných polí nacházejí archeologické pozůstatky rozsáhlého mnišského centra Kellia. Ruiny tohoto slavného centra byly identifikovány v roce 1964. V oblasti o rozloze 100 km² bylo určeno asi 1 600 mnišských osídlení, ale zúrodnování půdy, zavlažovací projekty, stejně jako deště nenávratně smývající malby a nápisy na stěnách způsobily, že zde uvádíme poslední stopy, a to téměř zničené.

Zakladatelem Kellie byl výše zmíněný Amún, který založil anachoretský život v Nitrii. Do této oblasti přišli lidé praktikující život v osamění kolem poloviny 4. století, pár let po osídlení Nitrie, která již byla přeplněná lidmi do té míry, že se izolovaný život stal pro mnohé mnichy nemožným. Z tohoto důvodu se Amún rozhodl, že založí nové mnišské osídlení jižněji ve zcela opuštěné oblasti. V té době navštívil Nitrii sv. Antonín, který šel ze své poustevny u Rudého moře do Alexandrie, aby podpořil patriarchu Athanasia v boji proti ariánské doktríně. V apofthegmatech se vypráví, jak šel otec Antonín jednou navštívit otce Amúna na horu Nitrii, a když se potkali, Amún řekl: „Díky vašim modlitbám vzrůstá počet bratří a někteří chtějí postavit více kelií tam, kde by mohli žít v klidu. Jak daleko odsud myslíte, že bychom měli keliie postavit?“ Antonín řekl: „Najezme se v devět a pak půjdeme do pouště prozkoumat krajinu.“ Tak odešli do pouště, procházeli se do západu slunce a pak Antonín řekl: „Budeme se tady modlit, umístíme tu kříž a ti, kteří si přejí, mohou začít stavět tady. A ti, kteří zůstanou tam a budou chtít navštívit ty tady, mohou v devět pojit trochu jídla a jít... Vzdálenost činí 12 mílí.“⁸⁴

V literární památce Historie mnichů v Egyptě se také dozvídáme, že existuje další místo, vnitřní poušť, vzdálené asi 10 mílí. Pro velké množství kelií rozptýlených po poušti je nazýváno Kellie. Ti, kteří v Nitrii již započali žít duchovním životem a chtěli žít život ve větší

⁸⁴ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt, Coptic Church Through Two Millennia*, s. 74.

odloučenosti a strohosti, se tam uchýlili. Právě pro tuto skutečnost je poušť nepřekonatelná a kelie jsou od sebe vzdálené natolik, že nikdo nemůže zahlédnout souseda ani zaslechnout žádný hlas.⁸⁵

V Nitrii, Kellii i Skétis byl život uspořádán v duchu Antonínova mnišství, který byl v podstatě anachoretský, odlišný od mnišství sv. Pachomia v Horním Egyptě, které bylo přísně cenobitské a o kterém bude pojednáno později. Přesněji, způsob života v Kellii, Nitrii a Skétis byl semianachoretský, což představuje rovnováhu mezi životem anachoretským a společenským. Tato mnišská osídlení mohou být chápána jako spolupracující komunity anachoretů, ve kterých byly společné závazky striktně ohraničené a individuální volnost neomezená. Týden strávili mniši ve svých keliích a jediným společným časem bylo shromáždění v kostele v sobotu a v neděli, které bylo rozděleno na tři významné momenty: nešpory,⁸⁶ eucharistickou liturgii a společné jídlo zvané agapé.⁸⁷

Při slavení eucharistie musel být přítomen mezi mnichy kněz. Nejznámějším knězem v Kellii byl Makários zvaný z Alexandrie, o kterém se dozvídáme mnoho informací od Palladia. Ten například vypráví o tom, jak se Makários doslechl, že Tabennésid'ané mají přísné životní zásady, a protože se chtěl něčemu přiučit, navlékl si šaty a po patnáctidenní cestě pouští došel do Thébaidy. V klášteře v Tabennésidě vyhledal archimandritu Pachomia a požádal ho, zda by jej přijal za mnicha. Byl odmítnut pro své stáří, které by neuneslo zátěž askeze a obavu ze zesměšnění ostatními mnichy askety. Bez jídla trpělivě vyčkával Makários před klášterem sedm dní, až byl přijat. Po krátkém čase nastala doba čtyřicetidenního půstu před Velikonocemi a Makários pozoroval, jak mniši uplatňují různé asketické zásady. Jeden jedl večer, druhý obden, třetí každý pátý den, on si však namočil množství palmových listů, v místnosti se postavil do rohu a čtyřicet dní rukama pletl palmové listy a srdcem se modlil. Nesedl si, nelehl, jedl jen pár listů kapusty, a to pouze v neděli. Když to zjistili ostatní, byli zděšení a stěžovali si Pachomiovi. Ten se pomodlil k Bohu a bylo mu zjeveno, o koho jde. Vzal Makária za ruku, odvedl ho do kaple a řekl mu: „Pojď sem, ctihodný starče. Ty jsi

⁸⁵ *The lives of the Desert Fathers: The Historia Monachorum in Aegypto*. Oxford : Cistercian Publications, 1981. S. 148–9. Překlad Norman Russell.

⁸⁶ Nešpory se sloužily v sobotu v kostele a sestávaly z 12 žalmů. Poté měli anachoreté pár hodin odpočinek a velká liturgie probíhala během noci ze soboty na neděli. Trvala několik hodin a zahrnovala recitace žalmů, slavení eucharistie, během které mniši přijali svátost pod obojí způsobou – chléb i víno. Po skončení liturgie anachoreté porušili svůj půst a sdíleli společné jídlo zvané agapé.

⁸⁷ Řecké slovo agapé znamená láska, milosrdenství. Agapé bylo výrazem pouta lásky sjednocujícího mnichy dohromady. Jak dosvědčuje archeologie, jídlo bylo servírováno v prostorné místnosti přilehlé ke kostelu. Kostel tedy neoznačoval jen prostoru, kde byla slavena eucharistie, ale také komunální stavbu, kde byla vedle kostela ještě jídelna – refektář, agapeion, obchod s potravinami a kuchyně. Jídlo sestávalo z několika zeleninových pokrmů, někdy vařených, a v sobotu a neděli mohli mniši pít i víno.

Makários a skryls to přede mnou. Po mnoho let jsem tě toužil spatřit. Jsem ti vděčný, žeš potýral mé syny, aby na svou askezi nebyli hrdí. Vrať se tedy na své místo – vždyť jsi nás dostatečně povzbudil – a modli se za nás.“⁸⁸

Denní režim mnicha a pisář intelektuál Euagrios z Pontu

Spolu s prací byla modlitba nejdůležitějším zaměstnáním dne. Muži vstávali v půlnoci kvůli modlitbě zvané Synaxis. (Je třeba ji odlišit od synaxe recitované společně během noci ze soboty na neděli.) Mnich, nabízející Bohu tuto modlitbu, stál s pozdviženýma rukama obrácen k východu. Prostory určené k modlitbě měly totiž výklenek ve východní zdi, ve kterém byl zobrazen kříž.

Za svítání začínal mnich s každodenní prací, což nejčastěji obnášelo pletení rákosů a palem do košíků, lan nebo rohoží. Vedle kněží působili v kláštorech také další klerikové pomáhající během liturgie a rovněž správcové pečující o společný majetek. Právě těm odevzdávali mniši své výrobky výměnou za jídlo a zásoby na další týden. Pletení výrobků z palmových listů byla práce, která se dala vykonávat uvnitř kelie a u které bylo možné recitovat *melete*, modlitbu slučitelnou s prací. Jednalo se o opakovanou recitaci hlubokým hlasem. Mniši recitovali biblické invokace jako například: „Hospodine, vysvobď mě, Hospodine, na pomoc mi pospěš.“ (Ž 40,13).

Někteří mniši působili jako pisáři a opisovali svaté texty určené spolubratřím ke studiu nebo na prodej. Jedním z proslavených byl Euagrius z Pontu, narozený kolem roku 345. Složil 100 modliteb, sestavil pro mnichy 3 knihy poučné k posílení dovednosti vůči démonům. Narodil se v Kapadocii, byl žákem svatého Basila a Řehoře Naziánského. Dva roky žil v Nitrii a pak odešel do Kellie, kde pobyl 14 let. Patřil mezi první v intelektuálním mnišském proudu. Tito intelektuálové učili hlubokou reflexi mnišské zkušenosti a pokusili se systematicky zpracovat spiritualitu pouště.⁸⁹ Palladios se zmiňuje o Euagriových milostných vzplanutích k ženě vlivného muže. O jeho útěku do Palestiny, dalších milostných problémech či pomoci, kterou mu poskytli Melanie Starší a Rufinus. O nemoci, kterou pochopil jako výzvu k odchodu do egyptské pouště (383). Euagrios kolem sebe vytvořil skupinu vzdělaných mnichů, které spojovala mnišská zkušenost, Origenova teologie, alegorický výklad Bible a

⁸⁸ PALLADIOS. *Poučné příběhy pro komořího Lausa*, s. 32.

⁸⁹ Ewa Wipszycka píše, že zkušenost mnišského prostředí spoluvytváří základy lidských znalostí o vlastním nitru, že se právě tady zrodila reflexe našich myšlenek, reakcí a pocitů, která postupem času získala podobu označovanou jménem psychologie. WIPSYCKA, Ewa; HIZYCKI, Etymon. *Mniši – nejen ti svatí*, s. 33.

hluboká svobodná teologická reflexe. Alegorický výklad Písma intelektuálů se protínal s názory a chápáním mnichů čtoucích text svatého Písma doslovně (antropomorfisté) a později začal vleklý konflikt, na jehož konci byli intelektuálové v roce 400 vyhnáni a také celocírkevně odsouzeni na V. ekumenickém sněmu v Konstantinopoli v roce 553. Euagrios tuto událost již nezažil, zemřel v roce 399.

Euagrioovo dílo je rozsáhlé a zajímavé. Precizní výklad myšlenek nabízí Václav Ventura.⁹⁰ Jen ze základních pojmů připomeňme Euagrioovo spojení Praktikos a Theóretikos, komplementární spojení aktivního a kontemplativního života.

„Tajemství lásky by se vzdánilo od praxe, kdyby nebyla zaměřena na kontemplaci; kvůli ní se přece rozhodujeme, že budeme učit a orientovat se k aktivitě, neboť aktivita a kontemplace nejdou jedna bez druhé.“⁹¹ Praktiké je podle Euagria duchovním zápasem s vnitřními temnými silami, diamony či myšlenkami (logismoí), které se snaží zotročit anachorétu a narušit integritu jeho osobnosti. Démoni atakují mnichy těmito logismoí. Václav Ventura je dnešními slovy nazývá temné reality naší psýchy vystupující z hlubin nevědomí a rozleptávající naši rovnováhu. Tyto zvrácené myšlenky a tužby srdce narušují harmonii vztahu člověka k sobě samému, bližnímu a Bohu a jsou tak zdrojem hříchu a zla v individuální i sociální rovině. Celý boj člověka se tedy odehrává v myšlenkách, které mají existenciální rozměr, jsou zrakem a orientují člověka na cestě. Špatné myšlenky jsou semenem hříchu, dobré jsou u zrodu ctnosti. Logismoí nejsou podle Euagria myšlenky v pravém slova smyslu, jsou to spíše obrazy, fantazie postavené před oči smyslového člověka. Takový obraz přitahuje naši pozornost, pohne myslí a ta rozhýbe vášně. Člověk je tak ovlivněn, ve skrytu rozhodne pro skutek proti Božímu zákonu nebo si s obrazem aspoň povídá. Jde o jakousi vnitřní modlu. Každá myšlenka však v sobě nese určitý sklon stát se vášní, probudit vašeň, a tak celý program očišťování spočívá v oddělení vášně od představy. „Boj, který vede mnich proti démonům, se děje tím, že oddělíme vášně od představ; neděláme-li to, nedokážeme si uchovat svobodu vůči předmětům,“⁹² a tak dochází k zatemnění pohledu a ohrožení pravého smyslu lidského života, jehož náplní je hésychia, ztišení, v němž lze slyšet hlas Hospodinův ve vánku. Hésychia je svoboda ode všeho, co zatemňuje výhled kontemplace; je to stav soustředění na skutečnost, jejímž základem,

⁹⁰ VENTURA, Václav. *Spiritualita křesťanského mnišství I. Od prvopočátků po svatého Jana Zlatoušého*. Praha : Benediktinské arciepatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2006. S. 152–174.

⁹¹ *Ibid.*, s. 156.

⁹² *Ibid.*, s. 159.

zdrojem, tvůrcem, smyslem je Bůh. Hésychia je schopnost vidět Boží blízkost. Je to tedy soustředění na to jediné důležité.⁹³

Otcové pouště hledali metody proti logismoi a za neúčinnější zbraň je považována sama Praxis a jedinou metodu představuje stálá modlitba. Euagrios se dále věnoval roztřídění logismoi na osm základních a zbylé ostatní, které z nich vyrůstají. Osm zdrojových Euagriových logismoi tedy zahrnuje všechny ostatní a jedná se o obžerství (gastrimargia), smilstvo (porneia), lakomství (filargyria), smutek (lypé), hněvivost (orgé), akédii, prázdnu slávu (kenodoxia) a pýchu (hyperéfania). Praktiké je úsilím o jejich likvidaci, terapií lidského srdce při těchto ohniskových nemocech.⁹⁴ Euagrios navázal na tradici alexandrijské školy, a to zejména na Klémense Alexandrijského a Origena a spolu s nimi ovlivnil křesťanské myšlení i spiritualitu.⁹⁵

Kolem poledne, během nejteplejší části dne, byla práce mnicha přerušena za účelem odpočinku, který trval do tří hodin odpoledne.

Devátá hodina byla tradičně zasvěcena jídlu. Anachoretské jídlo bylo děleno na denní porce. 300 g suchého chleba změkčeného vodou, okořeněného solí a někdy kapkou oleje. Nemocným a starým bylo dovoleno jíst chléb se syrovou nebo vařenou zeleninou. Po takto chudém jídlu se anachoreté vraceli ke své práci nebo odcházeli navštívit kolegu, aby posloužili jeho stáří či nemoci, popřípadě aby obdrželi duchovní radu. Mnichové jedli mimo stanovený režim jen tehdy, když hostili nějakého návštěvníka. Milosrdenství je zavazovalo ke ctění obřadů pohostinnosti. Pro tyto události si shromažďovali potraviny jako čočku nebo vařenou zeleninu. Jeden mnich býval k dispozici, aby uvítal návštěvníky, druhý jim omýval nohy a k jídlu se odebírali všichni společně, protože láska k bližnímu měla prioritu před půstem.

⁹³ *Ibid.*, s. 160.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 162.

⁹⁵ Najdeme i jiné pohledy na Euagria. V periodiku *Pravoslavnaja Rus* (s. 10) se nachází citát z díla Jana Moscha (6.–7. století). Duchovní palouk: Jednou mnich jménem Theofan navštívil velikého starce Kyriaka... Vyprávěl starci, že má obecenství s nestoriány, načež se starce nejprve pokusil přesvědčit o jeho oklamání a modlil se, aby se odvrátil od tohoto zhoubného kacírství a sjednotil se se svatou katolickou a apoštolskou církví. „Není možné dosáhnout spásy,“ říkal, „bez pravé víry.“ Mnicha to zaujalo a starce ho pozval do své kelie se slovy: „Doufám, že ti Bůh ve své milosti ukáže pravdu.“ A zanechav mnicha ve své jeskyni, starce odešel k Mrtvému moři a modlil se za něho. A opravdu, druhého dne mnich kolem deváté hodiny uviděl někoho, neobvyklého vzhledu, který mu řekl: „Půjďme a ty poznáš pravdu.“ I přivedl ho na ponuré páchnoucí místo, kde šlehal plameny, a ukázal mu Nestoria, Theodora Mopsuetského, Eutycha, Apollinaria, Euagria, Didyma, Dioskora, Severa, Arija, Origena a další. A ukazuje na ně, řekl mnichovi: „Toto místo je připravené pro kacíře a pro ty, kteří neučí pravoslavnou víru o Matce Boží, a také pro ty, kteří následují jejich učení. Nechceš-li propadnout takovému trestu, vrať se do svaté katolické a apoštolské církve, ke které náleží i starce, který tě učil. Pravím ti: Jestli se člověk dokonce ozdobí skutky milosrdenství, ale nemá pravé víry, ocitne se v tomto místě.“

Večer mniši recitovali nešpory, večerní modlitby. Někdy o samotě, jindy se sousedním kolegou. Nakonec se každý vrátil do své kelie, kde se uložil na rohož nebo palmovou postel ke spánku.

Architektura poustevny

V osadě Kellia existovalo asi 1 600 pousteven vybudovaných během 300 let v období mezi polovinou 4. století na začátkem 7. století. Studium těchto staveb jasně prokazuje kontrast mezi jednoduchostí 4. a 5. století a strojeností staveb v 6. a 7. století. V 8. století dochází k opuštění této oblasti.

Nejstarší poustevny, lépe řečeno to, co zbylo z pousteven ze 4. a 5. století, vypovídají o tom, že šlo o jednoduchou architekturu maličkých místností částečně vpadlých do země, zaklopených kryptou. Spořivé obydlí obehnané zdi. Za dalších sto let se koncepce anachoretského života změnila a přetvořeny byly i poustevny, ve kterých se začalo objevovat více vybavení. Poustevna, která byla původně místem izolace jediného mnicha, začala poskytovat přístřeší několika anachoretům a na konci 7. století představovala velkou místnost, která v anachoretské kolonii nabývala na významu. Vývoj pousteven zrcadlí vývoj anachoretismu samotného. Osamocenost se stávala relativnější a více záleželo na individuální kázni než na přísnosti předepsané typem místa. Postupem času se duch rané doby podvolil duchu společenskému, což nelze identifikovat s cenobitismem sv. Pachomia, ale pro představu jde spíše o půlcestu mezi anachoreckým konceptem a cenobitstvím.

Typická poustevna byla ohrada ve tvaru obdélníku, jejíž zdi měřily 30 a 25 m. Protáhlejší zeď měla být postavena proti nejprudším, severním a severozápadním větrům. Na jihozápad byla orientována obytná část, zatímco dvůr poustevny na jihovýchod. Uprostřed jižní strany byl situován vchod s portálem, za kterým byl vestibul uvnitř zdi. Na prostornější zahradě bývala studna a blízko jihovýchodního rohu také latrína.⁹⁶

Sedmé století bylo také charakteristické velkým množstvím přistěhovalců, pro které bylo třeba v poušti přistavovat. Přelidnění Kellie a nová koncepce anachoretského života měnily architekturu poustevny. Obydlené části měly společnou sekci a soukromou část. Společná sekce sestávala z předpokoje, vestibulu, ve kterém probíhala manuální práce a kde byli přijímáni návštěvníci, spíže a kuchyně. Soukromá část sestávala z apartmánu pro starší a kelie pro žáka. V apartmánu pro starší byla místnost určená k modlitbě, kde byly na

⁹⁶ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt, Coptic Church Through Two Millennia*, s. 77.

východní stěně výklenky. V dalším pokoji, zdaleka ne tak zdobeném, spal anachoreta a třetí místnost sloužila jako přídatná k té, ve které se modlilo. Žákova kelie byla mnohem jednodušší, žák se v ní modlil i spal. Ve východní stěně byl opět výklenek s tradičním křížem. Místnosti byly klenuté, měly jen malá vysoko vybudovaná okýnka, takže uvnitř bylo málo jak světla, tak čerstvého vzduchu. Výklenky byly vydlabané do širokých zdí a sloužily jako odkládací plochy pro knihy, lampy nebo nářadí.

Stavebním materiálem bylo jen velmi zřídka dřevo, které se ponechávalo spíše na výrobu dveří. Nejpoužívanějším materiálem k budování poustevn v Kellii se tak stala půda. Kvalita cihel vypovídala o přítomnosti vody pod pouští a vděčila kamennému materiálu, který sestával z extrémně jemných částic i zrnitějších složek. Dohromady bylo vše spojeno minerálními solemi a bahenní cihly se jevíly a dodnes jeví jako ideální stavební materiál. Nešlo tedy o nedostatek technologického know-how, naopak pro překvapující trvanlivost v egyptském klimatu a taktéž pro ideální izolační vlastnosti při extrémních teplotách jsou bahenní cihly o rozměrech 20x40x7 cm a 40x40x7cm, odlévané do dřevěných forem a vysušované na slunci, používané okolo 5 000 let.

V Egyptě, rozděleném politikou a částečně i vírou, se vyvinuly dva architektonické styly. Jeden domorodý, který byl skromný v provedení, a pokračoval v technologii bahenních cihel a využíval vyčerpatelných zdrojů. Druhý byl charakteristický nádhernými budovami s mramorovými sloupy, oltáři a relikviáři, jež byly propracovaně zdobené stříbrnými oltářními tabulkami a kříži, tento byl sponzorovaný císařskou vládou.

Koptské kostely byly bezpochyby jednoduché struktury, vybudované nad hrobkou světce nebo mučedníka. Vyrobené z již zmíněných bahenních cihel a zaklopené kupolemi mají v údolí Nilu dlouhou historii. Biskup Samuel poznamenal, že mnišská stavba je pozemské nebe a nebeský svět.⁹⁷ Kostely byly budovány nejen jako místa, kde se mohla komunita věřících shromáždit pro díkuvzdání a modlitbu, ale především jako místa, kde se vzdávala pocta relikviím světce nebo mučedníka, který zesnul pro křesťanskou věc.

Hlavní oltář koptského kostela byl tradičně postaven z cihlového nebo kamenného zdiva. Do oltáře se vkládaly svaté ostatky světců v dřevěné krabici. Musely být jednoduše přemístitelné v případě potřeby uzdravení nemocných nebo byly nošeny v procesích během zvláštních událostí. Dnes bývají relikvie přichycené k polštáři, překryté brokátem, zatímco oltář sám je pokryt splývavým kusem hedvábí nebo bavlnou sahající až k zemi.

⁹⁷ KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaohs. The Coptic Orthodox Church*, s. 203.

Postranní oltář zasvěcený dalším světcům bývá používán během svátků, jako jsou Velikonoce, Vánoce, Palmová neděle a svátek Povýšení kříže, při kterých probíhá více než jedno celebrování. Koptská tradice zakazuje více než jeden rituál na stejném oltáři. Koptská církev je také hrdá na udělování svěcení nejen vzkládáním rukou, ale také starobyklou tradicí, aktem dýchnutí.

Kněz sloužící svatou liturgií stává čelem k oltáři. Pokud nejsou uloženy svaté ostatky svěťce, kterému je kostel zasvěcen, pod oltářem, bývají umístěny ve skřínce pod ikonou tohoto svěťce. Věřící se po vstupu do kostela ukloní a pokřijí nebo se dotknou konkrétních ikon, které považují za vzory křesťanského ideálu. Ikona je předmětem zbožnosti a připomínkou, že mučedník nebo svatý existoval v těle. Věřící nelíbají ikony přímo, mohou se dotknout spodní části a poté políbit špičku prstu. Dalo by se říci, že ikony představují živé duše uvnitř kostela. Věřící neklečí, zůstávají sedět nebo stát se skloněnými hlavami a vztyčují své paže v loktech s otevřenými dlaněmi. Koptské kostely jsou často považovány za místa uzdravování, místa, kde jsou modlitby věřících vyslyšeny. Jména prosících bývají napsána voskem ze svíčky na sklo nebo bývá malý kousek papíru, na němž jsou prosby zachyceny, přichycen k okraji ikony.

Výzdoba pousteven

Poustevny v Kellii nabízejí velmi pestrou dokumentaci koptských maleb od 5. do 7. století. Malby byly nedílnou součástí architektury. Pilíře, sloupy, složené hlavice byly naznačeny barvami tak, aby vypadaly jako skutečné. Barvy byly nanášeny na velmi tenkou vaječnou vrstvu, která byla jemně uhlazena a ponechána k vyschnutí. Tento základ byl tak tenký, že jeho tendence se rozpadat, jak zjistilo mnoho archeologů po vynesení maleb na světlo, je šokující. Byla používána minerální barviva, pigmenty, které po namixování s vápnem nebo tmelem, jako je kasein, vytvářely různé barvy: okr, zelenou, černou, bílou a zřídka modrou. Mixováním základních barev nebo malováním barev na sebe, překrýváním, získali malíři chromatické modifikace, jako je červená, růžová, nachová, žlutá, hnědá a šedá.⁹⁸

Mistrovské používání bílé a červené dodalo postavám zářivost a průhlednost. Vedle postav světců, mnichů či Krista na výsostech zahrnovaly návrhy již zmíněné architektonické komponenty a také kříže jako stromy života, kříže jako svícny přikrášlené vzácnými kameny a ovinuté listy nebo květinami.

⁹⁸ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt, Coptic Church Through Two Millennia*, s. 78.

Poustevny mívaly i dveře a okna zdobené geometrickými nebo květinovými motivy a často reálně dozdobené listy palm či tamarišků, větvemi z vína rostoucími z přepychových nádob a plodícími hrozny.

Hojně rozšířené byly také motivy zvířat, kterým byl přisuzován určitý zvláštní symbolický význam. Gazely, velbloudi, ovce, zajíci, hadi, krokodýli, hrochové, holubice, pávi, kohouti, ryby, oslíci, lvi a také bájná nebo bizarní zvířata jako jednorožci nebo přízraky vykreslované v představách mnichů našly své místo.

Nástěnné nápisy

Epigrafická sdělení v Kellii mají mimořádnou hodnotu. Jsou nejstaršími texty psanými v koptském bohairickém dialektu nilské Deltý. Většina nápisů pochází ze 7. a začátku 8. století, z období velké regionální mnišské expanze. Nápisy psané koptským dialektem, ale i řečtinou se většinou nacházely ve vestibulech pousteven, kudy vcházeli návštěvníci a kde pobývali poutníci. Nápisy jsou psány načervenalým okrem, někdy černě a styl písma je odlišný. Na nápisech psaných s velkou pečlivostí, která byla typická pro manuskripty, je patrné, že autorem byl opisovač, zatímco písmo neohrabané vypovídá spíše o práci mnicha.

Největší množství nápisů odkazuje na památku zesnulého mnicha, a tak se dozvídáme mnohé o pohřebních rituálech mnichů bydlících v Kellii. Jiné nápisy jsou legendy, které doplňují malby světců a zvířat a nejfrekventovanějším nápisem je invokace „Ježíši Kriste, zvítěz!“.

K opuštění Kellie došlo na počátku 8. století, a to zřejmě z důvodu neúnosné fiskální politiky nových pánů Egypta, Arabů. Mnišská pohostinnost k poutníkům se zcela nevytratila, ale poutníci se s ní v té době setkávali jen v několika málo zbylých poustevnách. Vítr pak během staletí zasypal anachoretská obydlí a fixoval malby a nápisy před ničícími živly. Až v 60. letech 20. století identifikovala zcela přetvořenou krajinu francouzsko-švýcarská archeologická mise a vzkřísila ji po staletích zapomnění.

5.2.3 Skétis (Wadi al-Natrun)

Oblast Skétis, dnes známá jako Wadi al-Natrun se nachází se napůl cesty mezi Káhirou a Alexandrií. Tato hornatá oblast táhnoucí se od severozápadu na jihovýchod je asi 30 km dlouhá, ne širší než 8 km. Neutěšený vzhled opuštěné oblasti podtrhuje bělavá barva z nadbytku minerálních solí, zvláště obyčejné soli a kysličníku sodného (oxidu sodného), od

kterého je odvozeno současné arabské jméno Wadi al-Natrun. Bílý povlak pouště také zpříčiňuje vysušování malých vodních nádrží. Vodní hladina stoupá od prosince do března a následné měsíce pomalu klesá, až úplně vyschne a promění se v páchnoucí močál s všudypřítomnými mouchami a komáry.

Pro celý křesťanský svět se tato oblast stala nejvýznamnějším anachoretským centrem od 4. století. Skutečná etymologie starobylého názvu Skétis známa není, ale helenizovaná forma koptského jména Shiet znamenala podle mnišské interpretace „opatření srdce“.

Zrození anachoretského života ve Skétis je spojeno s postavou Makária Egyptského, také zvaného Veliký. Do oblasti odešel za životem v osamocení kolem roku 330. Jeho ctnostný život a moudrost brzy přilákaly další následovníky a došlo ke zformování mnišské skupiny.

Anonymní autor Historie mnichů v Egyptě popisuje Skétis jako pouštní místo ležící den a noc cesty od Nitrie přes poušť, jako místo pro cestovatele nebezpečné, protože když se někdo jen maličko zmýlí v orientaci, ztratí se a může mu hrozit nebezpečí. Všichni muži tam rostou k dokonalosti, protože žádný ztrápený svou nedokonalostí by v tak drsném a nehostinném místě, jež postrádá všechny nezbytnosti života, nepřežil.⁹⁹

Makários Egyptský byl synem vesnického kněze. Rodinné bohatství jim bylo zabaveno, a tak se sv. Makários narodil do chudoby. Studoval Písmo a ustanovili jej předčitatelem. Jak bylo zvykem, rodiče rozhodli o jeho ženitbě. Makários se však spojení se svou ženou vyhnul, protože panictví choval ve veliké úctě. Na živobytí si vydělával jako ošetřovatel velbloudů, s karavanami odjížděl do pouště Natrun, odkud se přivážela sůl. Jednou se karavana utábořila nedaleko údolí, které se mělo stát Makáriovým budoucím bydlištěm. Zatímco spal, měl vidění, ve kterém mu anděl sliboval, že jeho následovníci budou obývat tuto krajinu. Když se vrátil domů, přepadla jeho ženu zimnice a krátce nato zemřela. Makários rozdělil majetek chudým a osamotě se usadil nedaleko sousední vesnice. Dívka z této vesnice jej však obvinila, že ji svedl, načež vesničané zavěsili Makárioovi na krk nádoby s popelem a bili ho se slovy: „Tento mnich svedl naši dceru.“ Dívka porodila dítě a přiznala, že otcem byl někdo jiný. Makárioova reputace byla očištěna a lidé jej chovali v úctě, protože snesl křivé obvinění tak klidně. Tato zkušenost přivedla Makária do vnitřní pouště Skétis, kde tehdy ještě nebylo jediného anachorety. Stal se průkopníkem tohoto osídlení, ze kterého později vzešlo mnoho svatých. Jeho první osada se nacházela v blízkosti současného kláštera al-Baramus.

⁹⁹ *The lives of the Desert Fathers: The Historia Monachorum in Aegypto*, s. 113.

Bylo to právě tam, kde poskytl poučení a vedení dvěma cizincům, Maximovi a Domitiovi.¹⁰⁰ Bylo mu asi 30 let, když zvolil život v osamocení a o deset let později byl vysvěcen na kněze. Mezi léty 343–352 navštívil sv. Antonína v jeho poustevně u Rudého moře.

Kolem roku 360 opustil Makários komunitu, aby se uchýlil do větší samoty, na místo, kde dnes stojí klášter sv. Makária. Věnoval se přísnější asketické praxi, avšak za nějakou dobu jej opět našly zástupy obdivovatelů.

V roce 374 byla ortodoxie kvůli ariánství utlačována, a tak byl i Makários donucen opustit Skétis, kam se však po několika letech vrátil a kde později v roce 390 také zemřel.

Klášter sv. Makária Egyptského

Během poloviny 5. století se těšil klášter, jehož historie je velmi zajímavá, přízni a dobročinnosti císaře Zenona. Jeden z důvodů jeho laskavosti, mnohých darů a výstavby některých klášterních budov za pomoci dvorních architektů mohl být fakt, že v klášteře přebývala císařova dcera Hilaria, která do něj vstoupila v převlečení za muže.

Klášter dosáhl zvláštní prestiže v polovině 6. století, kdy se stal oficiální rezidencí koptského patriarchy Alexandrie Timotea II. Císař Justinian v té době stíhal stoupence monofyzitské doktríny, a jak se dozvídáme z koptských zdrojů, vyslal své oddíly pod vedením Apollinaria z Alexandrie, aby silou obnovily ortodoxní učení. Timoteus II. odešel se svou družinou do kláštera sv. Makária, zpět do Alexandrie byla rezidence patriarchy přenesena až počátkem 7. století.

V roce 641 si Egypt podmanili Arabové, kteří s křesťany i klášterními komunitami zacházeli zprvu tolerantně. V polovině 8. století se za posledního umajjovského chalífy poměry změnila a Marwan II. zacházel s mnichy s neobyčejnou krutostí.

V roce 817 zahájili berberští Marodérové brutální útok a klášter sv. Makária byl vypálen, stejně jako mnoho dalších klášterech v oblasti Skétis. Klášter byl obehnan vysokými zdmi – opevnění chránící mnichy a jejich kostely – a byly zřízeny pohotovostní kelie připojené ke zdím kláštera pro případ nutné pomoci pro mnichy z okolí.

V období perzekucí řízených proti Koptům chalífou al-Hakimem (996–1021) našel v klášteře svatého Makária úkryt alexandrijský patriarcha Zacharius a v téže době byly ostatky svatého Makária, konkrétně světcova hlava, umístěny do interiérů kláštera.

¹⁰⁰ MEINARDUS, Otto F. A. Meinardus. *Monks and Monasteries of the Egyptian Deserts*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2003 . S. 72–73.

Ponuré a nejbolestivější období historie Skétis, období zbídačení a úpadku, nastalo ve 14. století a trvalo přes 500 let až do 20. století. Mamlucký sultán al-Salih ibn Qalawun zavedl proti Koptům extrémní opatření. Byly ničeny kostely a kláštery, půda a pozemky vyvlastňovány a došlo ke zdvojnásobení daní. Následná pohroma nazývaná „černá smrt“ ztenčila počet koptských mnichů a v samotné Káhiře zapříčinila smrt 15 000 lidí v jeden den.

Během dalších staletí se klášter sv. Makária potýkal, stejně jako všechny kláštery ve Wadi al-Natrun, s chudobou způsobenou pustošením beduínů, ale také nedostatkem náboženských schopností, charismatických postav i praktikování mnišských ideálů období rozkvětu.

Mezi lety 1700–1969 se počet mnichů střídal v rozmezí minimálně 3–4 a maximálně 25. Lepší časy nastaly až v roce 1969, kdy přišlo 12 nových mnichů z pouště al-Fayyum, kteří klášter materiálně zrenovovali a duchovně pozvedli.

Hlava sv. Makária byla sice opětovně přenesena v 16. století zpět do Alexandrie, ale během rekonstrukcí kláštera v roce 1976 byly nalezeny svaté ostatky dvou předchůdců křesťanského monasticismu: Jana Křtitele a Eliši. Tyto svaté ostatky tam byly dovezeny z Alexandrie v 10. století, a není tedy náhoda, že od počátku 10. století se odehrávalo ustanovování patriarchů Alexandrie právě v klášteře sv. Makária.¹⁰¹

Klášter svatého Bishoie

Zakladatelem tohoto kláštera je sv. Bishoi (vysoký, nejvyšší). Společně s šesti sourozenci byl vychováván jen matkou v oblasti Deltý. Podle legendy, ve které se mu zjevil anděl a pobízel jej k ústupu do pouště, odešel Bishoi z domova jako dvacetiletý a stal se mnichem ve Skétis, žákem učitele Pamba, jehož učitelem byl sv. Makários. Když Pambo zemřel, opět se zjevil anděl a nakázal Bishoiovi opustit mnišskou komunitu a žít v ústraní. Ten souhlasil a odešel na místo, kde se dnes nachází klášter Syřanů. Jeho odevzdání se Kristu a jeho pokora se staly náměty četných legend. V jedné Ježíš navštívil jako poutník kelii, kde Bishoi přebýval. Dle zvyklosti pohostinnosti omyl Bishoi poutníkovi nohy, avšak samotného Krista nepoznal až do té doby, než mu Kristus ukázal stopy po ukřižování.

Mnichova reputace přitahovala mnoho žáků, a tak se vytvořila významná komunita anachoretů. V roce 407 začaly kláštery ohrožovat nájezdy beduínů, a tak byl Bishoi donucen

¹⁰¹ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt, Coptic Church Through Two Millennia*, s. 88.

ze Skétis utéct. Nějakou dobu žil ve středním Egyptě, kde počátkem 5. století zesnul. Jeho svaté ostatky byly později přivezeny zpět do Skétis.

Klášter sv. Bishoie získal věhlas, když v jedné z kelií nacházejících se na rozsáhlých klášterních plantážích strávil patriarcha Šenúte III. 40 měsíců (mezi zářím 1981 a únorem 1985) vynuceného exilu. Během této doby jmenoval přibližně sto mladých mužů mnichy. Po dobu jeho pobytu v klášteře vytrvale rostl příval návštěvníků, zvláště žen, které přicházely ke svatým ostatkům sv. Bishoie. Koptská tradice prohlašuje tyto svaté ostatky za neporušené. Od roku 1981 slouží klášter sv. Bishoie jako pouštní kelia patriarchy, do které se může Šenúte III. kdykoliv uchýlit. Jižně od historického kláštera vyrostlo několik nově postavených budov pojímajících asi 100 kelií, zařízení pro ekumenické a místní semináře a konference, garáže či opravářské dílny, vodní nádrž nacházející se v areálu pak byla naplněna pstruhy, které patriarcha chodí rád krmit.¹⁰²

Dnes tento klášter, jeden z nejstarších, obývá kolem 150 mnichů.

Klášter Syřanů

Klášter byl založen v 6. století a je úzce spojen s Julianovou heretickou doktrínou v Egyptě rozšířenou za Timothea III. (517–535). Julian byl biskupem v Halicarnassu a do Egypta byl poslán do exilu kvůli definování doktríny o neporušitelnosti Ježíšova těla. Aphtartodoketisté odmítali, že by byla lidská přirozenost porušena. Krista považovali za nového Adama v jeho přirozeném lidství, které bylo dřív než hřích, a proto se domnívali, že je Kristovo lidství neporušitelné. Julianismus byl ale koptskou církví odmítnut. Koptská církev znovu potvrdila učení o úplné a skutečné lidské přirozenosti Krista.

Julianova doktrína byla velmi populární v poušti Skétis a ti, kteří ji odmítali, dostali za guvernéra Aristomacha povolení vybudovat nové kostely a kláštery, ve kterých by klidně žili v ústraní od julianistů. Nové kláštery, postavené proti těm starým, si ponechali stejné jméno, ale přidali si titul Theotokos. Zdůraznili tak význam inkarnace, kterou Julianova doktrína měla tendenci minimalizovat, a také potvrdili důstojnost svaté Bohorodičky. Jedním z těchto klášterů byl i klášter Syřanů. Založili jej sousední mniši z kláštera sv. Bishoie, použili stejné jméno a připojili Theotokos. Na počátku 8. století spory mezi ortodoxií a julianisty zanikly, nebylo nutné dále obývat dva odlišné kláštery a klášter svaté Bohorodičky byl podstoupen

¹⁰² MEINARDUS, Otto F. A. *Monks and Monasteries of the Egyptian Deserts*, s. 120.

skupině syrských obchodníků, kteří se usadili ve staré Káhiře. Následkem toho se stal klášter domovem syrských mnichů a vzal si jméno svaté Bohorodičky Syřanů.¹⁰³

Přítomnost Syřanů v poušti Skétis je doložená už koncem 4. století, kdy syrští mniši navázali na etnicky i kulturně homogenní mnišskou komunitu. Počátkem 9. století klášter katastrofálně poškodili Berbeři, ale za velikého úsilí dvou mnichů, Matouše a Abrahama, byl obnoven a znovuvybaven, stejně jako jeho nová, velmi bohatá knihovna syrských textů a uměleckých děl. Z kláštera se rychle stala velmi významná instituce.¹⁰⁴

V 11. století žilo v klášteře asi 60 mnichů. Ve 14. století budovy poničila pohroma a poškozený komplex obýval 1 mnich. Na konci 15. století však klášter navštívil patriarcha z Antiochie Ignác XI., který se rozhodl věnovat dary a udělit privilegia, aby komunita Syřanů měla prostředky a dokázala znovuobnovit krásu klášterního bohatství. V roce 1516 už pobývalo v klášteře víc Egyptanů než Syřanů (25 oproti 18). V 16. století egyptských mnichů stále přibývalo a za patriarchy Gabriela VII. (1526–1569) se stal klášter natolik prosperujícím, že si mohl dovolit poslat komunitám sv. Antonína a sv. Pavla celkem 30 mnichů. Přítomnost Syřanů je potvrzena jen do 17. století. Během 18. a 19. století navštívilo klášterní knihovnu mnoho bibliofilů, čímž se podařilo postupnými nákupy zachránit mnoho vzácných manuskriptů.¹⁰⁵

V polovině 20. století se stal klášter Syřanů jedním z nejznámějších a nejpočetněji navštěvovaných mnišských komplexů ve Wadi al-Natrun a v letech 1995–2000 se započalo s odhalováním a zabezpečováním nástěnných křesťanských maleb, a to konkrétně v kostele svaté Bohorodičky.¹⁰⁶

¹⁰³ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt, Coptic Church Through Two Millenia*, s. 94.

¹⁰⁴ Významnou roli při vzniku této sbírky sehrál vzdělaný hegumen Mojžíš z Nisibis. V roce 927 cestoval do Bagdádu, aby požádal chalátu al- Muqtadira o fiskální osvobození klášterů, a protože byl úspěšným, chopil se možnosti cestovat a rozjel se do Sýrie a Mezopotámie, kde pátral po manuskriptech. Po třech letech se vrátil do Egypta s 250 syrskými manuskripty, kterými obohatil klášterní knihovnu a vytvořil hlavní zdroj historie a kultury Sýrie.

¹⁰⁵ Podrobný výpis bibliofilů, kteří navštívili klášterní knihovnu a destinace, do kterých se poté dostaly jednotlivé manuskripty, nabízí Otto F. A. Meinardus v *Monks and Monasteries in the Egyptian Deserts*, s. 127–140.

¹⁰⁶ Velmi podrobný výsledek těchto restaurátorských prací popisuje Ewa Parandowska, která pracovala jako konzervátorka v holandsko-egyptském týmu vedeném dr. Karen Innemee z Leidenské univerzity. MIKHAIL, Maged S. A.; MOUSA, Mark. *Christianity and Monasticism in Wadi al-Natrun*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2009. S. 272–282.

Klášter al-Baramus, klášter Římanů

Klášter al-Baramus byl vybudován pravděpodobně jako první klášter ve Wadi al-Natrun. Leží na místě, kde se usadil Makárius v roce 340, když se rozhodl zasvětit svůj život Bohu. Koptské Pa-Romeo, znamenající „patřící Římanům“, dalo vzniknout arabskému pojmenování al-Baramus. Jak bylo již zmíněno o Makáriu Velikém, přijal dva cizince, Domitiána a Maxima, kteří se chtěli stát mnichy a přišli do Egypta, konkrétně do Skétis poté, co navštívili svatá místa v Palestině. Pár dní nato však oba mladíci zemřeli a Makárius se rozhodl, že vysvětlí jejich kelii a vybuduje z ní kapli zvanou Kelia Římanů. Je možné, že se jednalo o nelegitimní syny císaře Valentiniana I. (364–375).¹⁰⁷

Starý, původní klášter zvaný Starý Baramus se nacházel východně od místa, kde stojí klášter současný. Trpěl opakovanými nájezdy drancovníků v roce 407 a 410. Opatem klášterního komplexu byl v té době mnich Arsénus, kterému se podařilo dvakrát před nebezpečím úspěšně uprchnout. Jednou se vrátil, aby opravil kelie a celý klášter. Po opakovaném poničení jeho práce se rozhodl ustoupit a odjel do Troe ležící v sousedství Káhiry, místa dnes zvaného Tura, kde mu byl po jeho smrti postaven a zasvěcen klášter. Drancování v roce 407 nepřežil ani Etiopan černé pleti, mezi mnichy známý jako Mojžíš černý, o kterém nám vypravuje Palladios. Než se stal mnichem, byl vyhlášeným a lupiči obdivovaným zlodějem, ale později litoval svých činů a odešel do Skétis, kde praktikoval velmi přísnou askezi. Předpověděl, že bude klášter al-Baramus vydrancován berberskými kmeny, čímž zachránil žáky, kteří klášter stihli opustit. Na místě zůstal sám se sedmi mnichy.¹⁰⁸

Současný klášter al-Baramus vybudovaný v 6. století jako protějšek kláštera Starý Baramus utrpěl veliké škody napáchané Berbery v roce 810 a 870. Po smrti patriarchy Šenúteho II. v roce 1047 se stal novým patriarchou mnich pocházející z kláštera al-Baramus. Jeho jméno bylo Anba Christodulus.

¹⁰⁷ Jiná tradice říká, že dva cizinci, které přijal Makárius, později uctívané ve Skétis, nemuseli být nutně římského původu. Jméno místa „patřící Římanům“ mohlo být takto nazváno kvůli tomu, že římský mnich jménem Arsénus, který se ve Skétis usadil v roce 394 a stal se opatem komunity, byl také učitelem Arcádia a Honória, synů císaře Theodosia. Oba se pak stali císaři. Podle této interpretace by mohl tento kousek historie vysvětlit chaos a identifikaci 2 mladých cizinců s Římany.

¹⁰⁸ Palladios vypráví, že Mojžíš z Etiopie pracoval jako domácí sluha u veřejného občana, který jej však vyhnal ze služby pro mravní špatnost a lupičství, Mojžíš prý neváhal ani vraždit. Když byl Mojžíš zasažen lítostí vlivem nahodilé okolnosti, oddal se poustevnickému životu. Jednou, když jej dokonce přepadli čtyři lupiči, přemohl je, svázal a odnesl k bratřím do kostela, aby se zeptal, co s nimi má udělat, protože nechtěl již nikomu ublížit. Lupiči pohnuti jeho chováním sami se zřekli světského světa, aby neodkládali svou spásu. Srov. PALLADIOS. *Poučné příběhy pro komořího Lausa*, s. 35–37.

5.3 Východní poušť, kláštery sv. Antonína a sv. Pavla

V rozsáhlém a opuštěném pásu, který odděluje Nil od Rudého moře, se nacházejí kláštery sv. Antonína a sv. Pavla. Pavel je považován za prvního anachoretu a Antonín za zakladatele anachoretismu.

5.3.1 Klášter sv. Antonína

Sloup křesťanské ortodoxie Athanasios, patriarcha Alexandrie, zanechal dílo *Život Antonínův*,¹⁰⁹ ve kterém nabídl křesťanskému světu dokonalý příklad mnišského života, který se zároveň nabízí coby model k následování.

Antonín se narodil kolem roku 250 ve středním Egyptě. Když mu bylo téměř 20 let, cestou do kostela přemýšlel o apoštolech, kteří se vzdali všeho a následovali Spasitele, a přemítal také o těch, kteří ve Skutcích apoštolských položili svůj majetek k nohám apoštolů, aby byl rozdělen potřebným. Když vstoupil do kostela, bylo čteno Evangelium a Antonín poslouchal, jak Pán říká bohatému muži: „Chceš-li být dokonalý, jdi, prodej, co ti patří, a budeš mít poklad v nebi; pak přijď a následuj mne.“¹¹⁰ Když si Antonín uvědomil, že tato pasáž byla čtena pro něho, odešel z kostela a majetek, který zdědil po svých předcích (300 úrodných akrů), rozdal lidem ze své vesnice. Rozprodal zbytek svého jmění, čímž nastrádal značnou sumu peněz, a tu rozdělil mezi chudé. Ponechal jen pár věcí pro svoji sestru. Když Antonín vešel do kostela podruhé a slyšel Pána říkajícího v evangeliu „Nedělejte si starosti o zítřek“,¹¹¹ nedokázal už setrvat na místě. Svou sestru svěřil známým a důvěryhodným pannám, aby ji vychovaly v panenství, zatímco sebe zasvětil askezi před svým domem.¹¹² Ve 35 letech se toužil uchýlit na nějaké izolované, méně přístupné místo a tím místem se mu stala opuštěná pevnost v pouštní oblasti Pispir (dnes Deir al-Maimun), kde pobýval společně

¹⁰⁹ Obsah a struktura díla: Kapitoly 1–15 pojednávají o Antonínově narození, obrácení a postupném vývoji jeho mnišské cesty. Kapitoly 16–43 jsou vlastně samostatným trsem Antonínových instrukcí následovníkům, mnichům. Jde o rady o duchovním zápase s temnými silami zla. Při pronásledování křesťanů za Maximovy vlády Antonín opustil samotu a angažoval se v Alexandrii pro nespravedlivě pronásledované. Po návratu zintenzivnil svůj asketický život, sloužil příchozím radou i konkrétními uzdraveními, angažoval se také v zápase s ariány (kapitoly 44–71). Zajímavý je Antonínův rozhovor s řeckými filozofy (kapitoly 72–80) a jeho korespondence s politiky (kapitola 81). Životopis završují Antonínovy poslední aktivity a jeho smrt (82–93). V epilogu (94) je Antonínův život podán jako výzva k následování a svědectví křesťanům, že nastal nový věk vlády Kristovy... Přehled kapitol i rozbor teologických myšlenek nabízí Václav Ventura: *Spiritualita křesťanského mnišství I. Od prvopočátků po svatého Jana Zlatoústého*, s. 127–140.

¹¹⁰ Mt 19,21

¹¹¹ Mt 6,34

¹¹² BOLMAN, Elizabeth S. *Monastic Visions. Wall paintings in the Monastery of st. Anthony at the Red sea*, s. 4.

s několika žáky. Jeho samota však byla často ohrožována návštěvníky, kteří se doslechli o jeho svatosti, a tak se rozhodl ukrýt hlouběji ve východní poušti, kam se dobral, když se připojil k beduínské karavaně. Po třídní cestě dorazili do vysokých hor, v jejichž úpatí tekla krásně čistá a sladká voda, nedaleko se nacházel rovný pozemek s datlovými palmami. Toto místo Antonína pohnulo k dojetí a zamiloval si jej natolik, že tam pobyl v asketickém osamocení 50 let až do své smrti v roce 536. Bylo mu 105 let. Po celou tu dobu zůstával v kontaktu se svými žáky v Pispir. Athanasios zachytil počátky hnutí, které se rozšířilo po celém křesťanském světě, což podpořilo neobyčejné Antonínovo kouzlo, a tak přestože není Antonín tvůrcem křesťanského monasticismu, získal titul zakladatele.

Žáci sv. Antonína po jeho smrti vybudovali společné centrum u paty hory, kde Antonín strávil poslední léta prostého života. Původní obydlí bylo jistě velmi strohé: kostel, refektář, kuchyně, sklad na potraviny. Později bylo nutné bránit se proti vpádu beduínů, nabídnout spirituální vedení pro mladé mnichy, pečovat o staré a nemocné – a to vše nutilo anachorety vytvářet mezi sebou užší pouta a nesetkávat se jen jednou týdně v kostele za účelem oslavy eucharistie. Od poloviny 5. století proto začali mniši stavět kelie uvnitř společného centra – pravidla, předpisy a normy však zůstaly přísně semianachoretské a společné aktivity omezené.

Po koncilu pořádaném v Chalkedonu roku 451 nepřijal alexandrijský patriarchát dogmatické definice ortodoxního učení, které byly přijaty císařským dvorem, a proto nazývané melchitské. Egypťská církev se stala národní církví, která stále více používala koptštinu jako liturgický, biblický a teologický jazyk. Konflikt se samozřejmě přenesl i do egyptských klášterů včetně kláštera sv. Antonína. Také mnišská komunita v Kellii ilustruje rozdělení mezi Kopty a Melkity. Před rokem 451, jak potvrdily archeologické důkazy, se v Kellii nacházel jeden kostel, avšak po polovině 5. století tam byly kostely dva – každý pro jednu stranu. V Kellii se nacházely dva kostely, jeden patřící ortodoxním, chalkedonským a druhý nechalkedonským... Kellia se stala komunitou v sobě skutečně rozdělenou.¹¹³

Během 7. a 8. století byl klášter sv. Antonína obsazen chalkedonskými mnichy. V etiopském Synaxáři, knize svatých etiopské církve, se dochovala zpráva o tom, jak pár nechalkedonských monofyzitů z kláštera sv. Makária ve Skétis v roce 790 tajně vstoupilo do kláštera v převleku za beduíny. Vzali tělo sv. Jana Malého (přišel do kláštera v 5. století poté, co opustil svou poustevnu kvůli plenění Berberů, a zůstal v klášteře až do své smrti), aby bylo vráceno zpět do Skétis.

¹¹³ *Ibid.*, s. 13.

V 11. století zastihly klášter vážné epidemie moru. O století později proběhly značné obnovy toho, co v 11. století zničili mamlučtí Turkové, o což se zasadili koptští mniši, kteří se do kláštera navrátili.

13. a 14. století jsou považována za období největšího rozkvětu kláštera sv. Antonína. Umění a literatuře, malbám v klášteře, také rozšíření knihovny o četné náboženské, vědecké i literární texty, tomu všemu se věnovali mniši právě v této době. Pořizovaly se kopie a překlady, pátralo se po manuskriptech. Mezi nejvýznamnější dílo patří překlad již zmíněného Synaxáře. Jedná se o překlad do etiopštiny pořízený mnichem Simeonem, jehož zprávy byly původně psané arabsky.¹¹⁴

V 15. století se konala veliká událost, z kláštera sv. Antonína byl vybrán opat Jan, aby koptskou církev reprezentoval na sněmu ve Florencii (1438–1445). Tato událost měla veliký význam, protože šlo o pokus sjednotit římsko-katolickou církev s pravoslavnou církví a nechalkedonskými církvemi Egypta, Etiopie, Sýrie a Arménie. Koncem 15. století byl klášter napaden beduíny, někteří mniši přišli o život a mnoho manuskriptů skončilo v ohni. Patriarcha Gabriel VII. (1525–1568) poslal po několika letech 20 mnichů z kláštera Syřanů ve Wadi al-Natrun a tím došlo k oživení klášterního života i tradice.

V 17. století přebývali v klášteře sv. Antonína tři františkánští mniši, kterým bylo za peníze umožněno přebývat v klášteře, učit se arabštinu a připravovat se pro misie na východě.

Klášter sv. Antonína hrál celá staletí velmi významnou roli v historii koptské církve. Duchovní formaci v něm získalo během 300 let 12 mnichů později zvolených do významných funkcí a rozhodujících o osudu koptské církve.

Sv. Antonín velmi významně ovlivnil jak své současníky, tak generace, které následovaly po něm. Jeho jméno bylo spojeno s novým způsobem života vedoucím ke spáse. Sv. Makárius, jeho žák, který se s ním setkal nejméně dvakrát, založil mnišský život v poušti Skétis, kde se několik tisíc mnichů snažilo žít podle vzoru svého zakladatele. Otec Amún, otec nitrijského monasticismu, stejně jako Ishaq a Pelusian, podporoval a udržoval antonínskou tradici v horách Clysmá. Také Hilarion, původce palestinského monasticismu, čerpal inspiraci od velkého eremity. Jan Cassianus žil sedm let s Otcem pouště Skétis a v Marseille založil klášter, kde byla dodržována egyptská pravidla. Brzy po Antonínově smrti navštívili Egypt lidé z celé oblasti, např. kyperský biskup sv. Epiphanius, dále zakladatel mnoha klášterů v Malé Asii a biskup z Caesereje sv. Basil Veliký. Sv. Jeroným cestoval do

¹¹⁴ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 161.

Egypta ve společnosti římských dam Pauly a její dcery Eustochie. Paula později založila 4 kláštery v Betlémě. A důležité je neopomenout irské křesťanství, v němž se projevil egyptský vliv.¹¹⁵

5.3.2 Klášter sv. Pavla

Klášter pochází z 5. století a jeho založení je spojeno s památkou světce a anachorety Pavla z Théb, který tam žil v jeskyni téměř 80 let. Vše, co dnes víme o Pavlovi, nám zanechal sv. Jeroným ve svém díle *Vita Pauli*, napsaném mezi lety 375 a 380. Pavel z Théb je považován za prvního mnicha. Jeroným píše, že sv. Antonín je považován za zakladatele anachoretského způsobu života, ale že se pravděpodobně jedná jen o částečnou pravdu, protože Antonínovi žáci Amathas a Macarius potvrzují, že původcem praxe byl Pavel z Théb.

Pavel se narodil v bohaté rodině v Thébaidě roce 228. Jako šestnáctiletý osiřel, rozhodl se vzdát svého dědictví a zasvětit svůj život Bohu. Perzekuce za císařů Décia a Valeriána ho přiměly uchýlit se do východní pouště, kde prožil 113 let. Oblečen do tuniky z pletených palmových listů jedl denně půl bochníku chleba, který mu každý den přinášel havran. Svatý Jeroným vypráví, že jednoho dne bylo Antonínovi zjeveno, že na poušti žije někdo svatější, a tak se vydal na cestu, aby ho našel. V roce 347 se Antonín (96 let) tedy setkal se staříčkým Pavlem (113 let) a přitahován jeho svatostí s ním promlouval. A zatímco každého večera přinesl havran k jídlu chléb, protentokrát hned celý bochník, půl pro Pavla a půl pro Antonína. Pavel byl přesvědčen o tom, že byl Antonín poslán, aby jej pohřbil. Požádal svého hosta, aby přinesl na jeho tělo plášť, který mu věnoval patriarcha Athanasios. Když se Antonín vrátil ze své kelie, našel Pavla klečícího v modlitbě již zesnulého. Nato se objevili dva lvi a vyhrabali hrob. Antonín Pavla pohřbil, ponechal si jeho tuniku a navrátil se do svého kláštera. Tuniku si oblékal vždy na Pavlovu památku o Velikonocích a Letnicích.¹¹⁶

Klášter sv. Pavla byl původně osídlen melkitskými mnichy, poté egyptskými i syrskými. Ve středověku byl klášter nazýván klášterem tygrů, pravděpodobně proto, že místo, ve kterém se nachází, připomíná skutečnou divočinu. Stejně jako klášter sv. Antonína, trpěl i klášter sv. Pavla nájezdy Berberů. Jeden z nejdestruktivnějších byl datován do roku 1484. Mnoho mnichů přišlo o život, byla spálena knihovna a majetky zdevastovány. Patriarcha Gabriel VII. poslal mnichy z kláštera Syřanů a díky jeho podpoře byl klášter znovu

¹¹⁵ Srov. MEINARDUS, Otto F. A. *Monks and Monasteries in the Egyptian Deserts*, s. 4.

¹¹⁶ BOLMAN, Elizabeth S. *Monastic Visions, Wall paintings in the Monastery of st. Anthony at the Red sea*, s. 9.

obnoven. Nakonec přece jenom došlo k tomu, že mniši klášter opustili, důvodem bylo dvojí vyrabování kláštera v 2. polovině 16. století. Následných 119 let zel klášter prázdnotou, až Jan XV. započal v roce 1701 rozsáhlou rekonstrukci. Z kláštera sv. Antonína poslal dostatek mnichů, poskytl ubytování pro poutníky, kteří přijížděli čím dál častěji do mnišského komplexu kvůli návštěvě světcova hrobu. Středověký klášter byl zachráněn, ale jeho překrásná architektonická jednotnost byla přistavovanými budovami narušena.

5.4 Thébaida, Horní Egypt

V křesťanském světě nabyla Thebaida na významu jako místo osamocení a asketismu pro anachorety a klášterní mnichy. Tato oblast byla dějištěm mimořádného rozmachu anachoretismu. Název Thébaida pochází původně ze jména starobylého faraonského hlavního města Thebes, dnes Luxor v Horním Egyptě. Tohoto názvu je tedy používáno k vymezení oblasti Luxoru.

Thébaida je výlučně spjata s organizátorem koinobitského života Pachomiem, o jehož životě získáváme informace z biografii, které vznikly po jeho smrti.

Pachomios se narodil kolem roku 292 v egyptské pohanské rodině v Sne, jižně od Théb. Ve dvaceti letech byl násilně odveden do armády. V této době se setkal s křesťany, kteří ho svou laskavostí a konkrétní pomocí přesvědčili o smysluplném životě víry. Po návratu z armády se stal katechumenem a nechal se v roce 313 pokřtít, aby sloužil všem lidem dnem i nocí. Radikální nárok evangelia ho přivedl k mnišství, stal se žákem poustevníka Palamóna a kolem roku 320 se uchýlil do opuštěné vesnice Tabennésis, kde chtěl pokračovat v životě anachorety. Tajemný zážitek – ve chvíli, kdy se bolestně ptal po Boží vůli – mu otevřel nový pohled. Měl sloužit lidem a smiřovat je s Bohem.¹¹⁷ Hlas, který Pachomius uslyšel, řekl: „Pachomie, zůstaň, přebývej na tomto místě a postav klášter pro mnohé, kteří přijdou za tebou, aby se s tebou stali mnichy a měli užitek ze svých duší.“¹¹⁸

Pachomios tedy založil v Tabennésis klášter jako prostor života pro druhé – monastérion – a uspořádal jeho shromáždění. Rozhodl se pro společný život ve společném vlastnictví, koinonii. První žáky učil zříkat se světa, rodiny i sebe samých. Učil je následovat Spasitele a nést svůj kříž. Formoval je podle Písma. Po celém Horním Egyptě se brzy takováto společenství rozšířila a prvními byly kláštery v Tabennésis a Phbow.

¹¹⁷ VENTURA, Václav. *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prvopočátku po svatého Jana Zlatoustého*, s. 145.

¹¹⁸ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 219.

Pro mnichy navrhl bezúhonný životní styl prospěšný duši, zachytil předpisy, které čerpal ze svatého Písma. Vývoj ve společenství si pak vyžádal další zpřesnění a příkazy, a tak vznikla písemně zachycená pravidla ve čtyřech oddílech: Nařízení, Nařízení a ustanovení, Nařízení a úsudky, Nařízení a zákony. Některé ze svých bratří jmenoval svými asistenty. Jeden bratr byl hlavou prvního domu, další byl jeho asistentem. Další pečoval o nemocné bratry, jiný stál u vchodu, aby přijímal návštěvníky. Jiní bratři prováděli nákupy a prodeje. Některé zas ustanovil, aby pracovali na výrobě rohoží. Všichni měli pracovat s bázní a chvěním. Členové se podle pravidel měli podílet na všem, co společně vlastnili. Žádný z nich sám nesměl nic vlastnit, ničím nedisponoval, vše patřilo všem, a tak nemohli ani dávat, půjčovat a ničit, protože nic nevlastnili. Vše, co přijali, patřilo komunitě. Koinonický život byl složeninou významů dvou řeckých slov: koinos, což znamená obecný, společný, a bios, tedy život. Představoval volbu žít v komunitě, odevzdání se službě ostatním a zřeknutí se vlastní nezávislosti. Pachomiovým cílem bylo, aby nastala opravdová jednomyslnost jednoho srdce a jedné duše díky službám, které si mniši poskytovali navzájem, a tak precizními předpisy podchytil práci, modlitbu, oblečení i jídlo a odsoudil každé individuální iniciativy.

Za vysokými zdmi pachomiovského kláštera stály domy jednotlivých profesí, ve kterých žilo vždy mezi 20 a 40 mnichy pod vedením představeného a jeho pomocníka. Tři až čtyři domy tvořily kmen a klášter míval takových kmenů 10. V klášteře tedy žilo kolem jednoho tisíce mnichů. V Egyptě se v té době nacházelo 9 klášterů pro muže a 3 pro ženy. Jeden opat a dva ekonomové vždy stáli v čele jednoho kláštera, dohromady pak kláštery tvořily řád, kterému velel hlavní opat Pachomios a hlavní ekonom. Oba sídlili v klášteře v Phbow.

Pachomios zemřel v 54 letech roku 346 a po jeho smrti došlo k vážnému generačnímu sporu mezi hlavou staré generace Theodorem a představitelem generace mladé Horsiesim. Po jejich smrti se celý systém rozpadl. Velikým štěstím bylo, že roku 404 přeložil již vzpomínaný svatý Jeroným Pachomiovy řešole do latiny, také 11 jeho dopisů, jeden dopis Theodorův a jednu knihu Horsiesiho. Díky těmto překladům se mohla celá pachomiovská tradice stát inspirací další mnišské generaci. Na egyptském území jsou stopy použití pravidel Pachomia poměrně omezené, přesto tyto texty sehrály podstatnou roli v historii evropského mnišství. Byly čteny, promýšleny a kopírovány v kláštorech celé Evropy.

Zajímavé informace o životě mnichů

Strava: základ stravy mnichů tvořil chleba. Mniši jedli stejný chléb jako egyptští rolníci. Vypadal jako velké housky, ale byl z hrubší, nečisté mouky. Pekl se dvakrát třikrát za rok a následně se sušil. Z toho důvodu bylo nutné chléb před jídlem namočit do vody s trochou soli, jinak by se nedal ukousnout. V pachomiovských kláštorech se nejedlo málo, jak dokládá archeologie, jedlo se dvakrát denně, zejména v době intenzivní práce. Kromě chleba jedli mniši zeleninu pokropenou olejem nebo posolenou. Olej byl však chápán jako veliký a zbytečný přepych. V soukromé korespondenci nalezené v místech, kde existovala mnišská společenství, ve skutečných, neliterárních dopisech, nacházíme množství proseb o různé zboží. Jejich seznam je rozsáhlý: tvaroh, olivy, fíky, různá takzvaná suchá zelenina, tedy bob, cikorka či čočka, někdy i koření a med.¹¹⁹ Mezi běžné nápoje patřilo víno smíšené s vodou, téměř ve všech kláštorech archeologie dokládá nálezy vysmolených nádob určených k přechovávání vína.¹²⁰

Půst byl mnichy praktikován ve středu a v pátek. Omezovalo se pití vody, přijímání potravin, ale i množství spánku.

Dary od věřících: kláštery dostávaly od věřících pozemky, domy, řemeslnické dílny. Už ve 4. století převládalo hluboké přesvědčení, že člověk nemůže stanout před nebeským Soudem s prázdnýma rukama... Zbožný člověk se snažil mít nějakou sumu peněz, která mohla být rozdána chudým během čtyřiceti dní, které uplynou od jeho smrti. Právě v té době, kdy se koná stání před Soudem. Proto také například eucharistické liturgie, které se sloužily za mrtvé, nebo dary v jejich intenci měly trvat po čtyřicet dní. Čtyřicátého dne vynesl Bůh výrok a bylo rozhodnuto. V egyptské tradici se nesmlouvalo, existence očistce nebyla v Egyptě přijata.¹²¹

Kláštery, zejména ty větší, potřebovaly dary k tomu, aby mohly působit, protože ne všichni mniši, kteří se ocitli v klášteře, byli schopni žít prací svých rukou. Péče o staré a nemocné stejně jako charitativní činnost představovaly pro kláštery velikou ekonomickou zátěž.

Rekonstrukce rozpočtu Kellie (příjmy a výdaje) měla přinést odpověď na otázku, zda bylo možné, aby se klášter užíval prací mnichů. Jednoznačně vyšlo najevo, že každý klášter měl velké těžkosti s rozpočtem a každá malá krize, epidemie nebo povodeň představovaly veliké ohrožení. Mniši od svatého Pachomia svázeli svoje výrobky na člunech do Alexandrie

¹¹⁹ WIPSYCKA, Ewa; HIZYCKI, Etymon. *Mniši – nejen ti svatí*, s. 63.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 65.

¹²¹ *Ibid.*, s. 67.

a pletené koše rozvážely do nejbližších měst, protože v malých vesnických centrech nebylo tolik zájemců o produkty, které si každý dokázal udělat doma sám.

Práce mnichů se neodehrávala jen v klášteře. Mniši běžně opouštěli zdi kláštera, aby se dali najmout jako nádeníci odměňovaní naturáliemi během žní, vinobraní či sběru oliv. Dokonce odkládali svůj mnišský oděv, když pracovali jako čističi zavlažovacích kanálů, které zarůstaly rákosím.

Vzdělávání mnichů probíhalo každý den průběžně. Byl kladen obrovský důraz na gramotnost každého mnicha. Kdo vstupoval do komunity a neuměl číst a psát, musel se hlásit den co den na výuku. Mnoho času bylo vyhrazeno katechezi. Vedoucí jednotlivých skupin byli pověřováni výukou a komentováním Písma svatého, jehož jednotlivé knihy byly nejčtenějšími knihami z bohatých klášterních knihoven. Historici mnišství píší, že egyptští mniši Bibli necitovali, ale Bibli mluvili. Sám Horský, již zmíněný pokračovatel Pachomia, Bibli necitoval, psal a mluvil jazykem vystavěným z biblických slov. Pokud se svatý text dostane hluboko do vědomí nějakého člověka, může takový jedinec začít myslet pomocí biblických obrátů, přičemž tyto obraty vycházejí z jeho úst zcela přirozeně.¹²² V klášterních knihovnách se často nacházely i teologické spisy sv. Athanasia, svatého Basila Velikého a svatého Řehoře z Nazianzu. Plošně chybí Origenovy spisy, které byly v mnišském prostředí 4. století velmi hojně čteny, ale pozdější odsouzení tohoto teologa způsobilo své.

Svátosti nacházely své místo v poustevnách i kláštěrech postupně. V Životě sv. Antonína se nikde nedočteme o tom, že by někdo přinášel Antonínovi svatou eucharistii na poušť. Od druhé poloviny 4. století se začalo šířit přesvědčení o nutnosti účasti mnichů na eucharistické liturgii. Specifický postoj chovali mniši také ke svěcení. Svěcení na jáhna nebo kněze bylo v myšlenkách mnichů určeno jen pro nejdokonalejší, proto ze skromnosti mnozí vysvěcení odmítali a přesvědčovali ostatní, že takový akt by byl důkazem pýchy. V mnišských společenstvích ale někdo musel sloužit eucharistickou liturgií, a jak archeologie dosvědčuje, v 6. a 7. století poměrně vzrostl zájem o svěcení.

¹²²

Ibid., s. 78.

5.4.1 Klášter sv. Palamona

Na pravém břehu Nilu, 10 km východně od Nag Hammádí¹²³ leží klášter svatého Palamona (Deir Anba Balamun), velkého askety a učitele svatého Pachomia. Palamon byl jedním z prvních anachoretů v Egyptě, který žil nedaleko současného kláštera v opuštěné oblasti horských svahů. Jeho asketismus se vyznačoval extrémní přísností až na hranici lidských možností. Je pravděpodobné, že právě učitelova veliká tvrdost anachoretského tréninku dovedla svatého Pachomia k rozhodnutí o umírněnějším asketickém životě, který by byl méně namáhavý a tělo traumatizující. Zdravé tělo bylo podle Pachomia nezbytnou podmínkou pro prožívání plnějšiho mystického života.

5.4.2 Bazilika kláštera Phbow

Na místě současné vesnice Faw Qibli kdysi stával klášter svatého Pachomia – Phbow, od kterého je odvozeno dnešní jméno Faw. Klášter byl zřejmě založen kolem roku 330. Anonymní autor *Života svatého Pachomia* líčí, že jakmile narostl počet bratří v klášteře v Tabennésis, viděl Pachomius, že nastala tíživá situace kvůli nedostatku místností a začal se ptát Pána, jak si má s nastalou situací poradit. Bylo mu odpovězeno formou vize, aby šel na sever k opuštěné vesnici jménem Phbow ležící po proudu řeky. Tam měl vybudovat klášter, který se měl stát základem a pramenem jeho slávy pro časy, které přicházely. Pachomios vzal s sebou některé z bratří a odešel severně od této vesnice. Na místě zůstali pár dní, než vystavěli klášterní zeď. S povolením biskupa z Diospole později postavil malou slavnostní místnost a obytná stavení. Jmenoval pána domu, jeho sekundanty, vše přesně podle pravidel prvního kláštera v Tabennésis, a sám dohlížel dnem i nocí na tyto dvě komunity jako služebník Boha Pastýře.¹²⁴

Zanedlouho se Phbow stalo základním klášteřem Pachomiova společenství, a to až do té míry, že tam sám Pachomios přesídlil a svého žáka Theodora určil nadřízeným nad klášteřem v Tabennésis. Rezidence představeného celé mnišské koinonie se od té doby nacházela v Phbow.

¹²³ Jak je známo, v Nag Hammádí se našlo 42 rukopisů často označovaných jako koptsko-gnostických. Rukopisy z Nag Hammádí mají veliký význam pro znalost koptského jazyka. Jazyk, jímž jsou texty napsány, tj. koptštinou, představuje poslední vývojový stupeň egyptštiny. Srov. OERTER, W. B.; POKORNÝ, P. *Rukopisy z Nag Hammádí*, s. 23.

¹²⁴ CAPUANI, Massimo. Areas and Regions. In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 219.

Z významného a prestižního kláštera zbyly stále ještě ruiny velké baziliky, která byla postavena z kamene a pálených cihel. Ostatní klášterní budovy podlehly času, a tak tehdejší osídlení připomínají jen pilíře baziliky neuspořádaně ležící kolem.

6. Koptské obrození ve 20. století

6.1 Obnova biblického losování na oltáři

Po celá staletí používali egyptští křesťané několik metod pro nominaci a vyvolení jejich nástupce na stolec svatého Marka. Jde o tyto typy:

1) Nominace a jmenování kandidáta jeho předchůdcem. Dionýsios sloužil Demetriovi (230) a obdržel od něj nominaci. Athanasios (328–412) sloužil Alexandrovi (311–328) jako písař a Theofilos (384–412) byl sekretářem Athanasiovým. Theofilos byl strýcem Cyrila I. (412–444) a svého synovce pilně připravoval pro úřad patriarchy. Také Dioskúros II. (516–518) byl písařem Jana II. (505–511).

2) Nominace, porada a vyvolení členy kléru a laického stavu (laiky).

3) Nominace poradou kléru a laiky ve spojení s vládou.

4) Nominace nebo volba prostřednictvím snu nebo vize zbožného křesťana. Například ve 12. století vzrůstaly zásahy islámské vlády do vnitřních administrativních záležitostí církve do takové míry, že se při volbě Jana V. (1147–1166) všichni sešli v centru úřadu vlády v Alexandrii. Mezi voliči rozdělenými do více zájmových skupin vypukla hádka a k určení budoucího patriarchy přispěla vize zbožné osoby.

5) Nominace po poradě a vyvolení losováním oltářního losu. Biblickou tradici losování na oltáři nacházíme ve Sk 1,23–26. První zpráva o volbě koptského patriarchy oltářním losem je zmíněna v životě Jana IV. (777–799), kdy se biskupové shromáždili v Alexandrii, a protože bylo zmíněno mnoho jmen možných nástupců, napsali je na malé útržky papírů a umístili je do svatyně. Pak přivedli malé dítě neznalé hříchu a to vytáhlo jeden z papírků. Nakonec povýšili toho, který byl vylosován, do hodnosti patriarchy.¹²⁵ Tato metoda byla použita jen 11krát ze 117 konaných voleb. Oba, Cyril VI. (1959–1971) a současný patriarcha Šenúte III., nastoupili na trůn po vyvolení pomocí biblické praxe oltářního losu.

6.1.1 Patriarcha Cyril VI.

V srpnu roku 1902 se narodil v Tukh al-Nasara v deltě Nilu druhý ze tří synů, Azir Yusuf Ata. Když dostudoval střední školu, nastoupil do práce do firmy Thomase Cooka a synů. Později v 25 letech vstoupil do kláštera al-Baramus v oblasti Wadi al-Natrun, v roce

¹²⁵ MEINARDUS, Otto F. A. Coptic Christianity, Past and Present In CAPUANI. Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 13.

1931 byl vysvěcen na kněze a bylo mu dáno jméno abuna Mina. Několik let žil jako poustevník v jeskyni a praktikoval přísnou askezi. Kilometry od civilizace se abuna Mina setkal s prorokem pouště abunou Abd al-Masih al Habashi, Etiopanem, který žil v jeskyni do roku 1970. Toto přátelství jej velmi ovlivnilo. V roce 1936 se abuna Mina vzdálil na svahy hor al-Fustat, vně Staré Káhiry, kde žil v jednom z opuštěných napoleonských větrných mlýnů do roku 1942. Během této doby byl jmenován opatem kláštera sv. Samuela, 60 km jižně od al-Fayyum. S dary a příspěvky, které dostal, koupil kus země a vystavěl tam malý kostel sv. Menase spolu s hostelem pro studenty. V dubnu roku 1959 padl na abuna Minu oltářní los, zatímco celebroidl liturgii ve svém obyčejném kostele. Jakmile byl dosazen na trůn jako Cyril VI., věnoval svou pozornost 80 let starému problému týkajícímu se vztahu mezi kopty a etiopskou církví. Ve stejném roce dne 19. 6. podepsaly obě církve společnou deklaraci, čímž nový patriarcha etiopské církve obdržel právo vysvěcovat biskupy pro Etiopii.

V 60. letech inicioval Cyril VI. budování kostelů a klášterů a vše korunoval výstavbou a inaugurací nové katedrály sv. Marka v Káhíře. Za jeho působení se konala šestidenní válka s Izraelem. V této kritické době se koptská církev identifikovala s národními touhami. Jeden z největších úspěchů Cyrila VI. představuje přenesení ostatků sv. Marka z Benátek do Káhiry v červnu roku 1968.

Patriarcha Cyril VI. založil již zmíněný klášter sv. Menase v roce 1959, a to cca 70 km jihozápadně od Alexandrie, dva kilometry od ruin původní antické svatyně. Dodnes jsou v tomto novém klášteře uchovány Menasovy ostatky.

Svatý Menas a jeho mučednictví

Menasova rodina pocházela z Nicopolis, egyptského města Delty, a patřila k aristokracii. Menas se narodil asi kolem roku 275 ve Frygii, kde byl jeho otec Eudoxios prefektem. Oba rodiče Eudoxios a Eufemia se zasadili o křesťanské vychování svého syna, umřeli však, když byl Menas ještě adolescent. Nedospělý chlapec tak zdědil značné bohatství, mnohem více ho však zajímala četba Písma a rád se ponořoval do soustředěných modliteb. Když Deokleciánův edikt nařídil pohanský kult, veškeré bohatství své rodiny věnoval Menas chudým a odešel do pouště, kde léta přebýval o samotě. Jednoho dne zaslechl nebeský hlas předvídající jeho mučednictví. Rozhodl se, že tedy prefektovi odhalí, že je věřícím křesťanem. Učinil tak před mnoha lidmi při slavnosti na počest císaře. Prefekt volil ta nejkrutější mučení, aby Menase přiměl zřici se křesťanské víry a obětovat bohům. Menas byl zavěšován a mrskán, vláčen za nohy, pálen horkým železem, ale během mučení zůstal

neotřesený a vyrovnaný. Prefekt ohromený jeho houževnatostí, nechal jej nakonec setnout a hodit na hranici. Toto mučednictví se zřejmě odehrálo v roce 296 Menasovy ostatky se dostaly do Egypta díky zbožnému Athanasiovi, který je upevnil na velblouda a věřil, že po celou cestu budou jeho i celou družinu ochraňovat. Když překročili močál Mareotis a došli k poušti, velbloud se náhle zastavil. Jeho náklad byl tedy přeložen na silnějšího a odpočínutého velblouda, ale i ten se odmítal pohnout. Athanasios pochopil, že se jedná o božské znamení a ostatky svatého Menase na tom místě pohřbil a postavil tam malou svatyni.

U hrobu světce se udály pozoruhodné zázraky, a tak přicházeli lidé stížení všemi možnými nemocemi a světec je uzdravoval. Patriarcha Athanasios později postavil kostel a další patriarcha Theofilos započal s výstavbou ohromné baziliky. Ta byla dobudována v 5. století za císaře Zenona, který založil celé město Martyropolis a poskytl přicházejícím poutníkům ochranu.

6.1.2 Patriarcha Šenúte III.

117. nástupce – podle koptského pojetí – sv. Marka byl také zvolen oltářním losem. Této události se zúčastnilo 622 voličů a poprvé volila i církev etiopská. Nejvíce hlasů získali tři kandidáti a pod dohledem ministra turismu a prezidenta koptských náboženských nadací byla jména těchto tří kandidátů vložena do stříbrného pouzdra posledních 300 let používaného na svatý olej a ve stanovený den tahání losu se slavnostní liturgie zúčastnilo mnoho významných členů církve i státu. Na počátku bohoslužby byla jména tří kandidátů, která byla umístěna na oltáři od předcházejícího pátku, veřejně oznámena. Diákonové shromáždili 10 malých chlapců, arcibiskup Antonio vybral jednoho z nich a ten vytáhl jeden z papírků. Za 117. následovníka sv. Marka Evangelisty byl vyhlášen Šenúte III.

Jako dítě navštěvoval Nazir Gayed koptskou školu ve Shubra, později navštěvoval americkou školu v Bahna. V 17 letech vstoupil do nedělní školy při kostele sv. Antonína taktéž v Shubra. V roce 1943 byl slavnostně přijat na Káhírskou univerzitu a o 4 roky později obdržel titul B. A. z angličtiny a historie. Následný rok dokončil povinnou vojenskou službu. V roce 1948 se zúčastnil arabsko-izraelské války. Později ukončil teologickou vysokou školu, což vedlo k jeho jmenování lektorem na teologické škole pro mnichy v městě Helwan. V roce 1954 následoval mnichy do kláštera Syřanů v oblasti Wadi al-Natrun, kde mu byla dána na starost knihovna. Pod svým mnišským jménem abuna Anthonius al-Suriani vynikal v asketismu a spiritualitě. Cyril VI. jej v roce 1959 jmenoval osobním sekretářem, nicméně

abuna Anthonius dal přednost samotě, navrátil se do kláštera a pobýval v jeskyni 10 km vzdálené. V září roku 1962 jej povolal patriarcha do Káhiry, kde jej požádal, aby přijal požehnání. Byl vysvěcen na biskupa pro teologickou kolej a nedělní školy. V roce 1969 byl zvolen prezidentem Asociace teologických univerzit Středního východu. Jako biskup pro vzdělávání začal s každotýdenními spirituálními setkáními, která přitahovala tisíce lidí. Během setkání vždy věnoval první část každého večera odpovědím na otázky týkající se teologických a sociálních věcí. Půl týdne trávil v Káhiře, kde přednášel a kázal, a po zbytek týdne se uchyloval do kláštera k modlitbám a kontemplaci. Reprezentoval koptskou církev na mnoha ekumenických konferencích. Například na konferenci *Pro Oriente* mezi východními nechalkedonskými církvemi a římsko-katolickou církví konanou v září roku 1971 ve Vídni. Poté již jako patriarcha navštívil Šenúte III. v Římě v květnu roku 1973 papeže Pavla VI. Od chalkedonského sněmu v roce 451 to bylo poprvé, co se setkaly hlavy těchto církví. Podepsána byla společná deklaráce obsahující mimo jiné vyznání společné víry.¹²⁶

Teologických seminářů v Egyptě za Šenúteho III. přibýlo a v diaspoře byly otevřeny tři další, dva v USA a jeden v Austrálii.

Patriarcha Šenúte III. reagoval na rostoucí problém s muslimskými fundamentalisty několikerým veřejným odsouzením fanatismu a sektářských bojů, což rozpoutalo nedorozumění mezi patriarchou a prezidentem Anwarem al-Sadatem, který patriarchovi nařídil v roce 1981 exil v klášteře sv. Bishoie a také uvěznění 8 biskupů a 24 kněží. Prezident Sadat ustanovil komisi, která měla převzít povinnosti patriarchátu. Celkem 40 měsíců byl Šenúte III. držen v klášteře v poušti.

Následný prezident Mubarak zrušil Sadatovo nařízení a doprovázen 14 biskupy navrátil se patriarcha 4. února roku 1985 do katedrály v Káhiře, kde jej přišly přivítat tisíce lidí.

Sám velmi zainteresován do života klášterů zasadil se o opravy mnohých klášterních komplexů v Horním Egyptě. V klášteře sv. Bishoie byla zřízena rezidence koptského patriarchy, ve které Šenúte III. pořádal mnoho ekumenických konferencí.

Šenúte III. kvůli pokračujícímu exodu Koptů z Egypta zřídil také několik klášterů sv. Antonína v USA, Německu, Austrálii, Itálii, Keni či Namibii. Tyto zahraniční komunity jsou řízeny 17 biskupy.

¹²⁶ MEINARDUS, Otto F. A. *Two thousand Years of Coptic Christianity*, s. 7.

6.2 Hnutí nedělních škol a obnova koptského monasticismu

V koptském obrození sehrálo významnou roli hnutí Takris, jehož členové zasvětili své životy, svůj čas i majetek službě koptské církvi. V letech 1948–1962 byli často členy hnutí laikové, většina jich vstoupila v roce 1962 do klášterních komunit, nejvíce do kláštera Syřanů, kde přijali vedení biskupa Tawfila (Theofil).

Nejvýraznější vliv na teologii a zbožnosti svých členů měly čtyři hlavní nedělní školy, jejichž práce významně vylepšila spirituální a vzdělávací klima církve:

1) Nedělní školní středisko nedaleko kostela sv. Antonína založené roku 1934 ve východní části Shubra. Hlavním zájmem zakladatelů této instituce byl spirituální růst skrze modlitbu a asketické praktiky. Významnou výchovnou roli sehrály příklady světců, mučedníků a vyznavačů. Členové této školy museli přijmout přísná pravidla spirituálního života, stejně jako asketické disciplíny po dobu dvou let. Jednou z nejvýznamnějších osobností byl Nazir Gayed, pozdější patriarcha Šenúte III., který začal školu navštěvovat v 17 letech.

2) Nedělní školní středisko v Gíze v kostele sv. Marka. Mezi jeho přední zájmy patřilo studium Bible a sociální služba, nedílnou součástí této práce bylo i vylepšování vztahu s muslimy. K nejvýznamnějším členům patřili Saad Azíz, pozdější biskup Samuel a proslulý abuna Bulus Damanhurský.

3) Školní středisko Gerizat Badran se nacházelo nedaleko střediska sv. Antonína opět ve Shubra. Za nejdůležitější byla považována účast členů v sociálních a vzdělávacích programech v církvi. Zasazovali se také o náboženské a sociální vzdělávání mladých žen.

4) Centrum v kostele sv. Michaela v Tusun, jehož aktivity jsou podobné jako tři výše popsaných škol.¹²⁷

Téměř většina mladých mužů, kteří vstoupili do klášterů v oblasti Wadi al-Natrun, kláštera sv. Samuela v al-Qalamun nebo do poustevn ve Wadi al-Rayan (1960–1969), navštěvovala jednu z popsaných nedělních škol. Teologie a zbožnost praktikovaná v těchto centrech se otiskly do charakterů jejich členů a významně ovlivnily jejich budoucí role církevních osobností.

V 50. letech 20. století a zvláště během 60. a 70. let složilo klášterní sliby mnoho mladých, akademicky vzdělaných lidí a kláštery v poušti byly opětovně zalidněny. Dnes většina pouštních mnichů pochází z rodin střední nebo vyšší vrstvy. Vstupují do klášterů po

¹²⁷ Srov. MEINARDUS, Otto F. A. *Coptic Christianity, Past and Present* In CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 17.

dokončení vojenské služby jako hotoví inženýři, chemikové, archeologové, farmaceuti, chirurgové nebo učitelé. Asketické disciplíny praktikované v dnešních kláštorech jsou považovány za značně náročnější než například před dvěma generacemi. Vstoupit do kláštera dnes znamená celkově se identifikovat s církví, která v zemi reprezentuje náboženskou minoritu. Aby novic dosáhl spirituální mnišské motivace, potvrzuje v iniciačním slibu, že monasticismus je naprostá smrt, tedy odumření světu. Zasvěcuje se život v pokání, strádání, dokonalé poslušnosti a chudobě. Slibuje zdrženlivost, následování pravého klášterního života, který se řídí kánony a zvyklostmi původních mnichů. Adept také slibuje, že se nebude ucházet o světské funkce, ale ani o vstup do kněžství.

Koptský monasticismus byl obnoven ve 4 kláštorech oblasti Wadi al-Natrun: v klášteře al-Baramus, klášteře sv. Bishoie, klášteře Syřanů a klášteře sv. Makária. U Rudého moře pak v klášteře sv. Antonína a sv. Pavla Thébského. Život byl obnoven také v klášteře sv. Samuela v al-Qalamun či sv. Menase v Maryut a svaté Panny v al-Quisiya.

6.3 Spirituální nosníky koptské obnovy

Spirituální a organizační obnova koptské církve byla zakotvena v rozmanitosti náboženských událostí, z nichž byly některé typické právě pro tradici východního křesťanství. Velikou oporou obnovy bylo objevování a přemísťování svatých ostatků významných koptských světců a údajná zjevení Panny Marie.

Ve 20. století bylo objeveno velké množství svatých ostatků. Tak například Markovy svaté ostatky, které byly vrácené z Benátek v červnu roku 1968 a položeny do hrobky nové katedrály sv. Marka v Káhiře. Dále svaté ostatky Athanasia z Alexandrie, které převzal patriarcha Šenúte III. od papeže Pavla VI. v roce 1973. V roce 1976 byly odkryty svaté ostatky Jana Křtitele a proroka Eliši ve starobylém klášteře sv. Makária, kde jsou také dnes uloženy. Svaté ostatky Maurice byly v roce 1988 přeneseny z Německa do Káhiry. Otto F. A. Meinardus nabídl patriarchovi Šenútemu III. v roce 1991 také pozůstatky thébských mučedníků sv. Cassia a Florentia z německé katedrály v Bonnu. V létě 1990 byly exhumovány ostatky 12 koptských mučedníků nedaleko kláštera sv. Gabriela v oáze Fayyum. V březnu roku 1990 bylo objeveno velké množství mumií nedaleko kláštera Martyrů, které jsou považovány za ostatky dalších křesťanských mučedníků. Během archeologických prací

byla v roce 1992 odkryta mumie nejznámějšího mnicha Horního Egypta 4. století Apa Baneho.¹²⁸

Oživení věřících Koptů bylo podpořeno několikerými údajnými zjeveními přesvaté Bohorodičky. Stalo se tak na předměstí Káhiry v kopuli kostela svaté Panny na jaře roku 1968. Taktéž na jaře, ale roku 1986 se přesvatá Bohorodička údajně zjevila v kopuli kostela sv. Damiána v Shubra a znovu později, v srpnu roku 1981, v kostele svaté Panny v Horním Egyptě v Edfu. Nakonec údajně došlo ke zjevení přesvaté Bohorodičky v katedrále sv. Marka v Asyutu na podzim roku 2000. Ve všech těchto případech byli svědky zjevení křesťané různých denominací, ale také muslimové. Tato zjevení byla Kopty chápána jako znamení zvláštní milosti v časech sociální a politické nepřízně osudu.

¹²⁸

Krátký přehled svatých ostatků koptských světců nabízí MEINARDUS, Otto F. A. *Coptic Christianity, Past and Present In CAPUANI. Massimo; et al. Christian Egypt. The Coptic Church Through Two Millennia*, s. 19. Světcům a jejich ostatkům věnoval autor podrobnější titul: MEINARDUS, Otto F. A. *Coptic Saints and Pilgrimages*, s. 51–56.

7. Interakce mezi chalkedonskými a antichalkedonskými církvemi

Kvůli rozhodnutím čtvrtého ekumenického koncilu konaného roku 451 v Chalkedonu došlo k rozdělení alexandrijských křesťanů v 5. století. Jak již bylo zmíněno, v odpověď na tzv. koncil Lupičů v Efezu v roce 449 se setkala 500–600 biskupů v Chalkedonu, aby vymezili ortodoxní víru proti nové herezi monofyzitství. Během bouřlivých zasedání bylo anulováno řízení již zmíněného sněmu, alexandrijský patriarcha Dioskúros byl sesazen a vykázán. Koncilní otcové přijali christologické učení o dvou Kristových přirozenostech, každé o sobě dokonalé a od sebe odlišné, sjednocené v jedné osobě. Toto prohlášení, schválené císařem Markianem, bylo přijato ortodoxní církví na Západě i na Východě. Místní církve, které se drží chalkedonské christologie, se označují jako ortodoxní. Tyto autokefální církve zahrnují mj. řeckou, srbskou, ruskou, rumunskou a bulharskou církev, které považují ekumenického patriarchu Konstantinopole za prvního mezi rovnými. Nicméně orientální církve, jako je arménská, koptská, syrská či etiopská samy sebe prohlašují za ortodoxní nehledě na jejich odmítnutí christologie chalkedonských Otců. Přibližně 1500 let tyto skupiny nemají církevní společenství.

Ve 20. století došlo k významným událostem. Na ekumenických setkáních Světové rady církví se setkali reprezentanti chalkedonských a nechalkedonských církví, aby započali se společnými snahami o překonání staletí starého rozdělení. Nakonec byla přijata formule svatého Cyrila Alexandrijského: „Jedna hypostáze vtěleného Boha Slova“. Účastníci jednání došli k pro tradiční pravoslavné nepřijatelnému závěru, že po dobu několika staletí odcizení zachovaly církve obou stran apoštolskou víru a že jak stoupenci Kristových dvou přirozeností, tak stoupenci jedné Kristovy přirozenosti zůstali skutečně ortodoxními. Od 5. století byly používány jen odlišné formulace k vyznání společné víry v jednoho Pána Ježíše Krista, dokonalého Boha a dokonalého Člověka.¹²⁹

Co se týká přijetí sedmi ekumenických sněmů (nikájský r. 325, první konstantinopolský r. 381, efezský r. 431, chalkedonský r. 451, druhý konstantinopolský r. 553, třetí konstantinopolský r. 680, druhý nikájský r. 787), koptští nechalkedonští teologové prohlásili v Bristolu, že i když nechalkedonské církve právně nepřijali pozdější 4 sněmy,

¹²⁹ MEINARDUS, Otto F. A. *Christians in Egypt, Orthodox, Catholic, and Protestant Communities, Past and Present*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2006. S. 68.

přijali do svého společenství církve sedmi sněmů, čímž nepřímou uznávají pravověří pozdějších čtyř sněmů.¹³⁰

Vše začalo návštěvou Vatikánu koptským patriarchou Šenútem III. v roce 1973 při příležitosti 1600. výročí smrti svatého Athanasia. Jak bylo již zmíněno, byla podepsána dohoda, dokument o christologické formuli sv. Cyrila o vtěleném Slovu. Učinil tak římský papež Pavel VI. a koptský patriarcha Šenúte III. V roce 1989 přijalo 120 římsko-katolických, řecko-ortodoxních, koptských, arménských, syrských a indických biskupů a teologů pozvání patriarchy Šenúteho III. k formálnímu shromáždění v klášteře svatého Bishoie ve Wadi al-Natrun s myšlenkou ukončit jednou pro vždy historickou polemiku, která po staletí obviňovala Kopty z odmítnutí lidské přirozenosti Ježíše Krista. Komise tehdy došla k závěru, že rozpory týkající se dogmatických definic chalkedonského sněmu z roku 451 už neexistují.

Druhá deklaráce, která vznikla na ekumenickém setkání v Ženevě v roce 1990 a kterou vedl Damaskin, švýcarský arcibiskup, neviděla žádné překážky pro spojení pravoslavných s monofyzitskými církvemi – syrskou, egyptskou, etiopskou, arménskou a indickou.

Deklarace je krátký dokument, jehož žánr je srozumitelný všem, kteří sledují ekumenický vývoj a kteří podtrhují to, v čem se obě strany shodují, a vypouští nepodstatné rozdíly.

Znění druhé společné deklaráce a doporučení církvím:

První společná deklaráce christologie přijatá společnou komisí bohoslovného dialogu mezi pravoslavnou církví a monofyzitskou církví vymezila základy pro tuto druhou společnou deklaráci následnými tvrzeními týkajícími se naší společné víry a jejich výkladů a doporučení nezbytných opatření pro dorozumění našich církví v otázkách Ježíše Krista, našeho Spasitele, který se narodil, abychom všichni byli jednotni.

Obě rodiny¹³¹ souhlasí s odsouzením kacířství mnicha Eutycha. Obě vyznávají, že Syn, druhá tvář Svaté Trojice, byl narozen z Otce a je stejné podstaty s ním, vtělil se, byl narozen z Panny Marie, Bohorodičky, je tedy jedné podstaty s námi, dokonalý člověk s duší,

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ Mnich Isaakij napsal: „Církev je jedna, protože je Tělem Kristovým a Kristus je jeden a nemůže být rozdělen. To by měli lehce chápat monofyzité, protože kvůli tomuto principu – jednotě osoby Kristovy – přerušili obecnost s celou církví. A nehledě na to se v deklaraci hovoří o dvou rodinách – dvou větvích, dvou tělech Kristových – a to je naprosto nemožné. Mnich Isaakij. Kommentarij k rekomendacijam posljednej sovmjestnoj komissiji bogoslovskago dialoga meždu pravoslavnoj Cerkoviju i monofyzitskimi cerkvami. *Pravoslavnaja Rus*, 1992, č. 10, s. 7.

tělem a rozumem. Byl ukřižován, zemřel, byl pohřben a vzkříšen, vstal z mrtvých třetího dne, vynesl se k nebeskému Otci. Čekáme jeho druhý příchod v celé jeho slávě.

V paragrafech 2 až 7 je podán výklad víry, který má ukázat, že rozdíl mezi monofyzity a pravoslavnými nastal kvůli neopodstatněnému strachu monofyzitů z toho, že chalkedonské vyznání víry vede církev nevyhnutelně k nestoriánství.

Obě rodiny odsuzují kacířství Nestoria a skryté nestoriánství Theodoretta z Kýru. Shodují se, že je nedostačující říci, že Kristus je jedné podstaty s Jeho Otcem a s námi, Bůh podle přirozenosti a člověk podle přirozenosti. Že je potřeba utvrzovat v tom, že Syn, Bůh podle přirozenosti, se stal člověkem podle přirozenosti skrze své vtělení, podle vyplnění času.

Obě rodiny přijímají, že hypostaze Syna se stala součástí spojující Jeho nestvořenou Božskou přirozenost s Jeho vůlí a Božskými činy, společnými s Otcem i svatým Duchem, a stvořenou lidskou přirozeností, kterou On (Syn) přijal skrze vtělení spolu s vůlí a Božskými činy a udělal je svými vlastními.¹³²

Obě rodiny přijímají, že přirozenosti s jejich činy a vůlí jsou spojeny hypostaticky a přirozeně, nesmíšeně, neproměnně, nerozděleně, nerozlučně a rozdílné jsou pouze v mysli.¹³³

Obě rodiny souhlasí s tím, že Ten, kdo vyjadřuje vůli a činy, se jeví jako jediná hypostaze vtěleného Syna.

Obě rodiny souhlasí s odmítnutím názorů sněmu, které popírají rozhodnutí třetího všeobecného sněmu a souhlasí s dopisem Cyrila Alexandrijského Janu Antiochijskému.¹³⁴

Pravoslavní souhlasí, aby východní pravoslavní (monofyzité) zachovali jimi přijaté tradiční usnesení sv. Cyrila Alexandrijského „Jedna přirozenost vtěleného Syna“, pokud oni uznají dvojjedinnost Syna (s Bohem otcem a s člověkem), kterou popíral Eutyches. Pravoslavní též používají tuto terminologii. Východní pravoslavní uznávají, že pravoslavní spravedlivě používají učení o dvou přirozenostech. Svatý Cyril správně vyložil použití ve svém dopise Janu Antiochijskému, také v dopisech Akákiovi, Eulogiovi a Succensovi.

¹³² *Ibid.*

¹³³ Co se týče formulace, že se dvě přirozenosti v Kristu rozlišují „pouze v mysli“: tradiční pravoslavní namítají, že slova „přirozenosti se rozlišují pouze v mysli“ je možné pochopit tak, že se ve skutečnosti přirozenosti nerozlišují – a to je právě učení monofyzitů. *Pravoslavnaja Rus*, 1992, č. 10, s. 11.

¹³⁴ Všechny dochované dopisy Cyrila Alexandrijského – mnichům Egypta, Nestorovi, papeži Celestýnovi, Akákiovi z Beroea, Janu Antiochijskému, Eulogiovi a Succensovi – dostupné v MCGUCKIN, John. *Saint Cyril of Alexandria and the Christological Controversy*. New York; Crestwood : St. Vladimir's Seminary Press, 2004. S. 245–359.

V prostředí pravoslavné církve existují na dialog s východními nechalkedonskými církvemi různé názory. Někteří výsledky dialogu přijímají, jiní je považují za nepřijatelné z hlediska tradičního pravoslaví.

Skupiny, které neuznávají všech sedm ekumenických sněmů, není možné považovat za pravoslavné. Jestliže si monofyzité skutečně přejí sjednocení, je nezbytné, aby přijali ustanovení chalkedonského koncilu a dalších třech ekumenických sněmů. Pokud tak neučiní, je možné takový postoj vykládat tak, že sněmy, které následovaly po nikájském, jsou méně významné, ale pak by se ukázalo, že monofyzité vyznávají podstatně odlišné učení od pravoslavné církve. Rozdíly v teologickém učení není možné smířit cestou kompromisu, pravda je jenom jedna, zdánlivě malé rozdíly v teologických názorech mohou mít význam nepřekonatelné propasti.¹³⁵

7.1 Věrouka koptské církve

V koptské bohoslužbě a bohosloví se se vši určitostí hovoří o neporušenosti Panny Marie a jejím panenství, ale učení o neposkvrněném početí samotné Panny Marie bylo rozhodně odmítnuto koptskými bohoslovci jako hereze, která protirečí učení o existenci a dědičnosti prvního hříchu. Víru o nanebevzetí přesvaté Bohorodičky s tělem po její smrti formuloval káhirský sněm roku 1808. Dále koptská tradice vyznává, že svatá Panna byla po smrti pohřbena v Getsemanech, odkud ji andělé odnesli do nebe.

Učení o původu Ducha svatého odpovídá pravoslavnému chápání, podle něhož Duch svatý vychází pouze od Otce. Hlavou církve je podle koptské věrouky Ježíš Kristus.

Eschatologie koptské církve připomíná některé prvky starého egyptského učení o mrtvých. Po smrti se duše setkává s archandělem Michaelem a pak 40 dní spolu navštěvují svět. Dále procházejí celnicemi, v nichž jim démoni připomínají zlé věci a andělé dobré. Když dojdou do nadzemního ráje, jenž se podobá království Sirovu, někteří svatí tam vidí Boží tvář, která je pro ostatní skryta do soudného dne, kdy se jejich duše sjednotí s těly.

Velký význam má pro zesnulé modlitba církve, dobré skutky a obecné modlitby živých, které otvírají bránu ráje. Při svaté liturgii vždy kněz vzpomíná duše zesnulých.¹³⁶

¹³⁵ *Pravoslavnaja Rus*, 1992, č. 10, s. 9.

¹³⁶ Arcibiskup Kryštof. *Orientální pravoslavné církve*, s. 32.

Kánon svatých knih Starého zákona se u Koptů neliší od kánonu východní pravoslavné církve. K Novému zákonu je ještě připojen List Barnabášův, Pastýř Hermův a List Klimenta Římského.

Koptské kanonické právo staví na pravidlech předchalkedonského období a na 31 pravidlech patriarchy Christodula (1047–1077), která byla později doplněna jeho nástupci – Cyrilem II. (1078–1092) a Gavrilem II. (1132–1145). Do jediného sborníku pak sebral všechny existující církevní kánony patriarcha Kyrillos II. (1235–1243). Během Velké Čtyřicátnice je zakázán sňatek a křest, pohřeb je zakázán na Velký pátek. Půst je ve středu a v pátek a dovoluje se podávání svatě eucharistie dětem do deseti let bez zpovědi.

V Koptské církvi je sedm svátostí – tajin.¹³⁷

Křest se uskutečňuje trojím ponořením do posvěcené vody, u chlapců 40. den, u dívek 80. den po narození. Obřad křtu obsahuje tzv. exorcismy, tj. zřeknutí se satana a spojení se s Kristem. Čte se vyznání víry, následuje pomazání olejem, posvěcení vody a trojí ponoření se slovy: „Křtím tě (jméno) ve jménu Otce (ponoření) i Syna (ponoření) i Svatého Ducha (ponoření).“ Po křtu následuje tzv. myropomazání, které kněz ukončuje vložení rukou na pokřtěného, pomazáním části těla v podobě kříže a dýchnutím do tváře s modlitbou se slovy: „Přijmi Svatého Ducha. Jsi čist Ježíšem Kristem, naším Pánem, jemuž patří sláva s Otcem a Svatým Duchem...“ Pak následuje modlitba spojená s oblékáním novokřtěnce do křestní košile. Nově pokřtěný bývá též opásán zvláštním páskem, který se mu sundává po osmi dnech během zvláštního obřadu.¹³⁸

Zpověď je osobní, vždy před svatou eucharistií. Kněz udílí rozhřešení dvakrát – poprvé ihned po zpovědi a podruhé až kajícík vykoná skutky pokání. Za naprosto nutné se považuje jít ke zpovědi před svatbou a před smrtí.

Tajina manželství je udělována po svaté liturgii, při níž nevěsta a ženich přijímají svaté tělo a Krev Páně. Obřad probíhá se slovy: „Slávou a ctí korunuj je, Otče. Amen. Synu jednorozený, požehnej jim. Amen. Svatý Duchu, posvěť je. Amen.“ Kněz pokládá kříž na hlavu ženicha a nevěsty a dává jim krátké poučení. Rozvod bývá povolován jen ve výjimečných případech.

Tajina pomazání nemocných se nazývá též „Lampového oleje“. Sestává ze čtení sedmi modliteb, Skutků apoštolských, evangelia a odpovídajících žalmů. Po každé ze sedmi

¹³⁷ Svaté tajiny: tajina, mystérium, je cosi, čemuž v podstatě nelze porozumět, cosi, co přesahuje lidské chápání – je to tajemství. Tajina je hlubší způsob Božího působení, kdy Bůh proměňuje nějakou materii, posvěcuje, ustanovuje k církevní službě a proměňuje (očisťuje) nitro člověka a sjednocuje ho se sebou. Způsob, jak toho dosahuje, je tajemstvím.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 33.

modliteb pomůže kněz tvář, hrud' a ruce nemocného. V poslední modlitbě „Bože, Otče milostivý, lékaři duší, Ty, jenž jsi poslal Syna svého jednorozeného...“ Koptové ve slovech „Uzdrav služebníka svého (jméno) od nemocí duševních i tělesných“ spatřují vrcholná slova svátosti.

Tajinu kněžství mají Koptové jako v pravoslavné církvi třístupňovou – diákon, kněz, biskup. Kandidát na kněze musí mít souhlas své farnosti. Když biskup světí diákona nebo kněze, po pronesení slov této svátosti vysvěceného 3x přežehná křížem a pak mu 3x vkládá ruce na hlavu. Svěcení biskupa uskutečňuje patriarcha za přítomnosti dalších biskupů, kteří také vkládají ruce na vysvěcovaného biskupa. Ustanovení patriarchy probíhá během liturgie vložím rukou všech biskupů na zvoleného.

Tajina eucharistie je podle koptské církve svátost oběti Kristovy, při níž se věřící očišťuje Tělem a Krví Páně v podobě chleba a vína v naději na věčný život a sjednocení s Kristem. Používá se obyčejně liturgie Basilea Velikého,¹³⁹ která se slouží celý rok s výjimkou Kristova narození, zjevení a Paschy, kdy se slouží liturgie Řehoře Theologa. Koptové mají ještě liturgii sv. Cyrila Alexandrijského¹⁴⁰ a svatého Marka. Bohoslužby se konají v koptštině. Chléb pro svatou eucharistii je kvašený bez soli. Koptská prosfora má v průměru asi 7 cm a je 2 cm vysoká. Střední část se dělí na čtvrtiny, kterým se říká „despotikon“ (Boží). Pět zářezů na bocích označuje 5 ran Kristových. Po krajích jsou slova modlitby „Svatý Bože, svatý Silný, Svatý nesmrtelný“. Víno se ke svaté liturgii vyrábí z hroznů.

Liturgie katechumenů začíná děkovnými modlitbami, následují modlitby za odpuštění hříchů, okouřování před čtením svatého Písma. Čtou se úryvky z listů apoštola Pavla, obecných listů a knihy Skutků apoštolů. Trojsvatá píseň se zpívá pozměněná: Svatý Bože, svatý Silný, svatý nesmrtelný, který ses z Panny narodil, pomiluj nás. Svatý Bože, svatý Silný, svatý Nesmrtelný, ukřižovaný za nás, pomiluj nás. Svatý Bože, svatý Silný, svatý nesmrtelný, který jsi z mrtvých vstal a na nebesa vstoupil, pomiluj nás.

¹³⁹ V roce 1998 vyšla tiskem koptská ortodoxní liturgie svatého Basilea. Je psána trojjazyčně: koptsky, arabsky i anglicky najednou. Tento velkolepý projekt vznikl za podpory patriarchy Šenúteho III., ale i finančního příspěví UNESCO. Představuje celoživotní sběratelské dílo dr. Ragheba Moftaha, ředitele oddělení hudby a hymnů na Koptském institutu Vyšších studií v Káhiře. Úvod knihy vypráví o historii celého projektu, hudbě, textech. Následuje koptská abeceda, popis liturgie a následně stovky stránek notových zápisů proložených liturgickými trojjazyčnými texty. Kniha obsahuje CD s kompletní nahrávkou obsahu knihy. Srov. MOFTAH, Ragheb; TOTH, Marnit; ROY, Martha. *The Coptic Orthodox Liturgy of St. Basil with complete musical transcription*. Cairo : The American University in Cairo Press, 1998.

¹⁴⁰ Ragheb Moftah v úvodu k Koptské ortodoxní liturgii svatého Basilea připomíná, že liturgie sv. Cyrila se dnes již nepoužívá, protože byly ztraceny melodie.

Poté následuje čtení evangelia, které kněz nejdříve předčítá koptsky a pak diákon arabsky. Následuje kázání a modlitba, aby přečtené Boží slovo přineslo plody stonásobné, šedesátinásobné a třicetinásobné. Potom svatá liturgie pokračuje třemi ekteniami,¹⁴¹ v nichž jsou modlitby také za vodu v Nilu, ptactvo nebeské, mořské ryby a zvěř polní. Potom tři ektenie, vyznání víry. Po nikájsko-cařihradském vyznání víry říká diákon: „Polibte druh druhá svatým polibkem“ a následuje akt smíření kléru a věřících. Nato se uskutečňuje posvěcení a přeměna chleba a vína v Tělo a Krev Kristovu. Kněz pronáší ustanovující slova svátosti a lid odpovídá Amen. Potom kněz pronáší epiklézi, vzývání Ducha svatého, která zní v liturgii svatého Marka takto: Sešli svatého Ducha na nás a na tyto drahocenné dary, které Ti přinášíme – na tento chléb a na tento kalich, aby byly posvěceny a proměněny, a učiň tento chléb svatým Tělem Kristovým. Lid odpovídá Amen. Kněz: Stejně i tento kalich s drahocennou Krví Nového zákona. A lid odpovídá: Amen. Kněz: Totiž našeho Pána a našeho Boha a našeho Vykupitele a Krále nás všech, Ježíše Krista. Lid: Amen. Potom následuje ektenie a vzpomínání živých a mrtvých.

Poslední část svaté liturgie se skládá ze 3 částí: rozdrobení Beránka, jeho pozdvihování a udílení svaté eucharistie. V první části je modlitba Otče náš, během druhé části, kdy kněz pozdvihuje Beránka se slovy Svaté svatým, věřící zpívají: Jeden Otec svatý, jeden Syn svatý, jeden Duch svatý. Ve třetí části přijímá kněz, po něm diákon a potom se svaté Dary vynášejí před ikonostas a přijímají věřící. Svatou liturgii zakončuje rozdávání antidoru.¹⁴² Přijímá se pod obojí způsobou za pomoci liturgické lžičky. Svatému přijímání předchází zdrženlivost od jakékoliv pevné stravy a pití. Muži přijímají u pravých dveří ikonostasu, ženy u levých. Kojencům dává kněz na jazyk konec kříže namočený do vína.¹⁴³

Koptská církev nezná praxi uchovávání svatých Darů. Nemocným je přinášena svaté Eucharistie hned po svaté liturgii. Jestliže někdo náhle smrtelně onemocní, má kněz v tomto případě požehnání konat v jakoukoliv denní či noční hodinu svatou liturgii a přinést nemocnému svaté Přijímání. Svatá Eucharistie se přenáší v podobě Těla dvakrát ve tvaru kříže politého svatou krví Kristovou.

¹⁴¹ Ektenie je delší nebo kratší řada krátkých proseb, které přednáší kněz nebo diákon, a věřící odpovídají „Pane, smiluj se“.

¹⁴² Antidor je zbytek prosfory, z níž byl vyňat Beránek a která byla rozdělena na malé částičky a rozdána mezi věřící.

¹⁴³ Arcibiskup Kryštof. *Orientální pravoslavné církve*, s. 35–36.

Do bohoslužebného denního kruhu patří půlnočnice, jitřní, spojená s 1. hodinkou, 3. hodinka (v 9 ráno), po níž následuje svatá liturgie, 6. hodinka (v polovině dne), 9. hodinka (3 hodiny po polovině dne), večerní a povečeří.¹⁴⁴

Závěr

Pojednali jsme o počátcích křesťanství v Egyptě, kde jsme poukázali na křesťanské tradice, které jsou pěstovány právě v této zemi. Příběh o útěku svaté rodiny do Egypta zavedl příčinu k uctívání mnohých míst, kde svatá rodina během svého pobytu spočinula. Úcta ke svaté Bohorodičce, Panně Marii, dosvědčená teologickým bojem mezi alexandrijským arcibiskupem Cyrilem a konstantinopolským patriarchou Nestoriem v 5. století kvůli označení Panny Marie za Theotokos, je každého dne prokazována ve svaté liturgii egyptských křesťanů. Podobně navštěvování koptských kostelů zasvěcených jednotlivým světcům vypovídá o velkém významu křesťanských mučedníků a světců v životě věřících, což připomíná i koptský kalendář, který začíná 29. srpnem roku 284 na památku těch, kteří zemřeli pro křesťanské vyznání v těžkých dobách vlády císaře Diokleciána. Egypt byl místem boje za křesťanskou víru i kulturu, stejně jako pozdějších zápasů o přesné znění křesťanského vyznání.

V dalších kapitolách týkajících se předchalkedonského, chalkedonského a pochalkedonského období jsme zjistili, že v Egyptě postupně rostla potřeba národní nezávislosti na byzantské nadvládě, a vzali jsme v úvahu i domněnku, že tím mohlo být ovlivněno rozhodnutí monofyzitských křesťanů odloučit se v 5. století od teologie pravoslaví a založit národní egyptskou církev zvanou koptská, jejíž počátky provázelo vleklé vnitřní církevní schisma.

Kapitoly týkající se historie koptské církve během různých období nadvlád nad Egyptem dokládají, že egyptští křesťané zaujímali významná i velmi podřadná postavení ve společnosti. Dnes, obklopeni islámem, oslavují Koptové svatou liturgii ve svatostáncích dochovaných pouštních klášterů, jejichž četné a nákladné opravy činí z monastických komplexů sloužících k získávání mnišských ctností askezí, odříkáním a naprostou poslušností, také památky hojně navštěvované turisty.

V pojednání o počátcích mnišství v Egyptě jsme k vybraným mnišským lokalitám přiřadili významné, všeobecně známé osobnosti pouště a popsali různé způsoby mnišského života.

Zjistili jsme, že ve 20. století proběhla v koptské církvi, která žije svébytným životem odlišným od pravoslaví, renesance mnišství, že hnutí nedělních škol napomohlo k obrození církevního života a návratu k tradicím, jako je například volba koptského patriarchy oltářním losem.

Přestože se sama koptská církev nazývá ortodoxní, za ortodoxní ji stejně jako církve Egypta, Arménie, Etiopie, Sýrie a Indie, které se oddělily po odmítnutí výroků církevních otců na sněmu v Chalkedonu v roce 451, považovat nemůžeme.

Summary

Koptská církev v Egyptě

The Coptic Church in Egypt

Petra Sternbergová

The thesis deals with historical as well as current views of Egyptian Christians and the National Church of Egypt that was established later and called the Coptic Church. It deals with the beginnings of Christianity in Egypt, persecution of Christians, dogmatic fights of significant theologians of Alexandria until the 5th century, when the Christians from Egypt did not support the Conclusions of the Council Fathers at the Council of Chalcedon held in 451, opting to depart from the Orthodox religion. It offers a short outline of the history of the Coptic Church until the 20th century, the origins of monasticism and the enumeration of selected, significant monastic premises and the historical and generally known desert personalities related to them. The Coptic revival of the 20th century and the description of the Coptic Sacraments are completed with information on mutual interaction between the Chalcedonian and non-Chalcedonian Churches.

Seznam literatury

a)Prameny

- ALEŠ, Pavel. *Církevní dějiny*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1992.
- Arcibiskup Kryštof. *Orientální pravoslavné církve*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešově, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2004.
- AVENARIUS, Alexander; DOSTÁLOVÁ, Růžena; FIALA, Vladimír; et al. *Dějiny Byzance*. Praha : AV ČR, 1996. ISBN 80-200-0454-8
- BAREŠ, Ladislav; VESELÝ, Rudolf; GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Egypta*. Praha : Lidové noviny. ISBN 978-80-7106-971-3
- CAPUANI, Massimo; et al. *Christian Egypt. Coptic Art and Monuments Through Two Millennia*. Collegeville: The Liturgical Press, 2002. ISBN 0-8146-2406-5
- CASSIANUS, Jan. *Zvyky cenobitů a léky na osm základních neřestí (a)*. Praha : Benediktinské arcidiecéze sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2007. ISBN 978-80-86882-07-9
- .DAVIS, Stephen J. *The Early Coptic Papacy. The Egyptian Church and Its Leadership in Late Antiquity*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2004. ISBN 977 424 830 9
- GABRA, Gawdat; LOON, Gertrud J. M. van. *The Churches of Egypt. From the Journey of the Holy Family to the Present Day*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2007. ISBN 977 416 106 8
- HAAS, Christopher. *Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict*. Baltimore : The John's Hopkins University Press, 1997. ISBN 0-8018-8541-8
- KAMIL, Jill. *Christianity in the Land of the Pharaohs. The Coptic Orthodox Church*. London: Routledge, 2002. ISBN 0-415-24253-3
- LOHSE, Bernard. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava : Mlýn, 2003. ISBN 80-86498-04-2
- MCGUCKIN, John. *Saint Cyril of Alexandria and the Christological Controversy*. New York; Crestwood : St. Vladimir's Seminary Press, 2004. ISBN 0-88141-259-7
- MEINARDUS, Otto F. A. *Coptic Saints and Pilgrimages*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2002. ISBN 977 424 692 6
- MEINARDUS, Otto F. A. *Christians in Egypt, Orthodox, Catholic, and Protestant Communities, Past and Present*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2006. ISBN 977 424 973 9

- MEINARDUS, Otto F. A. Meinardus. *Monks and Monasteries of the Egyptian Deserts*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2003 . ISBN 977 424 188 6
- MEINARDUS, Otto F. A. *Two Thousand Years of Coptic Christianity*. Cairo : The American University in Cairo Press, 1999. ISBN – 13: 978 977 424 757 6
- MIKHAIL, Maged S. A.; MOUSA, Mark. *Christianity and Monasticism in Wadi al-Natrun*. Cairo : The American University in Cairo Press, 2009. ISBN 978 977 416 260 2
- Mnich Isaakij. *Komentarij k rekomendacijam posljednej sovmjestnoj komissiji bogoslovskago dialoga meždu pravoslavnoj Cerkoviju i monofizitskimi cerkvami. Pravoslavnaja Rus*, 1992, č. 10.
- MOFTAH, Ragheb; TOTH, Marnit; ROY, Martha. *The Coptic Ortodox Liturgy of St. Basil with complete musical transcription*. Cairo : The American University in Cairo Press, 1998. ISBN 977 424 437 0
- OERTER, W. B.; POKORNÝ, P. *Rukopisy z Nag Hammádí*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-8754
- PALLADIOS. *Poučné příběhy pro komořího Lausa*. Praha : Benediktínské arciopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2002. ISBN 80-902682-6-9
- POLÁČEK, František. *Východní křesťanské církve*. Olomouc : Matice Cyrilometodějská, 2002. ISBN 80-7266-127-2
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 80-7195-000-9
- ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha : Komenského evangelická bohoslovecká fakulta, 1972.
- The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenbergs Ethiopic Text*. New Persey : Evolution Publishing Merchantville, 2007. ISBN 978-1-889758-87-9
- The lives of the Desert Fathers: The Historia Monachorum in Aegypto*. Oxford : Cistercian Publications, 1981. ISBN O-264-66428-0
- VENTURA, Václav. *Spiritualita křesťanského mnišství I. Od prvopočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktínské arciopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2006. ISBN 80-86882-03-9
- WIPSZYCKA, Ewa; HIZYCKI, Etymon. *Mniši – nejen ti svatí*. Praha : Benediktínské arciopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2009. ISBN 978-80-86882-11-6

b) Použitá literatura

- Apothegmata III, výroky a příběhy pouštních otců.* Praha : Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2008.
- Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona, podle ekumenického vydání z r. 1985.* Praha : Česká biblická společnost, 1991. ISBN 978-80-86882-10-9
- DOSTÁLOVÁ, RŮŽENA. *Byzantská vzdělanost.* Praha : Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-409-0
- FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství.* Praha : Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003. ISBN 80-902682-8-5
- CHRYSSAVGIS, John. *In the Heart of the Desert. The spirituality of the desert Fathers and Mothers.* World Wisdom Inc. ISBN 0-941532-51-8
- LYSTER, William. *Monastery of st. Paul.* Cairo : American Research Center in Egypt, 1999.
- Parrésia. Revue pro východní křesťanství,* 2007, č. 1. ISBN 978-80-86818-59-7
- ŠPIDLÍK, Tomáš. *Spiritualita křesťanského Východu, mnišství.* Řím : Křesťanská akademie, 2004. ISBN 80-86715-16-7